

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 1(26)

Том 3

Івано-Франківськ
2019

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – д-р юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонова – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 28.01.2019 р. (протокол № 5)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.951.02:342.5(477)

Д. В. Бараненко
кандидат юридичних наук

СТРАТЕГІЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Постановка проблеми. У сучасній цивілізованій і правовій державі нормотворча діяльність центральних органів виконавчої влади має базуватися на певних принципах, які розкривають особливості та характерні ознаки публічної діяльності зі створення, внесення змін та скасування нормативно-правових актів. У загальноприйнятому розумінні принципи – це «а) внутрішні переконання, погляди на речі, які визначають норму поведінки; б) основа організації, дії будь-якого механізму, в тому числі й суспільного чи соціально-економічного». Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Порушення принципів правосвідомості не дає можливості досягти бажаної мети, виконати поставлені завдання належним чином. Самі принципи не мета, а важливий засіб досягнення поставленої мети. Дотримання встановлених принципів сприяє органам виконавчої влади успішно здійснювати конституційні функції, які на них покладені. Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», яким врегульовано особливості створення нормативно-правових актів, які мають ознаки регуляторного акта, окремою статтею визначено принципи державної регуляторної політики [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми принципів нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади розглядалися в роботах представників вітчизняної і зарубіжної юридичної науки різних історичних періодів у галузі адміністративного та конституційного права, теорії держави та права, серед яких слід відзначити праці В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчука, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, С.Н. Братуся, М.М. Бурбики, Л.К. Воронової, В.М. Гаращука, В.К. Гіжевського, І.П. Голосніченка, І.С. Гриценка, С.М. Гусарова, Є.В. Додіна, В.В. Зуй, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, В.В. Конопльова, В.В. Копейчикова, В.О. Котюка, Є.В. Курінного, В.М. Марчука, О.М. Музичука, В.Я. Настюка, Л.В. Ніколаєву, Н.Р. Нижник,

В.І. Олефіра, О.В. Петришина, В.П. Петкова, В.М. Поповича, Н.Ю. Пришви, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценка, В.П. Чабана, В.О. Шамрая, В.М. Шаповала, О.О. Шевченка, Ю.С. Шемшученка, І.М. Шопіної та інших. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, необхідність вирішення проблем правового регулювання принципів нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади, з одного боку, та відсутність комплексних наукових досліджень з цієї проблематики – з іншого, зумовлюють актуальність та важливість наукового дослідження із зазначеного питання.

Формування цілей. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу існуючих наукових підходів, а також чинного законодавства України і узагальнення практики його реалізації визначити сутність та особливості принципів нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади в умовах реформування системи виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. Принципи нормотворчої діяльності органів виконавчої влади знайшли своє відображення у Правилах підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України. Так, встановлено, що при підготовці текстів проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України мають бути дотримані наступні принципи: логічної послідовності (під яким слід розуміти дотримання логічних зв'язків складових компонентів проекту нормативно-правового акта, чітких причинно-наслідкових зв'язків між нормами, які викладаються); належної ясності викладу і точності опису (полягає у правильному та професійному викладенні норм, точності, лаконічності і доступності до розуміння народом (суспільством); свободи від суперечностей (виявляється у недопущенні смислових суперечностей, неузгодженості та взаємного виключення норм, які викладаються в нормативно-правовому акті); лаконічності (полягає у плануванні та обдумуванні змісту нормативно-правового акта, застосуванні в більшості простих речень, «уникненні дієприкметникових і дієприслівникових зворотів в значній кількості»);

правильності «компонування проекту акта» (кожний аспект акта має займати своє місце в логічній послідовності і викладенні норм та не збігатися з іншими); нормативності «мовних засобів офіційно-ділового стилю (при викладенні норм в нормативно-правовому акті мають застосовуватися слова і терміни, закріплені словниками та відповідати сучасному правопису) [2].

Сучасна юридична наукова та навчальна література не містить єдиного визначення та переліку принципів нормотворчої діяльності. Більшість теоретиків під принципами правотворчості пропонують розуміти «основоположні начала, основні ідеї, на які спираються державні та муніципальні службовці в своїй діяльності, результатом якої є створення правових норм, виражених, як правило, в нормативних актах». Сучасні науковці пропонують наступні підходи до визначення і класифікації принципів правотворчої діяльності. Так, О.Р. Дашковська, проаналізувавши позиції науковців щодо визначення поняття принципів правотворчості, зазначають, що «під принципами правотворчості розуміють положення та ідеї, що покладені в основу даної діяльності і реалізація яких забезпечує якість нормативно-правових актів, оптимальне нормативно-правове регулювання» [3, с. 30].

Більшість учених зазначають, що в «сучасній вітчизняній літературі виділяють вісім принципів правотворчості, до яких відносять: принцип науковості, професіоналізму, законності, демократизму, гласності, оперативності, гуманізму, планування» [4, с. 37]. Ю.А. Ведерніков виділяє дві групи принципів правотворчої діяльності: загальні (основоположні вимоги, які виражають сутність правотворчості) та спеціальні (притаманні виду державної діяльності, яка будується на загальних принципах). До загальних принципів віднесені принципи гуманізму (нормативно-правові акти мають будуватися на основах загальнолюдських та соціальних цінностей, загальносвітових стандартів прав людини і громадянина); демократизму (участі громадськості у правотворчості); гласності (відкритості та можливості вільного обговорення проектів нормативно-правових актів); законності (реалізації правотворчості лише згідно із конституцією та діючим законодавством із дотриманням відповідної процедури підготовки, прийняття і оприлюднення нормативно-правового акта); науковості (використанні в правотворчості сучасних досягнень юриспруденції, проведення експертизи нормативно-правового акта); системності (узгодженості нормативно-правового акта із системою права і законодавства). До спеціальних принципів віднесені наступні принципи: своєчасності (вчасності підготовки і прийняття нормативно-правового акта); динамізму і стабільності; плановості (розподілу правотворчості за предметом,

часом, етапами); професіоналізму (залучення до правотворчої діяльності кваліфікованих підготовлених спеціалістів); техніко-юридичної відокремленості; врахування місцевого досвіду [5, с. 132].

О.Ф. Скакун також розділяє принципи правотворчості на дві групи: загальні і спеціальні. До них учена відносить такі самі принципи, але в групі спеціальних принципів принцип професіоналізму визначено як принцип старанності і скрупульозності підготовки нормативних актів, який виражається у відсутності «скоростиглих і непродуманих проектів» [6, с. 258-259]. І. Вороніна вважає, що незалежно від виду правотворчості вона має будуватися на системі основоположних принципів, таких як демократизм, гуманізм, законність, науковість, збереження національних особливостей і інтернаціоналізм, техніко-юридичне вдосконалення [7, с. 39]. Н.В. Хараджа наголошує, що головними принципами, на яких має будуватися нормотворчість, є законність, науковість, технічна досконалисть, демократизм, гуманізм, професіоналізм і гласність, та зазначає, що всі ці принципи взаємопов'язані та можуть реалізовуватися лише у взаємодії [8, с. 56]. І.Д. Шутак зазначає, що аналіз навчальної та наукової літератури свідчить про існування загальних, основоположних принципів правотворчої діяльності сучасних цивілізованих держав, які як організаційні начала визначають сутність, характерні ознаки та загальні напрямки цієї діяльності [9, с. 89].

Враховуючи, що кожен науковець пропонує свій авторський перелік принципів правотворчості та надає більше значення тим чи іншим, вважаємо за доцільне ознайомитись із змістом певних принципів з метою визначення переліку принципів правотворчої діяльності взагалі та нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади зокрема, притаманних Україні. Так, одним з основних загальноновизнаних принципів є законність, що полягає у важливості дотримання процесу прийняття нормативно-правових актів уповноваженим органом, ієрархії нормативно-правових актів [10, с. 71]. Сутність даного принципу полягає в тому, що нормативно-правові акти слід приймати лише в межах компетенції, наданої суб'єктам нормотворчості законами, нормативними актами Президента, Кабінету Міністрів. При цьому нормативно-правові акти повинні відповідати міжнародно-правовим стандартам у сфері прав і свобод людини та громадянина, Конституції України.

Зміст принципу законності нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади стосується особливостей процедури створення, підготовки, прийняття, оприлюднення нормативно-правових актів, яка має здійснюватися в суворо визначеному законодавством порядку і лише суб'єктами правотворення в межах їх компетен-

ції. Саме принцип законності означає, що нормативно-правові акти, які приймаються, не можуть суперечити Конституції, іншим законодавчим актам та порушувати інші принципи правотворчої (нормотворчої) діяльності. Знов прийняті нормативно-правові акти мають «гармонійно існувати та узгоджуватися, що виявляється шляхом чіткого знаходження» місця нормативно-правового акта в системі законодавства [11, с. 13]. Отже, принцип законності є першим обов'язковим принципом нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та виявляється в таких моментах: відповідність створюваних нормативно-правових актів Конституції і законам України; прийняття нормативно-правових актів уповноваженими органами виконавчої влади в межах їх повноважень; порядок прийняття нормативно-правового акта має бути суворо регламентований законодавством.

Принцип законності є універсальним принципом, тобто він адресується одночасно і правотворцям і правозастосовникам, а принцип верховенства права, перш за все, адресується «правозастосовнику і суб'єктам виконавчої ... влади» [12, с. 69]. Але органи виконавчої влади є і нормотворцями, і правозастосовниками. Важливо, що Конституцією України закріплено принцип верховенства права, відповідно до якого Конституція має найвищу юридичну силу, а інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй, і принцип законності, згідно з яким органи державної влади, їх посадові особи мають діяти лише в межах повноважень, на підставі і у спосіб, встановлений Конституцією і законами України. Дійсно, Конституція встановлює два окремі види принципів, що стосуються загальних конституційних принципів права. Однак, на нашу думку, в нормотворчій діяльності органів виконавчої влади принципи законності, верховенства права та конституційності є ідентичними за змістом і значенням.

Одним з принципів правотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади, який одностайно виділяється науковцями, є принцип демократизму, який полягає в установленні і неухильному дотриманні «вільного, демократичного порядку підготовки проектів актів» [13, с. 6], «активній участі представників різних верств суспільства та всіх верств влади» в діяльності зі створення нормативно-правових актів [14, с. 48] і врахуванні суспільної думки та інтересів в процесі підготовки і прийняття нормативно-правових актів [15, с. 103]. Тобто, цей принцип є формою реалізації волі народу у процесі державного управління та закріплений у ст. 5 Конституції України.

Принцип демократизму тісно переплітається із принципом гласності, який виявляється у відкритості процесу створення нормативно-правового акта, інформуванні населення через засоби масової інформації, систему Інтернет (кожний орган

виконавчої влади має офіційний веб-сайт, доступ до яких повністю відкритий) про хід створення нормативно-правового акта та подальше його оприлюднення. Тобто, реалізація на практиці вказаного принципу означає реальну можливість громадян знати про те, яким чином у державі готуються та приймаються ті чи інші нормативно-правові акти. Вважаємо, що принцип демократизму забезпечується через реалізацію принципу гласності.

Наступним важливим принципом нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади, що виражається в максимальній та повній відповідності нормативно-правових актів сучасним потребам суспільства, стану його економічного, політичного, правового, культурного розвитку, науковій обґрунтованості, врахуванні та застосуванні досягнень науки і техніки, теоретичних розробок проблем, що потребують нового нормативного врегулювання є принцип науковості. Розробниками нормативно-правових актів мають вивчатися, досліджуватися певні фактори розвитку суспільства, його інтереси і потреби, їх співвідношення між собою і державою, залучатися спеціалісти, вчені, використовуватися міжнародний та вітчизняний досвід нормотворчої діяльності. В.Г. Гончаренко зазначає, що принцип науковості в правотворчому процесі реалізується трьома напрямками: «дослідження впливу права на розвиток суспільних відносин; виявлення закономірностей наукового впливу; встановлення закономірностей розвитку правової форми» [16, с. 35].

Одним з невід'ємних принципів нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади має бути принцип професіоналізму, під яким прийнято розуміти обов'язкову участь кваліфікованих, високопрофесійних спеціалістів на всіх стадіях нормотворчого процесу. І.Г. Сурай щодо принципу професіоналізму зазначає, що в нормотворчому процесі мають застосовуватися знання не лише кваліфікованих юристів, а й економістів, політологів, психологів, тобто спеціалістів різних напрямків [17, с. 268]. Таким чином, що принцип професіоналізму майже збігається з принципом науковості, але ми вважаємо, що принцип професіоналізму полягає дещо в іншому. Кожний центральний орган виконавчої влади самостійно, спираючись на власних спеціалістів, які мають спеціальні знання, але не володіють спеціальними навичками нормотворчої діяльності, розробляють нормативно-правові акти, які, як наслідок, мають низький рівень за змістом, формою викладення, якістю складання тощо.

Враховуючи наведене, функції, які виконує Міністерство юстиції України та система його органів на місцях (Головні управління юстиції, міські, районні), вважаємо за доцільне запровадити при відповідних управліннях юстиції окремі відділи (сектори), в яких працюватимуть спеціа-

лісти із нормотворчої діяльності та забезпечуватимуть потреби регіону в професійному створенні нормативно-правових актів. Ю. Бальцій також запропонував здійснювати заходи щодо цілеспрямованої підготовки «кадрового потенціалу для роботи у сфері нормотворчості (підготовка особливої категорії юристів-нормотворців...)» [18, с. 47].

Принцип професіоналізму діяльності центральних органів виконавчої влади реалізується за допомогою принципу техніко-юридичної досконалості, який полягає в широкому використанні «вироблених юридичною наукою та випробуваних практикою правил і способів підготовки і оформлення нормативних положень, дотримання правил нормопроектувальної техніки» [19, с. 135], тобто створення нормативно-правових актів здійснюється з «урахуванням правил, способів, прийомів юридичної техніки, які є обов'язковими» для уповноважених на здійснення нормотворчої діяльності органів [20, с. 114]. Так, якість нормативно-правових актів залежить від рівня юридичної техніки, яка, у свою чергу, свідчить про рівень правової, юридичної культури держави.

Висновки. Таким чином, принципами нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади в Україні є принципи законності, демократизму, гласності, професіоналізму, техніко-юридичної досконалості, ефективності регулювання, виконуваності та планувально-оперативний принцип. Всі зазначені принципи взаємопов'язані та взаємодіють у процесі реалізації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади в Україні, саме вони і складають основні напрямки та підґрунтя нормотворчого процесу. Принцип законності є першим обов'язковим принципом нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та проявляється у чотирьох аспектах: відповідність знов створюваних нормативно-правових актів Конституції і законам України; прийняття нормативно-правових актів уповноваженими центральними органами виконавчої влади в межах їх повноважень; порядок прийняття нормативно-правового акта має бути суворо регламентований законодавством (на сьогодні в Україні принцип законності в частині регламентації порядку створення нормативно-правових актів центральними органами виконавчої влади повною мірою не виконується та потребує вирішення); визначення і зайняття нормативно-правовим актом свого місця в ієрархії (системі) нормативно-правових актів.

Література

1. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 р. № 870. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Дашковська О.Р. Принципи нормотворчої діяльності: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2015. Вип. 35(2.1). С. 29-32.

4. Роговенко О.В. Принципи муніципальної нормотворчості: національний досвід та європейська практика. *Приватне та публічне право.* 2017. № 3. С. 35-40.

5. Ведерніков Ю.А. Теорія держави та права. 4-ге вид. Київ : Цент учбової літератури, 2016. 237 с..

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ : Правова єдність, 2010. 525 с.

7. Вороніна І. Аксіологічна модель нормотворчої діяльності Національної поліції України як система принципів і норм регулювання нормотворчої діяльності. *Evropsky politicky a pravni diskurz.* 2017. Vol. 4, Iss. 5. С. 36-42.

8. Хараджа Н.В. Нормотворча діяльність судів у контексті застосування принципів сімейно-правового регулювання. *Правничий часопис Європейського університету.* 2015. № 1. С. 53-59.

9. Шутак І.Д. Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права. *Альманах права.* 2019. Вип. 10. С. 87-94.

10. Гришина Н.В. Законність та індивідуалізація як основоположні принципи адміністративної відповідальності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право.* 2016. Вип. 21. С. 70-72.

11. Братасюк М.Г., Росоляк О.Б. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства.* 2018. Вип. 1. С. 11-17.

12. Братасюк М.Г., Росоляк О.Б. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства.* 2018. Вип. 1. С. 11-17.

13. Шейна А.М. Філософсько-правове розуміння демократії як онтологічної основи принципу демократизму у праві. *Митна справа.* 2015. № 2(2.1). С. 3-10.

14. Стадниченко Т. Удосконалення нормотворчої діяльності органів влади в умовах модернізації публічного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2016. Вип. 1. С. 47-53.

15. Жидецька В.В. Про стадії нормотворчої діяльності міністерства. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 4. С. 101-107.

16. Гончаренко В.Г. Принцип науковості як методологія юридичного нормотворення. *Вісник Академії адвокатури України.* 2007. Число 3. С. 32-44.

17. Сурай І.Г. Забезпечення принципу професіоналізму в контексті модернізації законодавства України про державну службу. *Теорія та практика державного управління.* 2015. Вип. 2. С. 267-273.

18. Бальцій Ю. Конституційно-правові засади локальної нормотворчості. *Юридичний вісник.* 2011. № 3. С. 45-52.

19. Ригун Н.В. Роль проведення правової експертизи Міністерством юстиції України в нормотворчому процесі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2010. Вип. 10. С. 133-139.

20. Сезонова -ення стабільності нормотворчої діяльності. *Право і Безпека.* 2002. № 2. С. 112-115.

Анотація

Бараненко Д. В. Стратегія оптимізації принципів нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. – Стаття.

У статті досліджені принципи діяльності центральних органів виконавчої влади. Міститься аналіз принципів нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади, до яких запропоновано віднести принципи законності, демократизму, гласності, професіоналізму, техніко-юридичної досконалості, ефективності регулювання, виконуваності та планувально-оперативний принципи. Підкреслено, що всі зазначені принципи взаємопов'язані та взаємодіють в процесі реалізації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади і саме вони складають основні напрями та підґрунтя нормотворчого процесу. Визначено, що принцип законності є основоположним принципом нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. Констатовано, що принцип демократизму забезпечується через реалізацію принципу гласності, які виявляються в процесі створення нормативно-правових актів і є регуляторними. Встановлено, що принцип науковості в нормотворчій діяльності центральних органів виконавчої влади має реалізовуватися лише разом із принципом використання при розробці нормативно-правових актів практичного досвіду у галузі, в якій розробляється документ. Узагальнено, що ефективна реалізація зазначених принципів у нормотворчому процесі сприятиме удосконаленню якості нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, недопущенню протиріч між ними, усуненню дублювань норм та перешкоджатиме недоцільному збільшенню неякісного законодавства взагалі.

Зроблено висновок, що принципами нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади в Україні виступають принципи законності (перший обов'язковий принцип нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади), демократизму, гласності, професіоналізму, техніко-юридичної досконалості, ефективності регулювання, виконуваності та планувально-оперативний принцип. Усі вони пов'язані між собою та взаємодіють у процесі реалізації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади, і саме вони складають основні напрями та підґрунтя нормотворчого процесу центральних органів виконавчої влади.

Ключові слова: виконавча влада, міністерство, нормативно-правовий акт, нормотворча діяльність, повнова-

ження, правове регулювання, принципи, публічне управління, центральний орган виконавчої влади.

Summary

Baranenko D. V. Strategy of optimization of principles of normative activity of central executive bodies. – Article.

The article examines the principles of central executive bodies. It contains an analysis of the principles of rule-making activities of central executive bodies, which include the principles of legality, democracy, publicity, professionalism, technical and legal excellence, regulatory efficiency, enforceability and planning and operational principles. It is emphasized that all these principles are interconnected and interact in the process of implementing the rule-making activities of the central executive bodies and they are the main directions and foundations of the rule-making process. It is determined that the principle of legality is a fundamental principle of rule-making activity of the central executive bodies. It is stated that the principle of democracy is ensured through the implementation of the principle of publicity, which are manifested in the process of creating regulations and are regulatory. It is established that the principle of scientificity in the rule-making activities of central executive bodies should be implemented only together with the principle of using practical experience in the development of regulations in the field in which the document is developed. In general, the effective implementation of these principles in the rule-making process will improve the quality of regulations of central executive bodies, prevent contradictions between them, eliminate duplication of rules and prevent inappropriate increase in poor quality legislation in general.

It is concluded that the principles of rule-making activities of central executive bodies in Ukraine are the principles of legality (the first mandatory principle of rule-making activities of central executive bodies), democracy, publicity, professionalism, technical and legal excellence, regulatory efficiency, enforceability and planning and operational principle. All of them are interconnected and interact in the process of implementing the rule-making activities of the central executive bodies, and they are the main directions and the basis of the rule-making process of the central executive bodies.

Key words: executive power, ministry, normative legal act, normative legal activity, powers, legal regulation, principles, public administration, central executive body.

УДК 343.9

В. П. Бойченко*orcid.org/0000-0002-1938-4943**асистент кафедри кримінального права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Під кримінально-правовою протидією злочинам проти моральності розуміють заходи по забезпеченню безпеки існуючих суспільних відносин та інтересів та утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі шкідливих для особи, суспільства та держави правопорушень та встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу. При цьому до елементів механізму кримінально-правової охорони в рамках політики криміналізації та пеналізації діянь відносять: кримінально-правові норми, кримінально-правові відносини та кримінальну відповідальність [1, с. 8-13; 2, с. 374].

Аналіз спеціальної літератури та сучасної практики реалізації законодавчих норм дозволяє віднести до завдань кримінально-правової охорони суспільної моралі та протидії злочинам проти моральності наступні: формування ціннісної системи суспільства, відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності; формування національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі надбання вітчизняної та світової культури; формування у молоді демократичного світогляду, дотримання громадянських прав і свобод, поваги до традицій, культури народів світу; розвиток гуманістичної освіти, що ґрунтується на культурно-історичних цінностях народу, його традиціях та історичній пам'яті; утвердження в суспільстві престижності дотримання здорового способу життя, його пропаганда серед населення та розробка механізмів економічного стимулювання впровадження здорового способу життя; забезпечення доступності інформації стосовно важливості раціонального харчування, рухової активності, уникнення ризикованої поведінки (у тому числі сексуальної), необхідності дотримання безпечних умов і режиму праці та відпочинку, уникнення шкідливих наслідків вживання тютюну, алкоголю та наркотиків тощо; постійне висвітлення питань щодо здорового способу життя в сучасному медійному просторі із залученням відомих суспільних лідерів та використанням міжнародного і вітчизняного досвіду в цій

сфері; наукове обґрунтування, розробка і супровід міжсекторальних заходів з формування здорового способу життя населення з урахуванням економічних, соціальних, медичних, педагогічних, психологічних аспектів; захист дітей і молоді від негативного впливу продукції, яка поширюється з порушенням законодавства про захист суспільної моралі, несе загрозу їх фізичному, інтелектуальному та морально-психологічному стану; недопущення розповсюдження продукції, організації та проведення видовищних заходів, що можуть негативно впливати на суспільну мораль, фізичний, розумовий чи морально-психологічний стан людини; здійснення експертної оцінки аудіо-, відео-, друкованої продукції видовищних заходів, інформації та даних на електронних носіях, що завдають шкоди суспільній моралі, з метою публічного обговорення цих проблем; здійснення моніторингу та аналізу процесів і тенденцій у сфері захисту суспільної моралі; здійснення профілактичних та інформаційно-просвітницьких заходів, пропагандистської діяльності у сфері захисту суспільної моралі [3, с. 65-66].

Такий достатньо широкий перелік напрямків реалізації охоронної функції кримінального права у названій сфері вимагає зосередження як на характеристиках моралі та моральності у якості об'єктів кримінально-політичного впливу, так і напрямів підвищення ефективності боротьби з названими діяннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження кримінально-правової охорони суспільної моралі є складним процесом щодо вивчення соціальних передумов криміналізації діянь, які посягають на безпеку моральних відносин, особливостей формування сучасної концепції кримінально-правової охорони суспільної моралі та перспектив удосконалення норм законодавства про кримінальні правопорушення відповідно до сучасної методології загальнотеоретичної юриспруденції. Окремо розглядаються питання звільнення від відповідальності та застосування інших засобів кримінально-правового впливу відносно правопорушників.

Суспільна мораль, точніше порядок охорони відносин захисту суспільної моралі, розглядається кримінальним правом як родовий об'єкт злочину. З точки зору антропологічного підходу

мова повинна йти про моральність як елемент індивідуального розвитку та суспільну мораль як елемент правопорядку. У цьому полягає сучасний антропологічний підхід. У Кримінальному кодексі України в назві Розділу XII Особливої частини використано термін «моральність», однак самого визначення законодавство не містить.

Основним положенням Українського державотворення є те, що в нашій державі найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Стверджується, що встановлення, дотримання та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Не менш важливим є оптимально визначена система примусових заходів та виконання позитивних обов'язків людини з точки зору належної охорони моральної безпеки та моральності.

Загальна проблематика кримінально-правової охорони суспільної моралі та моральності досліджувалася в працях таких учених, як: Ю.В. Александров, П. П. Андрушко, В. О. Владіміров, П.І. Гришаєв, П.Ф. Грішанін, І.М. Даньшин, В.Т. Дзюба, С.Ф. Денисов, О.С. Капінус, О.В. Козаченко, В.С. Комісаров, О.І. Коробеев, О.В. Куделіч, В.В. Кузнецов, Л.С. Кучанська, В.М. Куц, А.В. Ландіна, І.П. Лановенко, В.А. Ломако, В.І. Меркулова, Г.І. Піщенко, Ю.Є. Пудовочкін, С.П. Репецький, Є.Л. Стрельцов, М.І. Трофимов, А.П. Тузов, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, А.Є. Шалагін, С.С. Яценко та ін.

Існує значна кількість досліджень, виконаних у контексті кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері суспільної моралі. Суттєвим внеском в цьому напрямку стало монографічне дослідження О.М. Ємця «Захист суспільної моралі від злочинних посягань» (Київ, 2019). [4]

Відомо, що забезпечення безпеки відносин моральності як об'єкта кримінально-правової охорони, включає в себе: 1) безпеку (збереженість) історико-культурної спадщини як сукупності найбільш значимих матеріальних носіїв духовності, що являє собою результат дії системи організаційних, юридичних та інших заходів, спрямованих на недопущення знищення, руйнування або пошкодження культурних цінностей, їхнього незаконного обігу у вигляді протиправного переходу права власності; 2) безпеку моральних основ суспільства як систему захисту від руйнування національного менталітету українського народу у вигляді моральних основ нації, заснованих на них традицій і звичаїв, уявлень про справедливість, добро і рівність тощо; 3) релігійну безпеку особистості і суспільства як стан політико-правової захищеності та соціальної стабільності релігійних відносин, у тому числі свободи совісті і віросповідання, невтручання держави та будь-кого у спра-

ви церкви, неприпустимість поширення в Україні деструктивних культів, діяльності тоталітарних сект тощо. При чому кримінально-правові норми, які охороняють суспільну мораль, отримують сучасну антропологічну інтерпретацію внаслідок людиноцентристської практики Європейського суду з прав людини із захисту прав жертв зловживань владою. Ці потреби в новій ідеології кримінально-правової охорони ґрунтуються на гуманістичних принципах розвитку інформаційного суспільства, необхідності підвищення ефективності засобів кримінально-правового захисту населення від злочинів проти суспільної моралі [5, с. 117].

Ми вважаємо, що режим реалізації кримінального права у сфері охорони суспільної моралі прямо пропорційний рівню як правової культури, так і загальної культури суспільства. Девальвація традиційних духовних основ у вигляді релігійних і моральних ідеалів, позитивної правосвідомості створює обстановку загостреної соціальної напруженості на всіх рівнях соціокультурних відносин у суспільстві, яка сприяє новій судовій практиці відносно злочинів проти моралі. Існує можливість використання суб'єктних характеристик діяльності індивіда та толерантності її оцінки в якості основи криміналізації діянь проти суспільної моралі, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, декриміналізації та депеналізації.

Методика антропологічного дослідження кримінально-правової норми Загальної частини Кримінального кодексу України базується на використанні знань про суб'єкта кримінальної відповідальності для притягнення та індивідуалізації відповідальності.

Методика антропологічного дослідження кримінально-правової норми Особливої частини КК України пов'язана з вирішенням питання, наскільки диспозиція складу злочину та його санкція відповідає людиноцентристському підходу, офіційно вираженому в уставленому переліку основних прав та свобод людини та практиці Європейського суду з прав людини

Не тільки суспільна небезпека, але й мережева дозволеність та підтримка індивідуальних девіацій робить можливою визнання діяння суспільно-небезпечним чинивпаки суспільно-нейтральним, підсилює чи обмежує соціальну реакцію на нього [6].

Відоме визначення громадської моралі, як сукупності суспільних відносин, які засновані на системі загальнолюдських цінностей, що визначають суспільно-корисну (позитивну) діяльність особи та відповідають панівним нормам моралі. Вочевидь у кримінально-правовому сенсі воно співпадає із характеристиками суспільної моралі [4, с. 35-36].

Звідси вдосконалення правових механізмів регулювання суспільних відносин, які виникають у духовній сфері, повинно стати пріоритет-

ним напрямом державної політики (в тому числі й кримінальної політики) в галузі забезпечення моральності та духовної безпеки особистості, суспільства і держави.

Здійснення такої політики припускає, зокрема, і вдосконалення існуючої системи і юридичних ознак складів відповідних злочинів, а також розробку нових складів злочинів (з урахуванням специфіки як кримінальної відповідальності, так і духовної сфери життя) і включення відповідних правових норм у чинний КК України.

Поруч з цим, виключно моральні норми не можуть бути первинною основою формування кримінально-правових заборон, а лише частково доповнюють упорядковані системи кримінальної відповідальності за порушення правил управління соціумом.

Це питання набуває особливого змісту в умовах реформування сучасної правової системи України, яке спрямоване на адаптування кримінально-правових встановлень, що формувалися в інших соціальних передумовах, до сучасних соціальних умов.

Дисфункції сталого розвитку суспільства у сфері забезпечення природних прав і свобод людини і громадянина є каталізаторами активації права на недоторканність приватного життя, свободу вираження та економічну активність, розпочинаючи від часткової легалізації жебрацтва до заняття проституцією.

Якщо повнолітня особа, яка знаходиться у скрутному становищі, розміщує свої зображення на веб-сайті чи платформі для повнолітніх за платню – це лише вид мистецтва, який у випадку засудження має шанси бути оправданим, враховуючи право на недоторканність приватного життя (ст.8 Європейської Конвенції з захисту прав людини), право на свободу вираження (ст. 10 Конвенції), право власності на продукти авторського права (ст. 1 Першого протоколу Конвенції). «Існує безліч недобрих вчинків, які не караються кримінально, але це не означає, що громада має закрити на них очі».

Крім того, якщо державне правосуддя є повністю корумпованим, правозахисна система не діє, а соціальний захист відсутній, то залишається лише один механізм соціальної протидії – моральний осуд» [7].

Висновки. Отже політика у сфері протидії цьому виду злочинності являє собою систему політико-правових заходів, спрямованих на зменшення рівня та динаміки розвитку кримінальних правопорушень усіма політичними, економічними заходами і правовими засобами (покарання, інші кримінально-правові заходи, заходи поводження з правопорушниками) з огляду на основні характеристики сталого розвитку суспільства та моральних цінностей у ньому.

Мета кримінально-правової охорони суспільної моралі полягає у забезпеченні функціонування державної системи захисту моральних засад, наративів та цінностей, спрямованих на економічно, психологічно та соціально здоровий спосіб життя.

Каральні заходи за вчинення злочинів проти суспільної моралі протягом всієї історії розвитку людства, як правило, носили вибіркового характеру. Матеріальна ознака злочину (небезпека для держави та суспільства) детермінується значущістю аморальних практик для особистості (соціальної групи) чи нейтралізується толерантністю до порушення цих норм у референтній групі (субкультури), чи у соціумі в цілому. Але якщо кримінально-правова норма не обумовлена суспільними потребами і внутрішньою необхідністю, то це призводить до конфлікту між суспільною свідомістю (або установками окремих індивідів) і кримінально-правовими заборонами, масовій аномії, самосудам, правовому нігілізму, неефективності кримінально-правової заборони.

Межі втручання держави в особисте життя, особливості відповідальності за девіантну поведінку, гарантії прав, свобод, обов'язків, безпеки особистості, соціуму та держави визначаються завдяки пануючим у суспільстві моральним цінностям. Отже, консервативний підхід до оцінки суспільної небезпеки таких злочинів, як втягнення в азартні ігри, розповсюдження окремих матеріалів, що пропагують порнографію, не завжди відповідає моральним очікуванням суспільства. У зв'язку з цим пропонується ст.ст. 301-303 КК України викласти у такій редакції:

«Стаття 301. Незаконне поводження з предметами порнографічного характеру

1. Збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, караються ...

2. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, караються ...

3. Примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно-та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру – караються ...»;

«Стаття 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництва

1. Створення або утримання місць розпусти неповнолітніх, а також звідництва для розпусти неповнолітніх – караються ...

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені із залученням малолітньої особи, – караються ...»;

«Стаття 303. Сутенерство або втягнення дитини в заняття проституцією

1. Втягнення неповнолітньої особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття

проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство – караються ...

2. Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються ...

Примітка. 1. Під сутенерством у цій статті слід розуміти дії особи із забезпечення заняття проституцією іншою особою. 2. Відповідальність за втягнення малолітнього або неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності».

Література

1. Уголовная политика и её реализация органами внутренних дел. М. : Акад. управления МВД России, 2003.
2. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005..
3. Захарова О.В. Адміністративно-правова охорона суспільної моралі в Україні : дис. ... канд. юр. наук (доктора філософії) 12.00.07 Дніпро, 2019.
4. Ємець О.М. Захист суспільної моралі від злочинних посягань. Київ, 2019. 560с.
5. Tulyakov V. A. Some issues of modern criminal policies. *Юридические науки и образование*. Журнал. № 35. Баку, 2012. С. 117-122.
6. Туляков В.О. Матриця неокриміналізації: шляхи оптимізації кримінально-правового реагування. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 жовт. 2017 р., м. Одеса) Одеса : НУ «ОЮА», 2017. С. 156-165.
7. Василь РАСЕВИЧ Українська система аморальних координат. *Zaxid.Net/News* 21 листопада 2013 р. URL: https://zaxid.net/ukrayinska_sistema_amoralnih_koordinat_n1297713.

Анотація

Бойченко В. П. Концептуальні основи кримінально-правової протидії злочинам проти моральності. – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність системи протидії злочинам проти суспільної моралі та моральності у контексті розгляду положень сучасної кримінальної політики, її мети, та характеристик антропологічного підходу до нього. Суспільна мораль, точніше порядок охорони відносин захисту суспільної моралі, розглядається кримінальним правом як родовий об'єкт злочину. З точки зору антропологічного підходу мова повинна йти про моральність як елемент індивідуального розвитку та суспільну мораль як елемент правопорядку. Дослідження кримінально-правової охорони суспільної моралі є складним процесом щодо вивчення соціальних передумов криміналізації діянь,

які посягають на безпеку моральних відносин, особливостей формування сучасної концепції кримінально-правової охорони суспільної моралі та перспектив удосконалення норм законодавства про кримінальні правопорушення відповідно до сучасної методології загальнотеоретичної юриспруденції. Мета кримінально-правової охорони суспільної моралі полягає у забезпеченні функціонування державної системи захисту моральних засад, наративів та цінностей, спрямованих на економічно, психологічно та соціально здоровий спосіб життя. Особливо розглядаються питання звільнення від відповідальності та застосування інших засобів кримінально-правового впливу відносно правопорушників. У цьому полягає сучасний антропологічний підхід. Антропологічний вимір злочинів проти суспільної моралі вимагає від сучасних дослідників зосередження не тільки на проблематиці догматичного аналізу норми (суто кримінально-правовий підхід) чи аксіологічної оцінки існування та буття норми (кримінологічний або соціологічний підхід), але й інтегративного динамічного аналізу сутності та буття норми відносно різних учасників кримінальних правопорушень. Каральні заходи за вчинення злочинів проти суспільної моралі протягом всієї історії розвитку людства, як правило, носили не системний характер. Але якщо кримінально-правова норма не обумовлена суспільними потребами і внутрішньою необхідністю, то це призводить до конфлікту між суспільною свідомістю (або установками окремих індивідів) і кримінально-правовими заборонами, масовій аномії, самосудам, правовому нігілізму, неефективності кримінально-правової заборони. Зроблено висновок, що межі втручання держави в особисте життя, особливості відповідальності за девіантну поведінку, гарантії прав, свобод, обов'язків, безпеки особистості, соціуму та держави визначаються завдяки пануючим у суспільстві моральним цінностям. Отже, консервативний підхід до оцінки суспільної небезпеки таких злочинів, як втягнення в азартні ігри, розповсюдження окремих матеріалів, що пропагують порнографію, не завжди відповідає моральним очікуванням суспільства.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочини проти моральності, мораль, кримінальна політика, криміналізація.

Summary

Boychenko V. P. Conceptual background of criminal-legal counteraction to crimes against morality. – Article.

The article considers the concept and essence of the system of counteraction to crimes against public morality and morality in the context of consideration of the provisions of modern criminal policy, its purpose, and the characteristics of the anthropological approach to it. Public morality, more precisely the order of protection of relations for the protection of public morality, is considered by criminal law as a generic object of crime. From the point of view of the anthropological approach it is a question of morality as an element of individual development and public morality as an element of law and order. Research of criminal and legal protection of public morality is a difficult process of studying social preconditions of criminalization of actions encroaching on safety of moral relations.

Criminal-legal protection of public morality and prospects for improving the legislation on criminal offenses in accordance with modern methodology of general theoretical jurisprudence. The purpose of criminal protection of public morality is to ensure the functioning of the state

system of protection of moral principles, narratives and values aimed at economically, psychologically and socially healthy lifestyle. Issues of exemption from liability and application of other means of criminal law influence against offenders are considered separately. This is the modern anthropological approach.

The anthropological dimension of crimes against public morality requires modern researchers to focus not only on the issues of dogmatic analysis of the norm (purely criminal law approach) or axiological assessment of the existence and existence of the norm (criminological or sociological approach), but also integrative dynamic analysis of the essence and existence of the norm. participants in criminal relations. Punitive measures for crimes against public morality throughout the history of human development, as a rule, were not systemic. But if

the criminal law is not conditioned by social needs and internal necessity, it leads to a conflict between public consciousness (or attitudes of individuals) and criminal law prohibitions, mass anomie, self-judgment, legal nihilism, ineffectiveness of criminal law prohibition. It is concluded that the limits of state intervention in private life, the characteristics of responsibility for deviant behavior, guarantees of rights, freedoms, responsibilities, security of the individual, society and the state are determined by the prevailing moral values in society.

Thus, a conservative approach to assessing the public danger of crimes such as gambling, distribution of certain materials promoting pornography, does not always meet the moral expectations of society.

Key words: criminal responsibility, crimes against morality, morality, criminal policy, criminalization.

УДК 342.7

С. О. Болдіжар
orcid.org/0000-0003-3096-9181
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОНОРСТВА ПРИ ЗАСТОСУВАННІ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Проблема безпліддя з кожним роком стає більш відчутною не тільки для українських сімей, але і європейських пар. При цьому, непоодинокими є випадки коли при застосуванні репродуктивних технологій в силу стану здоров'я партнерів нема змоги використати їх біологічний матеріал і виникає потреба у донорстві гамет. У зв'язку з чим, доволі актуальним є питання дослідження правових засад донорства гамет для застосування репродуктивних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі значна частина праць торкається питань поняття та правової природи репродуктивних прав [1; 2; 3], міжнародно-правових аспектів регулювання репродуктивних прав [4]. Крім того, дослідженими є застосування окремих репродуктивних технологій, зокрема сурогатного материнства [5].

Окремі аспекти історичного розвитку правового регулювання донорства гамет в Україні висвітлені у науковій праці Ільющенкової К. [6]. Крім того, досліджено цивільно-правове регулювання донорства репродуктивних клітин [7]. У той же час, питання адміністративно-правового регулювання донорства гамет є малодослідженим.

Формування цілей. Мета статті полягає у дослідженні правового регулювання здійснення донорства при застосуванні репродуктивних технологій, вироблення рекомендацій, спрямованих на удосконалення його адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Питання донорства гамет знайшло своє законодавче врегулювання і в ряді зарубіжних держав. Так, у США та Сполученому королівстві донорство репродуктивних клітин не тільки дозволено, але і майбутні батьки мають право при згоді донора зустрітися і познайомитися з ним, навіть з його родиною. При цьому, у США безперечно дозволяється анонімне чи напів-анонімне донорство, при останньому варіанті розкривається часткова інформація про донора (особиста та медична інформація, фотографія донора та/або членів його сім'ї). Водночас є випадки у зарубіжних державах де вимагається розкриття донора і заборонено анонімне донорство (у Великобританії), або навпаки закон вимагає анонім-

ність інформації про донора (у Іспанії, Франції, Чеській Республіці тощо) [8]. Крім того, є держави, які забороняють донорство (наприклад, Італія) [7, с. 190].

Ільющенкова Катерина, досліджуючи еволюцію правового регулювання донорства репродуктивних клітин в Україні, доходить висновку про доцільність виокремлення чотирьох історичних етапів, а саме: першого етапу (до 1981 р.), під час якого мало місце проведення наукових досліджень та теоретичних розробок у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій; другого етапу (протягом 1981 р. 1987 р.), що характеризується початком правового регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій, а також їх застосуванням на практиці; третього етапу (1987–2008 рр.), під час якого відбувся розвиток нормативного регулювання застосування ДРТ; четвертого етапу (з 2008 р. – до цього часу), за якого має місце доволі прогресивне правове регулювання донорства гамет та його доволі широка практика застосування. Також науковця відзначає, що важливе значення для розвитку відносин щодо донорства гамет мали як ідеологічні, так і політичні погляди у державі, що суттєво стримували розвиток донорства репродуктивних клітин, а також практику застосування ДРТ [6, с. 81]. Водночас, з вказаною періодизацією важко погодитися. Так як, науковиця зауважила на історії правового регулювання донорства репродуктивних клітин в Україні, а при цьому перші три етапи відображають тільки правові засади регулювання допоміжних репродуктивних технологій загалом, і не зображують розвитку при цьому правових засад саме донорства.

На разі в Україні питання донорства при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій регулюється підзаконним актом – Наказом МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [9]. Зокрема, передбачено: можливість застосування сперми донора при технології запліднення *in vitro* (п. 3.6) та при внутрішньоматковій інсемінації (п. 4.1); дано визначення поняття «донація гамет та ембріонів», встановлено можливість застосування донації ембріонів тіль-

ки при наявності медичних показів, письмової поінформованої та добровільної згоди, гарантування анонімності донора і захисту лікарської таємниці (п. 5.1); встановлено перелік необхідних документів для здійснення донорства гамет та ембріонів (п. 5.2); передбачено вимоги до донорів ооцитів (пп. 5.3 та 5.4); визначено показання для застосування ЗІВ із донорськими ооцитами (п. 5.6); визначено порядок програми донації ооцитів (п. 5.10); встановлено вимоги до донорів сперми (пп. 5.11-5.14); встановлено порядок вибору донора (п. 5.19); врегульовано порядок використання донорських гамет та ембріонів (п. 5.24) та обстеження реципієнтів ембріонів, донорських ооцитів та сперми (п. 5.27) тощо.

Позитивним є встановлення на нормативному рівні чітких вимог до донорів ембріонів (ними можуть бути пацієнти програми запліднення *in vitro*, у яких вже після народження дитини є криоконсервовані ембріони, ними не використані. Якщо буде надана інформована, добровільна, усвідомлена згода таких пацієнтів, оформлена письмово, то такі ембріони можуть бути доновані безплідному подружжю чи жінці), донорів ооцитів (жінки, які є близькими родичами пацієнта, анонімними добровільними донорами чи пацієнтками програми ДРТ, певного віку (18-36 років) із живою здоровою дитиною, відсутністю негативних фенотипічних проявів, спадкових захворювань, шкідливих звичок, протипоказань та достатнім соматичним здоров'ям) та донорів сперми (чоловік у віці 20-40 років з народженою здоровою дитиною, відсутніми негативними фенотипічними проявами, соматичними та спадковими захворюваннями, протипоказаннями) [9].

Головащук А. П. відзначає, що визначені доволі жорсткі медичні вимоги до донорів, що зумовлює і те, що статеві клітини несуть в собі генетичну інформацію, у тому числі є ризики передання дитині спадкового генетичного захворювання. Науковиця зауважує, що при дотриманні встановлених медичних вимог забезпечується народження здорових дітей з що з донорського генетичного матеріалу. Донор, на думку Головащук А. П. зобов'язаний поінформувати лікаря про всі важливі дані, що мають значення для донорства, щоб приховання інформації про стан здоров'я не призвело до виникнення ускладнень у реципієнта під час вагітності, не вплинуло на стан здоров'я дитини [7, с. 295]. Ми поділяємо такий підхід, він логічно впливає із вимог до донорів гамет, встановлених наказом МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні». Більше того, на нашу думку, такий обов'язок має бути визначений на рівні закону, а також встановлені санкції за його порушення.

Науковці зауважують, що недоліком чинного українського законодавства є відсутність чіткого закріплення змісту правовідносин у сфері як застосування ДРТ, так і донорства репродуктивних клітин. Саме тому вбачається за необхідне прийняти спеціальний закон, що регулював би відносини у сфері застосування ДРТ, а також донорство гамет, визначав би суб'єктивні права і обов'язки учасників таких відносин та їх відповідальність [6, с. 81]. Ми погоджуємося з такою позицією і відповідний законопроект розроблено.

При цьому на практиці медичні заклади, що застосовують допоміжні репродуктивні технології висувають різні вимоги до донорів, що є відмінними від встановлених наказом МОЗ. Так, клініка генетичної репродукції «Вікторія» в м. Києві серед вимог до донорів яйцеклітин передбачає максимальний вік 29 років [10]. Аналогічні вимоги висуває більшість подібних клінік [11]. Yuzko Medical Center у м. Чернівці як донорів ооцитів приймає жінок до 32 років [12]. Щодо вимог до донорів сперми, то вони не відрізняються від тих, які визначені Наказом МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні».

Водночас різні підходи на практиці до встановлення вимог до донорів ооцитів підтверджують необхідність прийняття окремого спеціального закону, який би врегулював здійснення людиною репродуктивних прав, а також чітко би врегулював вимоги та порядок донації ембріонів та гамет.

Позитивним слід вважати підхід за якого донорство в Україні гамет є анонімним. Згідно п. 5.19 Наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» вибір донора сперми відбувається за фенотипічної характеристикою (надається інформація про вік, зріст, колір шкіри, очей та волосся і т.п.). Водночас на рівні окремого законодавчого акту слід передбачити, що донорство ембріонів та гамет може бути анонімним та не анонімним (у випадку донорства ембріонів та гамет близькими родичами).

З питанням анонімності донорства пов'язано і право особи знати про своє генетичне погодження. При цьому у практиці ЄСПЛ є справи щодо захисту прав гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод щодо встановлення біологічного батьківства та права особи знати, хто її фактичні батьки [13; 14].

На думку Головащук А. П. при вирішенні питання про право дитини на інформацію про генетичне походження необхідно враховувати психологічний аспект, а саме важко спрогнозувати реакцію дитини на те, що її генетичний батько (або мати) були донорами. Така інформація може зумовити погіршення стосунків у сім'ї, спричини-

ти складнощі у вихованні дитини. З таких міркувань Головащук А. П. доходить висновку, що саме батьки мають право визначати, чи слід надавати дитині інформацію про її генетичне походження і такі відомості можуть бути надані тільки після повноліття дитини [7, с. 296].

На разі крім Великобританії, також у Швеції та Норвегії гарантується право особі знати про своє генетичне походження шляхом розкриття інформації про донорство гамет. Наприклад, відповідно до ч. 5 Акта про Генетичну Єдність Швеції людина, що була зачата за допомогою допоміжних репродуктивних технологій і є «досить зрілою» має право знати про донора статевих клітин і отримати такі дані із журналу, що зберігається у медичному закладі. Така інформація надається, якщо уповноважений орган має достатні підстави допустити, що особа була зачата за допомогою ДРТ, або за вимогою суду [15, с. 28].

Ми погоджуємося з тими науковцями, які обґрунтовують доцільність усунення прогалини у законодавстві України та встановлення права особи отримати інформацію про її генетичне походження у випадку застосування ДРТ, у тому числі шляхом розкриття анонімності донора.

Висновки. Проведене дослідження дозволило нам дійти висновку про необхідність прийняття окремого спеціального закону, який би врегулював здійснення людиною репродуктивних прав, а також чітко би встановив вимоги та порядок донації ембріонів та гамет. Крім того, необхідно на рівні підзаконного нормативно-правового акту затвердити типові договори про застосування різних видів ДРТ та донорства гамет. Безперечно у регулювання відносин між донорами та медичним закладом переважають приватно-правові норми. У той же час з урахуванням того, що безпліддя є серйозною проблемою для суспільства та держави, очевидним є і наявність публічного інтересу, в силу якого держава має виконати свій позитивний обов'язок щодо гарантування належного правового регулювання цих відносин і захистом прав донора та інших пацієнтів, що застосовують ДРТ.

Література

1. Тетяна Длугопольська. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 2. С. 103-107.
2. Мухамедова Е. Е. Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 25 (64). 2012. № 2. С. 136-141.
3. Стефанчук Р.О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 66-72.
4. Дроздова О.В. Репродуктивні права : міжнародно-правовий аспект. *Право України*. 2016. № 5. С. 183-189.

5. Менджул М. В. Порівняльний аналіз правових засад сурогатного материнства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 77 – 79.

6. Льющенко К. Еволюція правового регулювання донорства репродуктивних клітин в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 76–83.

7. Головащук А. П. Цивільно-правові аспекти донорства репродуктивних клітин. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 293–298.

8. Юзко Олександр. Донація яйцеклітин: теоретичні та практичні аспекти. *Health & Medicine*. Jun. 26, 2014. URL: <https://www.slideshare.net/UARM/ss-36345179>.

9. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ МОЗ України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>.

10. Інформація для донорів. URL: <https://victoriaclinic.com.ua/donors-info.html>

11. Донорство яйцеклітин. URL: <https://litaclinic.com/procedura-donorstva-vajceklitunu>.

12. Донація статевих клітин. URL: <https://ivf.ua/donaciya-statevih-klitin/>

13. Рішення ЄСПЛ у справі «Мікулич проти Хорватії» від 7 лютого 2002 року, № 53176/99. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=472>

14. Case of Odièvre v. France, 13 February 2003, application n. 42326/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2242326/98%22%5D,%22siteid%22:%5B%22001-60935%22%5D%7D>

15. Катерина Москаленко. Право осіб, народжених із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, на інформацію про своє генетичне походження. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 27-30.

Анотація

Болдіжар С. О. Правове регулювання донорства при застосуванні репродуктивних технологій. – Стаття.

У статті досліджено правове регулювання здійснення донорства при застосуванні репродуктивних технологій, вироблено рекомендації спрямовані на удосконалення чинного законодавства України.

Встановлено, що питання донорства гамет знайшло своє законодавче врегулювання в ряді зарубіжних держав. При цьому в країні, де вимагається розкриття донора і заборонено анонімне донорство (Великобританія), або навпаки законом передбачена анонімність інформації про донора (Іспанія, Франція, Чеська Республіка тощо).

Виявлено, що в Україні питання донорства при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій регулюється на рівні підзаконного нормативно-правового акту і передбачено: можливість застосування сперми донора при технології запліднення *in vitro* та при внутрішньоматковій інсемінації; дано визначення поняття «донація гамет та ембріонів», встановлено можливість застосування донації ембріонів тільки при наявності медичних показів, письмової поінформованої та добровільної згоди, гарантування анонімності донора і захисту лікарської таємниці; встановлено перелік необхідних документів для здійснення донорства гамет та ембріонів; передбачено вимоги до донорів ооцитів; визначено показання для застосування ЗІВ із донорськими ооцитами; визначено порядок програми донації ооцитів; встановлено

вимоги до донорів сперми; встановлено порядок вибору донора; врегульовано порядок використання донорських гамет та ембріонів та обстеження реципієнтів ембріонів, донорських ооцитів та сперми тощо.

Виявлено, що на практиці медичні заклади, які застосовують допоміжні репродуктивні технології висувають різні вимоги до донорів, що є відмінними від встановлених наказом МОЗ. Вказане, на нашу думку, підтверджує необхідність удосконалення чинного законодавства України.

Проаналізовано питання щодо співвідношення права на анонімне донорство та права особи знати про своє генетичне походження. Встановлено, що окрім Великобританії, також у Швеції та Норвегії гарантується право особі знати про своє генетичне походження шляхом розкриття інформації про донорство гамет.

Обґрунтовано необхідність прийняття окремого спеціального закону, який би врегулював здійснення людиною репродуктивних прав, а також чітко би визначив вимоги та порядок донації ембріонів та гамет. Крім того, запропоновано на рівні підзаконного нормативно-правового акту затвердити типові договори про застосування різних видів ДРТ та донорства гамет.

Ключові слова: донорство, допоміжні репродуктивні технології, права людини, генетичне походження, закон.

Summary

Boldizhar S. O. Legal regulation of donation in the use of reproductive technologies. – Article.

The article examines the legal regulation of donation in the use of reproductive technologies, made recommendations aimed at improving the current legislation of Ukraine.

It is established that the issue of gamete donation has found its legislative settlement in a number of foreign countries. At the same time, there are countries where donor disclosure is required and anonymous donation is prohibited (Great Britain), or conversely, the law provides for the anonymity of information about the donor (Spain, France, the Czech Republic, etc.).

It is revealed that in Ukraine the issue of donation in the use of assisted reproductive technologies is regulated at the level of bylaws and provides: the possibility of using donor sperm in in vitro fertilization technology and intrauterine insemination; the definition of the concept of "gamete and embryo donation" is given, the possibility of using embryo donation is established only in the presence of medical indications, written informed and voluntary consent, guaranteeing the anonymity of the donor and protection of medical secrecy; the list of necessary documents for the donation of gametes and embryos has been established; requirements for oocyte donors are provided; indicated indications for the use of IVF with donor oocytes; the order of the oocyte donation program is determined; requirements for sperm donors have been established; the procedure for donor selection has been established; the order of use of donor gametes and embryos and examination of recipients of embryos, donor oocytes and sperm, etc. are regulated.

It was found that in practice, medical institutions that use assisted reproductive technologies make different requirements for donors, which are different from those established by the order of the Ministry of Health. This, in our opinion, confirms the need to improve the current legislation of Ukraine.

The question of the relationship between the right to anonymous donation and the right of a person to know about their genetic origin is analyzed. It has been established that in addition to the United Kingdom, Sweden and Norway also guarantee the right of a person to know his or her genetic origin by disclosing information about gamete donation.

The necessity of adopting a separate special law, which would regulate the exercise of human reproductive rights, as well as clearly define the requirements and procedure for donation of embryos and gametes, is substantiated. In addition, it is proposed to approve standard agreements on the use of various types of ART and gamete donation at the level of bylaws.

Key words: donation, assisted reproductive technologies, human rights, genetic origin, law.

УДК 343.9:343.77

А. О. Вірт
orcid.org/0000-0002-1938-4943
аспірантка кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ В СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. Екологічні злочини є складним і небезпечним явищем, що за наслідками (безпосередніми та віддаленими) становлять одну з найнебезпечніших категорій злочинів, адже їхня сукупна шкода створює реальну загрозу біологічним основам існування людства. Відомо, що у кожній державі для охорони та збереження довкілля повинні існувати дієві механізми, які стимулюють дотримання, попереджають настання майбутніх порушень, відшкодовують заподіяну шкоду.

Одним із механізмів забезпечення дотримання природоохоронних норм є інститут юридичної відповідальності, яка реально може наставати і яка є співмірною та адекватною відносно заподіяної довкіллю шкоди. Добича корисних копалин стала проблемою планетарного значення. Відмова від вуглеводородів призвела до зростання видобування необхідних мінералів для виробництва акумуляторів. Попит на золото та дорогоцінне каміння залишається стабільним як у державних, так і у кримінальних колах. Незаконне видобування корисних копалин фінансує економіку цілих регіонів чи угруповань (ПГЛ). Криваві рубіни М'янми та алмази Намібії стали нарративами. Бурштинова народна республіка чи копанки Донбасу, – синонімами економіки часів незалежності.

Країни в усьому світі повинні діяти, щоб зменшити прибутковість торгівлі природними ресурсами поза встановлені квоти. Зрештою, це вимагає узгодженого та цілісного підходу до кримінально-правової протидії цим злочинам. Кінцева мета юридичної відповідальності – зберегти чи відновити суспільне благо, на захист якого встановлювалося правове регулювання, у цьому випадку – захистити довкілля. В Україні на сьогодні інститут юридичної відповідальності у сфері охорони довкілля не досягає своєї основної мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування набули останнім часом особливої актуальності, оскільки недостатня увага до цих проблем може мати катастрофічні наслідки. При цьому йдеться не тільки про благополуччя людства, але і про його виживання, оскільки зміни природного середовища можуть виявитися необоротними. Відповідно до ч. 1 ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на

відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1, ст. 50]. Надра та корисні копалини в них для кожної країни є одним з основних елементів, що забезпечують розвиток та належну роботу більшості секторів економіки.

Серед злочинів проти довкілля незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення посідає особливе місце. Негативні наслідки злочинів цієї категорії призводять до заподіяння збитків економіці країни та екології у тих регіонах, в яких розміщено поклади корисних копалин і ведеться їх активне видобування. Саме тому перед державою постає завдання охорони навколишнього природного середовища та контролю за раціональним використанням корисних копалин. Корисною копалиною називається природне мінеральне утворення, яке використовується в господарській діяльності людини безпосередньо або після певної переробки [2; 3].

Злочини проти навколишнього природного середовища – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні умисні або необережні діяння, вчинені суб'єктами цих злочинів, які посягають на відносини з приводу умов убезпечення єдиної системи життєдіяльності суспільства та людини та завдають цим відносинам істотної шкоди або ставлять їх під загрозу заподіяння такої шкоди. Під кримінально-правовою протидією правопорушенням, пов'язаним із незаконним поводженням з корисними копалинами, розуміється діяльність держави в особі уповноважених органів щодо встановлення меж та видів відповідальності, та реагування на фактично вчинені екологічні посягання шляхом визначення кримінально-правових норм, що забороняють таку поведінку й передбачають відповідні міри покарання, та інші заходи кримінально-правового характеру стосовно порушників таких заборон, а також фактичну діяльність правоохоронних органів, спрямовану на практичне застосування зазначених норм. Якщо діяльнісний підхід є суто кримінологічним, то питання політики протидії та визначення відповідальності носить кримінально-правовий характер [4, с. 11].

Методологія розгляду цього питання повинна бути заснована на концепті сталого розвитку, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах,

які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь [5; 6]. Розповсюдженість природних багатств на території України, застаріла система соціального регулювання процесів державного управління видобуванням корисливих копалин, відносна поширеність корисливої мотивації у період транзиції, слабкий соціальний контроль визначають відповідні соціальні та нормативні передумови актуалізації кримінально-правової протидії правопорушенням у сфері незаконного видобування корисних копалин.

Завданням кримінальної політики України у цьому напрямку стає формування адекватних заборон, гармонічно поєднуючих характеристики різних правових родин та уніфікацію складів злочинів, та, за можливості, – покарань з метою адекватної відповіді на кримінальні виклики проти прав людини на безпечне та стає довілля.

Функціонування кримінальної політики протидії незаконному поведженню із корисними копалинами повинно бути спрямовано на мінімізацію впливу та захист конституційних цінностей від кримінальних загроз методами оптимізації державного управління, сталого розвитку та підвищення ефективності розв'язання відповідних конфліктів. Останнє саме й пояснює відповідний інтерес до кримінально-правової протидії незаконному видобуванню корисних копалин.

Враховуючи ситуацію, що склалася, та історичний момент – час підготовки і впровадження прогресивних реформ у сфері охорони довкілля – реформа інституту юридичної відповідальності не може більше відкладатися, повинна відбутися вже зараз і знайти своє відображення у відповідному секторальному законодавстві. Якщо відповідальність у сфері охорони довкілля залишити без змін, практично не відбуватиметься попередження настання екологічних правопорушень та негативно впливу на довкілля, левова частка шкоди, що заподіюється довкіллю, буде не відшкодованою, а забруднені чи втрачені елементи довкілля – не відновлені. Проблеми збалансованого розвитку – це, насамперед, проблеми влади і політичної волі. В Україні скорочення злочинності проти довкілля відображує не гуманізацію процесу, а колапс системи реєстрації проступків та практичну аморфність діяльності поліціантів. Спрацьовують ножиці кримінальної юстиції, коли при домінанті тяжких злочинів інші типи злочинності формують латентну її частину.

Через транснаціональну природу організованих злочинних мереж [7, 94], що займаються посяганнями на довкілля, ускладнюється їх виявлення, якщо не проводяться скоординовані транскордонні розслідування з метою притяг-

нення до відповідальності членів більш високого рівня та трейдерів нижчого рівня. Кримінально-правовий захист корисних копалин вимагає узгодженості в рамках міжнародної співпраці та гармонізації заходів національного впливу. Кримінальний закон повинен сприяти вжиттю заходів з охорони довкілля, передбачених міжнародними угодами. Окремі з цих угод передбачають кримінальну відповідальність за їх порушення. Приєднуючись до міжнародно-правових угод, держава має втілити в життя заходи, спрямовані на протидію явищам, які створюють загрозу інтересам світової спільноти. В інших випадках держава, керуючись методом порівняння та практикою реалізації кримінального закону використовує найбільш вдалі показники розвитку споріднених держав. Існують глобальні виклики для постачання копалин критичної інфраструктури, оскільки окремі країни зосередили у себе понад 90 відсотків окремих корисних копалин. Програма навколишнього середовища ООН розглядає регіональні та міжнародні зобов'язання та механізми, спрямовані на боротьбу зі злочинністю проти довкілля, керуючись визнаними правами людини, захист яких потребує субрегіональних, регіональних та міжнародних зобов'язань, спрямованих на протидію незаконному обігу злочинів в сфері довкілля та дикої природи, та рекомендує відповідні зміни до внутрішньої правової бази [8].

Законодавець України, прагнучи диверсифікувати відповідальність за злочини проти встановленого порядку добування корисних копалин, особливо відокремив: незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення як загальний склад злочину у ч. 2 ст. 240 КК України [9], та незаконне видобування бурштину, а так само збут, придбання, зберігання, передачу, пересилання, перевезення, переробку бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами у ст. 240-1 КК України; дослідження, розвідування, розробку природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку, – у ч. 2 ст. 244 КК України. У силу особливих юрисдикційних характеристик останньої норми (пов'язаність із Конвенцією ООН з морського права 1982 р., особливого суб'єктного складу та територіальної юрисдикції, остання норма виходить за межі предмету дослідження, оскільки є скоріше злочином проти міжнародного правопорядку, поруч з іншими діями, вчиненими у межах виключної (морської) економічної зони.

Таке становище, на думку багатьох експертів, є показником того, що потенціал більшості країн світу для вирішення юридичних проблем боротьби з злочинністю у сфері захисту безпечного та сталого довкілля має бути посилений. Нелегальна торгівля корисними копалинами, дикою природою, посягання на сталий та безпечний розвиток соціальних відносин у сфері довкілля відносяться до злочинів, пов'язаних із правом людини на сталий розвиток, з експлуатацією природних ресурсів, продуктами дикої природи або їх похідними, як флорою, так і фауною, у всьому світі.

Вважаємо, що основними принципами реалізації сучасної кримінальної політики відносно незаконного поводження з корисними копалинами є: мінімальне втручання в сталий розвиток екосистем (пріоритет субституції, адитивності заходів впливу), розвиток відновного правосуддя (вирішення конфліктів між потерпілим та правопорушником і суспільством на особистому рівні), диверсифікація заходів кримінально-правового впливу на фізичних та юридичних осіб, використання покарання, зокрема, позбавлення волі, як останнього засобу державного впливу, оптимізація верхньої межі покарань за злочини проти довкілля.

Враховуючи послідовне формування законодавства про кримінальні проступки, можливо, було б доцільним встановити відповідальність за незаконну добичу корисних копалин місцевого значення як кримінальний проступок, а відповідно, – незаконне добування корисних копалин загальнодержавного значення формулювати як єдину норму кримінального права.

Висновки. Розповсюдженість природних багатств на території України, застаріла система соціального регулювання процесів державного управління видобуванням корисливих копалин, відносна поширеність корисливої мотивації у період транзиції, слабкий соціальний контроль визначають відповідні соціальні та нормативні передумови актуалізації кримінально-правової протидії правопорушенням у сфері незаконного видобування корисних копалин. Під кримінально-правовою політикою протидії злочинам проти природних ресурсів розуміють комплекс заходів забезпечення порядку охорони суспільних відносин у галузі раціонального природокористування, власності українського народу на природні ресурси шляхом визначення кримінальних правопорушень, особливостей поводження із жертвами та

правопорушниками, встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

Вважаємо, що існуюча конструкція ст. 240 КК України потребує певної корекції. Делікт ставлення у небезпеку (порушення правил охорони та використання надр) поєднується із корисливим та корупційним за природою незаконним видобуванням корисних копалин. Вочевидь, що, якщо перше криміналізовано лише із превентивними цілями, то друге, – поширене посягання на власність Українського народу, яке лише в силу сталої традиції поєднується із злочинами проти довкілля. Це дозволяє зробити попередній висновок про необхідність виокремлення усіх видів незаконного посягання на корисливі копалини у окремий самостійний склад злочину, який посягає на суспільні відносини охорони права власності на природні копалини.

Література

1. Конституція України. 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.08. Київ, 2018. 465 с.
3. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 33 с.
4. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ : Прикарпатський юридичний інститут внутрішніх справ, 2005. 381 с.
5. Сталій розвиток і довкілля. ПРООН. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-and-environment.html>
6. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка Б. Є. Патона. К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
7. Tulyakov, V. The dualism of business victimization and organized crime. *Trends in Organized Crime*. March 2001. 6(3):94-99 DOI:10.1007/s12117-001-1008-4.
8. The UN Environmental Programme (2015) Recognising the Threat of Environmental Crime. URL: <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/environmental-crime>.
9. Дудоров О.О., Комарницький М.В., Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.

Анотація

Вірт А. О. Кримінальна політика протидії злочинам в сфері використання природних ресурсів. – Стаття.

У статті розкрито особливості доктринального аналізу процесу криміналізації та систематизації вчинків, пов'язаних з екологічною політикою та сталим розвитком. Метою статті є з'ясування сутності, особливостей, правової природи та характеристик кримінально-правової охорони природи на прикладах комплексу формування правових норм щодо протидії незаконному видобутку корисних копалин, а також розробка деяких пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-політичного регулювання проблеми. Під кримінально-правовою політикою протидії злочинам проти природних ресурсів в роботі розуміється комплекс заходів забезпечення порядку охорони суспільних відносин у галузі раціонального природокористування, власності українського народу на природні ресурси шляхом визначення кримінальних правопорушень, особливостей поведінки із жертвами та правопорушниками, встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

Завданням кримінальної політики України протидії злочинами в сфері використання природних ресурсів має бути формування адекватних заборон, гармонічно поєднуючих характеристики різних правових родин та уніфікацію складів злочинів, та покарань з метою адекватної відповіді на кримінальні виклики проти прав людини на безпечно та стале довкілля.

Функціонування кримінальної політики протидії незаконному поведінню із корисними копалинами повинно бути спрямовано на мінімізацію впливу та захист конституційних цінностей від кримінальних загроз методами оптимізації державного управління, сталого розвитку та підвищення ефективності розв'язання відповідних конфліктів. В статті підтримується точка зору, що злочини проти навколишнього природного середовища – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні діяння, які посягають на відносини з приводу умов забезпечення єдиної системи життєдіяльності суспільства та людини.

Доводиться, що розповсюдженість природних багатств на території України, застаріла система соціального регулювання процесів державного управління видобуванням корисливих копалин, відносна поширеність корисливої мотивації у період транзиції, слабкий соціальний контроль визначають відповідні соціальні та нормативні передумови актуалізації кримінально-правової протидії правопорушенням у сфері незаконного видобування корисних копалин.

Носиться пропозиція щодо доцільності встановлення відповідальності за незаконну добычу корисних копалин місцевого значення у якості кримінального проступку, а відповідно, – незаконне добування корис-

них копалин загальнодержавного значення формулювати як єдину норму кримінального права.

Ключові слова: кримінальна політика, незаконна добыча, корисні копалини, екологічні злочини, сталий розвиток.

Summary

Virt A. O. Criminal policy to combat crimes in the use of natural resources. – Article.

The article reveals the features of the doctrinal analysis of the process of criminalization and systematization of actions related to environmental policy and sustainable development. The purpose of the article is to clarify the nature, features, legal essence and characteristics of criminal law protection of nature on the examples of the complex formation of legal norms to combat illegal mining, as well as the development of some proposals and recommendations for improving the criminal policy regulation of the problem. The criminal law policy to combat crimes against natural resources means a set of measures to ensure the protection of public relations in the field of environmental management, ownership of natural resources of the Ukrainian people by identifying criminal offenses, treatment of victims and offenders, establishing criminal penalties and other measures of criminal law influence.

The task of Ukraine's criminal policy to combat crimes in the use of natural resources should be the formation of adequate prohibitions, harmoniously combining the characteristics of different legal families and unification of crimes and punishments in order to respond adequately to criminal challenges against human rights for promoting a safe and sustainable environment.

The functioning of the criminal policy to combat illicit mining should be aimed at minimizing the impact and protection of constitutional values from criminal threats by optimizing public administration, sustainable development and improving the effectiveness of conflict resolution. The article supports the view that crimes against the environment are socially dangerous, criminally illegal acts that encroach on the relationship regarding the conditions of ensuring a unified system of society and man.

It is proved that the prevalence of natural resources on the territory of Ukraine, outdated system of social regulation of public administration of mining, the relative prevalence of selfish motivation during the transition, weak social control determine the relevant social and regulatory prerequisites for updating criminal law offenses.

A proposal on the expediency of establishing liability for illegal extraction of minerals of local significance as a criminal offense, and, accordingly, to formulate illegal extraction of minerals of national importance as a single rule of criminal law, was given.

Key words: criminal policy, illegal mining, minerals, ecological crimes, sustainable development.

УДК 340.15:342.56(477)

*А. А. Калараш
аспірант**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НАЙВИЩОЇ СУДОВОЇ ІНСТАНЦІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ФУНКЦІЇ

Постановка проблеми. Верховний Суд є одним з ключових інститутів, який забезпечує повноцінне функціонування правової держави та громадянського суспільства. Особливості розвитку Верховного Суду за доби незалежної України, переконливо доводять необхідність своєчасного реагування на ті швидкоплинні зміни, що відбуваються в межах правового поля. Проте, будь-яке реформування Верховного Суду не повинно відбуватися шляхом спроб та помилок. Занадто високою, враховуючи державну та суспільну важливість цього інституту, може бути ціна. З огляду на це, важливим завданням дослідження є здійснення аналізу еволюції функцій найвищої судової інстанції на теренах України у ретроспективній площині. Така ситуація обумовлює неабиякий науковий інтерес до історичного досвіду генези функцій Урядуючого Сенату як найвищої судової інстанції Російської імперії у контексті їх впливу на діяльність судових органів в українських землях.

Особливий як науково-пізнавальний, так і практичний інтерес має здійснення фахового історично-юридичного аналізу змін у правовому статусі та функціях Урядуючого Сенату, що відбулися внаслідок реформ судової системи Російської імперії у 1862 – 1864 рр. Незважаючи, що з тих часів минуло понад півтора століття, окремі їх моменти і сьогодні заслуговують на увагу, звісно, за умови критичного переосмислення.

Стан наукової розробки проблеми. Представники юридичної науки дорадянської доби, як правило, досліджували еволюцію функції Урядуючого Сенату, як найвищої судової інстанції у більш ширшому контексті аналізу різних аспектів діяльності цієї установи в цілому. У даному контексті вирізняються роботи А. Нольде та С. Гогеля, у яких автори спробували надати розгорнуту характеристику змінам у структурі та компетенції Урядуючого Сенату за його двохсотлітню історію. Окремі фахівці звертали увагу на вивчення компетенції Урядуючого Сенату у контексті судової реформи 1864 р. Зокрема, слід відзначити публікації А. Єлістратова, М. Полянського, О. Коні, Є. Васьковського, І. Фойницького, М. Таганцева та інших. При цьому, жоден з цих дослідників не приділяв достатньої уваги з'ясування специфіки виконання Сенатом своїх функцій в українських губерніях.

Радянські юристи підходили до зазначеної проблеми догматично, акцентуючи переважно на негативних тенденціях у розвитку імперського судочинства та підкреслюючи некомпетентність представників суддівського корпусу та їх залежність від адміністрації.

У пострадянський період спостерігається тенденція зростання наукового інтересу до зазначеної проблематики, як теоретиків, так і істориків права. Слід відзначити внесок таких сучасних вчених, як В. Томсінов, Н. Охотницька, О. Гаркуша тощо. Втім, не дивлячись на достатньо великий масив історично-правової літератури, до сьогодні проблема еволюції функцій найвищої судової інстанції на теренах України у дорадянський період її розвитку не ставала предметом окремого дослідження.

З огляду на це, мета даної статті полягає у дослідженні тих змін, що відбулися у функціях Сенату як найвищої судової інстанції на теренах України протягом ХІХ – поч. ХХ ст. та їх впливі на його взаємовідносини з місцевими судовими установами.

Виклад основного матеріалу. З кінця ХVІІІ ст. й до початку ХХ ст. більшість українських земель перебувала у складі Російської імперії. Відповідно, царська влада, яка була зацікавлена в уніфікації судочинства, докладала максимум зусиль, щоб на них поширювалася дія російського імперського законодавства та судових установ. У рамках цієї політики, з 1783 р. на території Лівобережної України мало діяти лише російське законодавство, а у 1786 р. відбулась ліквідація Генерального суду [1, с. 38]. До початку ХІХ ст. судова система Слобідсько-Української, Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній вже повністю відповідала системі центральних губерній імперії [2, с. 8].

На той час, найвищою судовою інстанцією на теренах Російської імперії вважався Урядуючий Сенат, який було створено за наказом Петра І ще у 1711 р. Виданий 2 березня 1711 р. наказ Петра І «Про доручення Правлячому Сенату піклуватися про правосуддя, державні прибутки, торгівлю та інші галузі державного господарства», давав сенаторам наступну настанову: «суд повинен бути нелицемірний, і неправедних суддів слід карати відібранням честі і їх маєтків...» [3, с. 101]. З цих слів, можна зрозуміти, що з самого початку існування, на Сенат було покладено, серед іншого,

функцію найвищої судової інстанції після царя. З 1718 р. Сенат почали розглядати й як вищу апеляційну інстанцію. Тим не менш, у перші десятиліття існування Сенату судова функція хоча й була важливою, але ще не стала основною.

Паралельно з цим, протягом XVIII ст. формувалося його значення як інстанції верховного нагляду. Імператриця Катерина II у одному зі своїх наказів, охарактеризувала його, як «сховище законів» [4, с. 108]. У грудні 1763 р. вона видала Маніфест, згідно до якого у складі Сенату було утворено шість департаментів, кожен з яких отримував повноваження самостійної колегії [5]. Чотири з них базувалися у Петербурзі, а два – у Москві. Лише 2-й петербурзький мав виключно повноваження вищої судової інстанції. 3-й і 4-й петербурзькі та обидва московські мали змішану адміністративно-судову компетенцію. До речі, на 3-й було покладено розгляд справ, які надходили з українських губерній. Щодо 1-го департаменту, то він мав займатися внутрішньо державними та політичними справами. Отже, як і раніше, Сенат поєднував кілька функцій, що, безперечно, мало негативний вплив на його роботу.

Не зайвим буде згадати про ще одну ініціативу Катерини II у сфері судочинства. Так, згідно з її Маніфестом від 17 серпня 1764 р. було створено Верховний кримінальний суд. Він складався з представників Сенату, Синоду та вищих посадових осіб, які призначалися безпосередньо монархом. Цей орган не був постійним, а збирався з приводу розгляду справ, звинувачені за якими несли особливу небезпеку для існуючого державного ладу. Наприклад, Верховний кримінальний суд збирали для розгляду справи учасників декабристського руху [6, с. 34].

В цілому, імператриця надавала перевагу Сенату, як органу, що мав допомагати їй у здійсненні законодавчої влади, тоді як судовій функції відводили другорядну роль. Втім, не можна заперечувати того факту, що Катерина II усвідомлювала необхідність функціонування Сенату як вищого апеляційного суду. Про це, наприклад, свідчить її наказ Сенату від 9 грудня 1793 р., у якому зазначалося: «Обов'язком невсипущого Нашого пильнування про збереження законів і відправленні неупередженого правосуддя спонукає підтвердити Сенату старанно й неупереджено розбирати справи, шукати в них істини...» [7].

Проект реформування Сенату 1794 р., що співпав у часі з входженням до складу Російської імперії земель Правобережної України та Волині, демонстрував бажання імператриці створити вищий апеляційний суд, який перебував би над Сенатом. Цю роль мав виконувати так званий «Генеральний суд», який складався б із Сенату, Синоду, чотирьох перших класів імперії та представників державних та інших судових палат і

колегій [8, с. 162]. Втім, у 1796 р. Катерина II помирає й ідея щодо створення Генерального суду у масштабах Російської імперії не отримала подальшого розвитку.

Натомість, того ж 1796 р., внаслідок проведення губернської реформи, були утворені Київська, Волинська та Подільська губернії. Кожна з них отримала власні головні суди у складі кримінального і цивільного департаментів. Вони були вищою апеляційною інстанцією для повітових земських та підкоморських судів. До 1802 р. підпорядковувався Сенату, а згодом – Міністерству юстиції. Прикметно, що крім загальноросійських законів у судочинстві також вживалося польське право і Литовський статут, а у діловодстві – російська і польська мови [9, с. 4].

Наступник Катерини II на престолі, Павло I висловлювався на користь затвердження за Урядуючим Сенатом функцій найвищої судової інституції держави. «Сенату, – стверджував він, слід бути єдиним судовим місцем до якого надходили б справи з підпорядкованих місць на конфірмацію у всіх випадках, які виходять за межі компетенції нижніх судових місць» [10, с. 20]. Проте, нетривале правління Павла I завадило реалізації цих планів щодо зосередження Сенату на судовій функції у практичній площині.

На початку XIX ст., за часів правління Олександра I, назріла необхідність реформування Сенату з метою уточнення його повноважень щодо охорони закону. В результаті, 8 вересня 1802 р. з'явився імператорський наказ про права Сенату, який закріпив за ним функції вищої судової інстанції і органу нагляду за порядком управління та виконанням законів, який підпорядковується лише владі імператора [11, с. 11]. У першій статті наказу наголошувалося: «Сенат є Верховним місцем Імперії; маючи у своїй підлеглих усі присутні місця, він як оберіг законів забезпечує повсюдне дотримання правосуддя; спостерігає за збиранням податків і за штатними витратами, піклується про засоби полегшення потреб народу, дотримання загального спокою і тиші, а також припинення будь-яких протизаконних діянь у всіх підлеглих йому місцях. Ревізія Верховного Суду у справах цивільних, кримінальних і межових належить неупередженому і нелицемірному його правосуддю» [12, с. 80]. Отже, як видно з цього переліку, на початку правління Олександра I, було обрано курс на те, щоб повернути Сенату характер найвищого державного органу, наділеного не лише судовими, але й адміністративними функціями.

Право звертатися до Сенату у кримінальних справах вважалося становим привілеєм. До нього надходили справи дворян, почесних громадян, чиновників. У Сенаті розглядалися справи пов'язані з посадовими злочинами перших чинів губернського рівня, голів палат і прокурорів та, навіть,

представників органів центрального управління, як-то директорів міністерських департаментів. Серед інших категорій справ, які потрапляли на розгляд Сенату також слід відзначити: справи, що порушувалися внаслідок проведення сенаторських ревізій; справи з великою кількістю обвинувачених або ті, у яких разом з кріпаками звинувачувалися й поміщики; справи щодо малолітніх злочинців; справи, за якими вже було винесено вирок палати, що змінив початковий вирок через з'ясування губернаторами нових обставин [13, с. 95].

Всупереч ініціативам Олександра I повернути Сенат на верхівку системи державного управління, на практиці протягом I пол. XIX ст. спостерігалася тенденція поступової втрати Сенатом цілої низки своїх важливих повноважень, що стало особливо помітним після появи міністерств та Державної ради (1810). Її департамент цивільних та духовних справ розглядав цивільні та кримінальні справи у якості вищої апеляційної інстанції.

На думку головного російського реформатора початку XIX ст. М. Сперанського, Сенат мав перетворитися на виключно судовий орган, який би представляв четверту, вищу судову інстанцію над волосними, окружними та губернськими судами. Відповідно, навіть визначення «Урядуючий», мало зникнути з назви цього органу. У «Вступі до Укладення державних законів», який було підготовлено М. Сперанським у 1809 р. стверджувалося, що «Сенат є верховним судилищем для всієї імперії. Він має чотири департаменти: два цивільних і дві кримінальні, які у рівній мірі мають бути розподілені між двома столицями» [14, с. 198].

Особливий статус Сенату у якості найвищого судового органу імперії, на думку М. Сперанського, мав полягати у наділенні його повноваженнями розглядати справи щодо державних злочинів: організація бунтів, зрада, загроза державній безпеці тощо. У даному контексті розумілися злочини, які могли бути скоєні членами Державної ради, губернаторами, генерал-губернаторами, міністрами та іншими високопосадовцями.

Проекти реформування Сенату, безумовно, позначилися на реалізації ним функції найвищої судової влади. Так, різні категорії його рішень щодо розгляду тих чи інших судових справ надходили вже не безпосередньо до імператора, а обговорювалися попередньо у Державній раді. З цього приводу, військовий міністр Д. Мілютін дещо пізніше зазначав, що Сенат опинився у дивному становищі, коли, залишаючись формально, однією з пріоритетних державних установ, на практиці виявився відстороненим від участі у всіх важливих справах управління і навіть не користується повною самостійністю при винесенні судових рішень. У цьому контексті, показовим є той факт, що коли після ліквідації у 1831 р. у правобережних українських губерніях головних судів, була відновле-

на дія системи російських судових установ, вони підпорядковувалися Міністерству юстиції, а не Сенату [9, с. 4]. Тим не менш, це не завадило Сенату своїм указом від 25 червня 1840 р. припинити дію Литовського статуту на всіх виданих на базі статуту законодавчих доповнень. На Правобережній Україні остаточно запанувало російське законодавство та судочинство.

Сенат і за часів Олександра I, і у період правління його наступника Миколи I залишався ревізійною та апеляційною інстанцією для різних судів: для комісій у Константинополі, для Дерптського університетського суду, навіть для військових судів, коли вони судили дворян, яких звинувачували у насильницькому опорі владі. Його функції найбільш повно були викладені на сторінках третьої книги Установи судових установлень. Так, ст.1 визначала місце Урядуючого Сенату серед інших державних органів: «Урядуючий Сенат є верховним місцем, якому в цивільному порядку суду, управління та виконання підпорядковані усі місця і встановлення імперії, крім тих, які особливим законом вилучені з-під цієї залежності» [15].

Функції Урядуючого Сенату визначалися у другій та третій статтях документу. В цілому, вони збігалися з тими, що були викладені у Наказі Олександра I 1802 р. Щодо судової функції Сенату, то вона прив'язувалася до його функції сховища законів. Він був покликаний піклуватися про беззастережне дотримання правосуддя, саме тому що був «хранителем закону». Це давало право Сенату виносити свій верховний вердикт як у цивільних, так і кримінальних справах.

Слід відзначити, що випадків, коли при розгляді цивільних або кримінальних справ, приймалося правило, що розширювало коло судових повноважень Сенату, було чимало. Це було зумовлено тим, що місцеві судові установи не викликали в уряді довіри, тому рішення важливих справ доручалося саме сенаторам [16, с. 47]. Все це закріплювало за Сенатом статус найбільш кваліфікованої судової установи на теренах Російської імперії. Про це свідчать також певні статистичні дані. Так, у 1862 р. до Сенату з губернських палат кримінального суду надійшло 2102 справи. Сенатори затвердили лише 948 вироків, натомість 509 були повністю скасовані, до інших внесені суттєві зміни [17, с. 30].

Водночас, не можна не відзначити, що в умовах дореформеної Росії, Сенат часто штучно, через нездатність або небажання сенаторів розібратися у сутності справ, затягував їх розгляд, виносив неясні постанови, які ще більше їх заплутували. Показовим, у цьому сенсі, був випадок в одному з повітових судів Київської губернії. Там, протягом 1830-х рр., відбувалася суперечка щодо належності земельної ділянки. Вона тричі доходила до Сенату і незмінно поверталася до нижньої судо-

вої інстанції для доповнення. Коли прохання вирішити цю справу вчетверте надійшло до Сенату, ним було винесене наступне рішення: «З питання, кому зі сторін має належати земельна ділянка, та звертаючись до узаконень, Сенат вбачає, що нещодавно було видано закон стосовно спеціального розмежування, виходячи з цього визначає: наказати, кому слід, веліти кому треба вирішити це питання на засадах існуючих узаконень» [18, с. 137].

До того ж Сенат підтримував теорію формальних доказів та стягував судові мита з вочевидь невинних, а без сплати останніх, взагалі, міг залишити скаргу без розгляду. Не треба забувати і про постійне втручання царської влади у судову діяльність даної інституції, яке не обмежувалося будь-якими рамками. На практиці неодноразово мали місце випадки, коли імператор, ще до розгляду справи у Сенаті, вказував на прийнятний результат її вирішення. Тобто, Сенат, у тому вигляді і з тим функціоналом, який він мав у I пол. XIX ст. вочевидь не міг повноцінно виконувати функцію найвищої судової інстанції, як в українських губерніях, так і у Російській імперії в цілому.

Судова реформа 1864 р., хоча прямо і не зачіпала Сенату, члени якого, як і раніше, призначалися імператором, все ж привела до поживлення даної інстанції. Зокрема, згідно ст. 5 Заснування судових установ, наголошувалося, що Урядуючий Сенат наділяється повноваженнями верховного касаційного суду. Він не має вирішувати справи у загальному порядку судочинства за суттю, натомість повинен спостерігати за дотриманням точної сили закону та однаковим його виконанням усіма судовими установами імперії.

У зв'язку з цим, у складі Сенату з'явилися касаційні департаменти та їх загальне зібрання (ст. 114 Засн. суд. уст.), що були організовані на інших, у порівнянні з дореформеним періодом, засадах. Так, вони наглядали за законністю у сфері кримінального і цивільного судочинства, а також отримували право винесення остаточних рішень у справах та вільного тлумачення законів. Ці ж департаменти, згідно зі ст. 119 Заснування судових установ, отримували функції органів нагляду за судовими установами та посадовцями судового відомства, водночас виступаючи для них й у ролі вищої дисциплінарної присутності.

Вперше, ідея створення касаційних департаментів з'явилася наприкінці 1850-х рр. під час обговорення проекту нового уставу цивільного судочинства. Тоді, на засіданнях Державної ради, почали наголошувати на доцільності створення єдиного касаційного суду для всієї імперії. При цьому, підкреслювалося, що ні суворі правила Уложення про покарання 1845 р., ані основний закон щодо тлумачення законів, згідно загальному духу законодавства (ст. 65 т. I Осн. зак.), не можуть застосовуватися без створення одного верховного

суду, який буде наглядати за суворим дотриманням однакового тлумачення законів [19, с. 16].

Таким чином, головні причини створення верховного касаційного суду полягали у наступному: зведення до мінімуму випадків явного порушення закону та відмови у правосудді; недопущення перебільшення влади; необхідність чіткого дотримання існуючих форм судочинства; бажання покласти край різноманітному тлумаченню законів у судах з різних регіонів імперії. Як наслідок, ст. 76 Статуту цивільного судочинства передбачав, що розгляд звернень щодо скасування судових рішень зосереджується у одному центральному для всієї імперії судовому місці – у касаційному департаменті Сенату.

У вересні 1862 р. з'являються «Основні положення перетворення судової частини у Росії», що заклали фундамент перетворень у системі судочинства протягом наступних років. У кількох статтях було визначено статус Сенату, як найвищої судової інстанції. Ст. 2 встановлювала, що «влада судова належить... Урядуючому Сенату (у якості верховного касаційного суду)». За ст. 4 «Урядуючий Сенат, завідуючий судовою частиною, знаходиться у Санкт-Петербурзі. Відомство його поширюється на всю імперію». Ст. 42 визначала, що «Урядуючий Сенат, у якості верховного касаційного суду, розділяється на департаменти, кожен з яких завідую певними предметами судового відомства, з цих департаментів, у визначених законом випадках, створюється загальне зібрання». Ст. 43 – 46 визначали організаційний порядок роботи департаментів Сенату [20, с. 77 – 78].

Кримінальний касаційний департамент розглядав справи щодо скасування вироку або поновленні розгляду кримінальної справи. До компетенції цивільного касаційного департаменту було віднесено розгляд справ щодо скасування рішень, їх перегляди та звернення третіх осіб, які не брали безпосередньої участі у справі [21, с. 3]. Із складу касаційних департаментів виділяли особливу присутність у справах, що кваліфікувалися як державні злочини та вищу дисциплінарну присутність. Враховуючи той факт, що запровадження касаційного порядку розгляду справи не мало аналогів на попередніх етапах розвитку судових установ у Російській імперії, укладачі судових статутів відчували певні складнощі щодо визначення вичерпного переліку усіх приводів для касації.

Згадані департаменти звільнялися від будь-якої залежності від контролю з боку генерал-прокурорів, отримуючи той обсяг самостійності, який відповідав верховному місцю здійснення правосуддя. До того ж, сенатори касаційних департаментів призначалися лише з числа осіб, які мали фахову юридичну освіту та певний досвід роботи на різних посадах у судовому відомстві [22, с. 21]. Незалежність сенаторів касаційних департаментів

тів забезпечувалася їх незмінюваністю. Для точного визначення меж компетенції касаційного Сенату, слід також пригадати, що крім функцій касаційних нові департаменти за окремими справами у державних та посадових злочинах, могли виступати й у ролі апеляційної інстанції [23].

Справи про злочини і проступки, за які в законі були передбачені покарання, пов'язані з позбавленням усіх прав і переваг, розглядалися не інакше як за участю присяжних засідателів. Вироки в справах, розглянутих за участю присяжних засідателів, вважалися остаточними, апеляції не підлягали і могли бути оскаржені або опротестовані в касаційному порядку до Сенату [1, с. 46].

В іншому, функції, які надавалися Сенату судовою реформою 1864 р. не були новими. Як і раніше, серед них був розгляд справ, скоєних посадовцями; вирішення суперечок щодо казенного майна між міністерствами та головними управліннями; скарги на зволікання осіб казенного управління щодо виконання ними підрядів та постачань; суперечки між казенними управліннями та приватними особами стосовно виконання договорів оренди; стягнення коштів за шкоду завдану розпорядженнями посадових осіб тощо [24]. Члени Сенату могли залучати до дисциплінарної відповідальності посадових осіб судового відомства у тих випадках, коли знаходили «неправильні дії під час розгляду справ, що потрапляли до суддів встановленим порядком» [25].

Як зазначав А. Нольде, внаслідок реформи Сенат перетворився на інстанцію більш обізнану щодо справжнього сенсу законів, та більш неупереджену, ніж безпосередні виконавці закону [11, с. 16]. Таким чином, за Сенатом остаточно було закріплено функцію «верховної ревізії суду» у всіх справах і на його рішення вже не можна було подавати апеляції. Більш того, на відміну від рішень адміністративних департаментів Сенату, рішення його касаційних департаментів не повинні були розглядатися Державною радою [26, с. 7].

Тогочасні правники доволі позитивно відгукувалися стосовно тих змін, які відбулися з Сенатом після реформи 1864 р. Так, О. Коні, оцінюючи появу Кримінального касаційного департаменту зауважував: «Чи треба казати, наскільки успішною та змістовною була саме початкова діяльність нашого касаційного суду. Особливо слід відзначити роботу Кримінального касаційного департаменту... Його рішення закріплювали начала нового процесу. Практично усі найважливіші питання нового судочинства, усі непорозуміння щодо розмежування областей кримінального та цивільного права були розроблені та вирішені у висновках цього департаменту» [27, с. 708].

У перші роки після свого створення касаційні департаменти Сенату не були надто завантаженими. Так, у травні та червні 1866 р. до них надхо-

дило лише по 2 справи. Втім, протягом наступних місяців, кількість справ, що потрапляли до Сенату, почала стрімко збільшуватися. Так, у січні 1867 р. на розгляді у Кримінальному касаційному департаменті перебувало 116 справ, а у Цивільному – 127 [19, с. 28]. Це свідчить про зростання довіри до даного органу з боку судів нижчих інстанцій, які все частіше починали звертатися до Сенату, сподіваючись на кваліфіковану допомогу при розгляді складних справ. З іншого боку, до різкого збільшення справ, виявилися не готові власне сенатори, що викликало накопичення невирішених справ у обох касаційних департаментах Сенату вже до осені 1867 р. Це стало поштовхом до розширення їх складу.

Можна констатувати, що рішення обох касаційних департаментів Сенату, навіть враховуючи той факт, що у тогочасному російському праві не було передбачено прецедентної судової практики, мали й правотворче значення. Подібні рішення, як правило, друкувалися в особливих тематичних збірниках і нерідко використовувалися під час коментування законодавчих актів [28, с. 385 – 413]. Це дозволяло судовим місцям усіх інстанцій, при вирішенні тієї або іншої справи, керуватися сформованою практикою Сенату.

Вже з 1868 р. Кримінальний касаційний департамент Урядуючого Сенату не обмежувався вирішенням окремих випадків, що потрапляли на його розгляд, а використовував надане йому законом право роз'яснювати особливо важливі питання шляхом підготовки циркулярних наказів. Зокрема у жовтні 1870 р. ним було винесено постанову для мирових з'їздів суддів з чіткими вимогами до форм та змісту протоколів їх судових засідань для того, щоб Сенат мав можливість встановлювати правильність процесу судочинства у мирових судах по всій території імперії.

У червні 1872 р. київський, подільський та новоросійський губернатори отримали циркуляр від Загального зібрання 1-го та касаційних департаментів Сенату, з роз'ясненнями щодо порядку спостереження з боку прокурорського нагляду за діяльністю поліції у частині здійснення нею слідчих дій. Справа в тому, що із зазначених губерній регулярно надходила інформація, що поліція, порушуючи норми діючого законодавства, самотужки припиняла дізнання щодо злочинів. У циркулярі ж наголошувалося, що таким правом наділені лише особи прокурорського нагляду [13, с. 185]. Таким чином, циркуляри, що надходили з касаційних департаментів Сенату мали, здебільшого, організаційний характер та допомагали закріпленню норм пореформеного законодавства, зокрема і на території дев'яти українських губерній.

Того ж року при Сенаті було створене Особливе присутствіє для суду в державних злочинах і в справах про протизаконні товариства, яке почало

виконувати функції надзвичайного вищого політичного суду у межах усієї імперії. Його значення особливо зросло у 1880-х рр. після початку періоду контрреформ ініційованих Олександром III.

У 1877 р. з метою розвантаження касаційних департаментів Сенату було створено Об'єднану присутність, до складу якої увійшло по два сенатори з кримінального та цивільного департаментів, а також два сенатори з I-го департаменту Урядуючого Сенату.

До компетенції Об'єднаної присутності було віднесено наступні справи: з нагляду за судовими установами та посадовими особами судового відомства, за виключенням чинів прокурорського нагляду; віддання під суд тих посадових осіб судового відомства, які потрапили під суд за постановами цивільного касаційного департаменту; справи щодо відшкодування збитків, які були завдані внаслідок неправильних та упереджених дій представників судового відомства; розгляд прохань щодо поновлення кримінальних справ; розгляд подань та прохань щодо відсторонення суддів; розгляд подань щодо перенесення кримінальних справ з одного судового округу до іншого [19, с. 39]. Утворення Об'єднаної присутності дійсно полегшило роботу касаційних департаментів, так як дозволило розвантажити їх від розпорядчих справ.

Привертає увагу також наказ Загального зібрання касаційних департаментів Сенату від 29 лютого 1880 р., у якому вперше було чітко обґрунтовано розмежування кримінальної та цивільної неспроможності та надані докладні вказівки судовим установам з роз'ясненням у випадку яких стягнень судова влада обмежується простим висуненням вимоги щодо сплати, а за яких обставин, ще й відбувається розшук майна обвинуваченого.

У 1884 р. у структурі Сенату з'явився 2-й департамент, який ще називали «селянським». На нього було покладено функції вищого апеляційного та касаційного суду для селянських станових органів, в українських губерніях у цій ролі, зазвичай, виступали совісні суди, та органів, які наглядали за ними [29, с. 192]. У 1885 р. при Сенаті виникло Вище дисциплінарне присутствіє для розгляду злочинів і проступків чинів судового відомства. Ще одна важлива організаційна зміна відбулася наприкінці століття, коли у 1898 р. внаслідок об'єднання 4-го та 5-го апеляційних департаментів з Межовим департаментом було утворено Судовий департамент. Його компетенція поширювалася виключно на розгляд тих справ, що надходили зі «старих» судових місць, тобто створених ще до проведення судової реформи [21, с. 2].

Зрозуміло, що діяльність Сенату протягом останньої чверті XIX ст., передусім, була спрямована на ті сторони у здійсненні правосуддя, постановка яких була новою для тогочасних юристів. Перш за все, треба було з'ясувати сутність власне

касаційного порядку оскарження, з тим, щоб надалі з особливою увагою зупинитися на тих статтях матеріальних і процесуальних кримінальних законів, які викликали, при їх застосуванні, непорозуміння у судовій практиці.

Сенат визначав, хто саме має право подавати касаційні скарги і не визнавав такого права за особами, які до того не зверталися з оскарженням вироків до апеляційних інстанцій. Так само, касаційні скарги не могли подавати особи, інтереси яких не були порушені невірним вироком [30]. Таким чином, виключалося подання касаційних скарг у інтересах тільки закону, а не особистих. До функцій Сенату також входило роз'яснення й наслідків касації. Так, у випадку, якщо Сенатом було скасовано лише частину вироку, що визначала покарання, то новий вирок суд міг бути оскарженим тільки в цій частині. Так само, якщо вирок було скасовано тільки стосовно одного звинувачення, то лише це звинувачення й підлягало новому розгляду. Виключення було можливим лише у тому випадку, коли обидва звинувачення нерозривно пов'язані одне з одним, наприклад, у випадку замаху на вбивство та завершеного вбивства тієї самої особи [31].

Крім цього, Сенат, у своїх численних рішеннях встановлював для підвідомчих йому судів загальні правила тлумачення законів. Зокрема Сенат роз'яснював судам, по-перше, що тлумачення законів, які надходять від касаційних департаментів, мають слугувати керівництвом для усіх судових місць при вирішенні однорідних справ. По-друге, суди мають обов'язково звертати увагу на вивчення внутрішнього змісту законів та мотивів, якими керувався законодавець. По-третє, нагадує їм основний принцип тлумачення, за яким виключення не слід поширювати на усі справи в цілому [13, с. 188 – 189].

Щодо взаємовідносин Сенату та підпорядкованих йому судових установ, цікаву характеристику було надано у відгуку Одеського окружного суду. «Устави 20 листопада 1864 року, – йшлося у документі, – надали країні одночасно новий судовий лад та нові форми судочинства. Судові діячі, які спочатку не мали достатньої практичної підготовки, будучи покликані застосовувати закон під час публічних засідань, де кожна їх дія перебувала під суворим контролем зацікавлених сторін, вимагали допомоги як відносно роз'яснення нових процесуальних законів, так і інститутів матеріального права. У цьому контексті надзвичайного значення набувала сенатська практика. Касаційна діяльність Урядуючого Сенату встановила таку однаковість у тлумаченні та застосуванні законів, досягнути якої іншим шляхом було б неможливо. Вона зачепила майже всі відділи нашого діючого законодавства, розкрив точний зміст законів... Чимало роз'яснень були настільки важливими, що впливали і на законодавчу діяльність».

Водночас, у цьому ж відгуку, відзначалися і слабкі сторони Сенату як найвищої судової інстанції. «Негативні сторони сенатської практики стали, головним чином, результатом двох причин. З одного боку, Урядуючий Сенат, у якості касаційного суду, що має розтлумачувати справжній зміст законів, інколи виходив за межі їх інтерпретації та встановлював такі правила, які мали характер доповнення до закону, а з іншого – роз'яснюючи точний зміст закону, Урядуючий Сенат не завжди впорювався з тими роз'ясненнями, які він надавав раніше, через що виникали протиріччя» [13, с. 194 – 195]. Отже, діяльність Сенату, як найвищої судової установи не була позбавлена недоліків й у пореформений період, втім, підпорядковані йому судові установи, зокрема і в українських губерніях, відзначали його позитивний вплив під час реформування судової системи.

Саме на Урядуючий Сенат Миколою II у 1904 р. було покладено місію реформування місцевої юстиції, що мало надати однаковості судовій системі у різних частинах імперії. Цей процес було в цілому завершено з появою у червні 1912 р. Закону щодо перетворення місцевого суду, що сприяв наближенню суду до місць скоєння правопорушень та значно прискорював процес розгляду цивільних і кримінальних справ за допомогою залучення виборчих представників з місцевих еліт, що дозволяло дотримуватися принципу верховенства правосуддя на місцях.

Висновок. Підбиваючи деякі підсумки, слід зазначити, що після інкорпорації українських земель до складу Російської імперії, розпочався процес поширення на них імперського законодавства та системи судочинства. На Лівобережжі він, в цілому, завершився до кінця XVIII ст., а на Правобережжі тривав до 1840 р. Затвердження в українських губерніях системи російського судочинства, зокрема передбачало надання статусу інституту найвищої судової інстанції Урядуючому Сенату.

Цей орган, заснований ще за часів петровських реформ, спочатку мав доволі широку компетенцію, окрім судових, також маючи адміністративні й законодавчі функції. З початком XIX ст. компетенція Сенату була істотно зменшена через передачу частини його функцій Генеральній раді та міністерствам. Втім, він залишався головною ревізійною та апеляційною інстанцією для різних судів і на момент початку царювання Олександра II вважався верховним судовим місцем країни.

Судова реформа 1864 р. остаточно сприяла перетворенню Сенату на верховний касаційний суд та орган, що наглядав за діяльністю чинів, які перебували на державній службі. Особливе значення, на наш погляд, мало створення, згідно з Судовими статутами, у 1866 р. кримінального та цивільного касаційних департаментів, які розглядали справи, що надходили із судових установ

створених внаслідок реформи, зокрема і з територій українських губерній.

Подавати касаційні скарги можна було з різних причин. Перш за все, це могли бути формальні приводи, які виникали у зв'язку з порушенням діючих норм матеріального права і порядку здійснення судочинства. Також, приводом до подання касаційної скарги могло стати й невірне тлумачення закону, встановлення фактів перевищення влади судами другої інстанції. Ще однією причиною звернення до Сенату було встановлення нових обставин у справі, що давали підстави до перегляду вироку винесеного по ній у судах нижчих інстанцій. Наприклад: надання до суду фальшивих актів, на яких ґрунтувався вирок; особа, за вбивство якої було засуджено скажника, насправді виявилася живою тощо.

Компетенція Сенату дозволяла йому або залишити вирок без змін, або скасувати його. Після чого, справа, у якій відбувалося оскарження, відправлялася на повторний розгляд, але за умови зміни складу суду. При цьому, слід зауважити, що вирішення справи по суті, так само як і внесення будь-яких змін до вироків винесених нижчими судовими інстанціями, перебувало поза межами компетенції даного органу. Єдиним виключенням, коли Сенат міг розглядати справи як суд першої інстанції, були випадки, де у скоєнні посадових злочинів звинувачували посадовці не нижче IV класу. Сенат виступав у ролі найвищої судової інстанції, тобто винесені ним рішення були остаточними і не підлягали оскарженню. Об'єктивно, це сприяло більш точному виконанню законів на місцях та поступовому переходу до нових стандартів судочинства.

Література

1. Охотницька Н. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 212 с.
2. Гаркуша О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні : автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ: Академія адвокатури України, 2009. 23 с.
3. Томсинов В. Законодательство Петра I. 1696–1725 годы. М.: Зерцало, 2014. 528 с.
4. Нолькен А. Судебная реформа 1864 года и Первый Департамент Правительствующего Сената. Историческая заметка. *Журнал Министерства Юстиции*. СПб., 1905. № 2. С. 107–143.
5. Манифест о постановлении штатов разным присутственным местам. 15 декабря 1763 г. Полное собрание законов Российской Империи. СПб., 1885. Т. 16 (28 июня 1762–1764). URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
6. Краковский К. Верховный уголовный суд в России в позднимперский период. *Вестник юридического факультета Южного федерального университета*. 2014. № 1. С. 33–38.

7. Именной указ, данный Сенату по делу генерал-поручика Якоби, «О беспристрастном и прилежном рассматривании дел и о сохранении канцелярского порядка». 9 декабря 1793 года. *ПСЗРИ*. Т. 23 (1789 – 6 ноября 1796). № 17166. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php

8. Два проекта преобразования Сената второй половины царствования императрицы Екатерины II (1788 и 1794 годов). *Журнал Министерства юстиции*. 1899. № 5. С. 151–170.

9. Центральний державний історичний архів України (ЦДАК). Ф. 486. Київська палата цивільного суду, м. Київ. Оп. 8. 1832–1872 рр. 39 с.

10. Томсинов В. Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам законодательных актов). *Вестник Московского университета. Серия 11: Право*. 2016. № 5. С. 3–21.

11. Нольде А. Двухсотлетие Правительствующего Сената. *Журнал Министерства Юстиции*. СПб., 1911. № 2. С. 1–18.

12. Томсинов В. Законодательство императора Александра I. 1801–1811 годы. М.: Зерцало, 2011. 592 с.

13. Гогель С. Правительствующий Сенат в XIX столетии: Компетенция. Делопроизводство. Уголовный процесс. Охранение прав личности. СПб.: Сенатская типография, 1911. 208 с.

14. Сперанский М. Проекты и записки. М.: АН СССР, 1961. 245 с.

15. Учреждение судебных установлений. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450>.

16. Томсинов В. Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам законодательных актов). *Вестник Московского университета. Серия 11: Право*. 2017. № 1. С. 35–51.

17. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. за пятьдесят лет. Петроград: Сенатская типография, 1914. Т. 1. 234 с.

18. Киевская старина. Том III. Июль-Сентябрь 1882 г. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1882. 620 с.

19. История Правительствующего сената за двести лет. 1711-1911 гг. СПб.: Сенатская типография, 1911. Т. IV. 564 с.

20. Основные положения преобразования судебной части в России. Москва: Типография В. Готье, 1863. 111 с.

21. Правительствующий Сенат: краткий исторический очерк и биографии сенаторов. СПб.: Типо-литография С.-Петербургской Одиной Тюрьмы, 1912. 172 с.

22. Елистратов А. Административное право. М.: Типография И. Сытина, 1911. 87 с.

23. Устав уголовного судопроизводства. Ст. 1058, 1113. URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137>.

24. Устав гражданского судопроизводства. Ст. 1297, 1301, 1307. URL: <https://www.prlib.ru/item/372592>.

25. Решение уголовного кассационного департамента Сената за 1870 г. СПб.: Типография Исаака Когана, 1871. № 446.

26. Давыдов Н., Полянский Н. Судебная реформа. М.: Книгоиздательство «Объединение», 1915. 402 с.

27. Кони А. Очерки и воспоминания: (Публичные чтения, речи, статьи и заметки). Санкт-Петербург: тип. А.С. Суворина, 1906. 892 с.

28. Судебные уставы за 50 лет. Петроград: Сенатская типография, 1914. Т. 2. 716 с.

29. Высшие органы государственной власти и управления России. IX – XX вв.: Справочник / Под. общ. ред. А. С. Тургаева. СПб.: Издательство СЗАГС, 2000. 368 с.

30. Решения Уголовного кассационного департамента. СПб: Типография Правительствующего Сената, 1871. № 90, № 435.

31. Решения Уголовного кассационного департамента. СПб: Типография Правительствующего Сената, 1872. № 1119.

Анотація

Калараш А. А. Дорадянський період розвитку інституту найвищої судової інстанції на теренах України: особливості еволюції функції. – Стаття.

У статті здійснено спробу історично-юридичного аналізу особливостей еволюції функцій найвищої судової інстанції на теренах українських земель у період їх перебування у складі Російської імперії. Особливу увагу приділено Урядуючому Сенату у контексті його взаємовідносин з підпорядкованими судовими установами.

Цей орган, заснований ще за часів петровських реформ, спочатку мав доволі широку компетенцію, окрім судових, також маючи адміністративні й законодавчі функції. З початком XIX ст. компетенція Сенату була істотно зменшена через передачу частини його функцій Генеральній раді та міністерствам. Втім, він залишався головною ревізійною та апеляційною інстанцією для різних судів і на момент початку царювання Олександра II вважався верховним судовим місцем країни.

Судова реформа 1864 р. остаточно сприяла перетворенню Сенату на верховний касаційний суд та орган, що наглядав за діяльністю чинів, які перебували на державній службі. Особливе значення, на наш погляд, мало створення, згідно з Судовими статутами, у 1866 р. кримінального та цивільного касаційних департаментів, які розглядали справи, що надходили із судових установ створених внаслідок реформи, зокрема і з території українських губерній.

Компетенція Сенату дозволяла йому або залишити вироки без змін, або скасувати його. Сенат виступав у ролі найвищої судової інстанції, тобто винесені ним рішення були остаточними і не підлягали оскарженню. Об'єктивно, це сприяло більш точному виконанню законів на місцях та поступовому переходу до нових стандартів судочинства.

Ключові слова: Урядуючий Сенат, кримінальний департамент, цивільний департамент, касаційне судочинство, судова практика.

Summary

Kalarash A. A. Pre-soviet period of development of the institute of the supreme judicial institution in Ukraine: features of the evolution of the function. – Article.

The article attempts an historical and legal analysis of the peculiarities of the evolution of the functions of the highest court in the Ukrainian lands during their stay in the Russian Empire. Special attention is paid to the Governing Senate in the context of its relations with subordinate judicial institutions.

This body, founded during the Petrine reforms, initially had a fairly broad competence, in addition to the judiciary, also having administrative and legislative functions. With the beginning of the XIX century, the competence of the Senate was significantly reduced due to the transfer of part of its functions to the General Council and ministries. However, it remained the main audit and appellate court for various courts and at the time of the

reign of Alexander II was considered the supreme court of the country.

The judicial reform of 1864 finally contributed to the transformation of the Senate into the Supreme Court of Cassation and the body that supervised the activities of the ranks that were in the civil service. Of particular importance, in our opinion, was the creation, according to the Judicial Statutes, in 1866 of criminal and civil cassation departments, which considered cases coming from judicial institutions created as a result of the reform, including from the territory of the Ukrainian provinces.

The jurisdiction of the Senate allowed him to either leave the sentence unchanged or overturn it. The Senate acted as the highest court, its decisions were final and not subject to appeal. Objectively, this has contributed to more accurate enforcement of laws on the ground and a gradual transition to new standards of justice.

Key words: Governing Senate, criminal department, civil department, cassation proceedings, case law.

УДК 347.73

О. О. Мамалуй
кандидат юридичних наук,
суддя Верховного Суду

ПОДАТКОВО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин, зокрема податкових, нагальним питанням залишається їх належна правова регламентація, яка повинна об'єктивно відповідати рівню (ступеню) їх розвитку та водночас цілком задовольняти потреби та інтереси не лише держави, суспільства, а і громадянина. Беззаперечно, податкові відносини, в межах яких здійснюється накладання адміністративного арешту на майно платника податків, не є винятком, оскільки під час реалізації матеріальних податкових норм, котрі в цілому закріплюють право застосовувати адміністративний арешт, його види: умовний/повний, вичерпний перелік підстав, також використовуються конкретні процедури, які в цілому можуть об'єднуватися в окремий податковий процес і регламентовані саме процесуальними нормами, що носить специфічний характер і спрямовується на забезпечення процедур виконання податкового обов'язку [1].

Досліджуючи питання матеріального та процесуального у відносинах із адміністративного арешту, визначаючи особливості їх співвідношення, цілком слушною видається думка Ю. І. Мельникова, який стверджує про наявність об'єктивно існуючого взаємозв'язку матеріального, процесуального права та процесу як органічно пов'язаних між собою явищ та визначає його як три форми, а саме: першу як матеріальне право, котре є формою закріплення відносин суспільних (в контексті дослідження заявленого питання – закріплення податкових правовідносин із адміністративного арешту майна платника податків); другу – як процесуальне, що є формою права (в нашому випадку – це податково-процесуальні норми, які визначають порядок діяльності (алгоритм дій) контролюючого органу із застосування адміністративного арешту) та процес, котрий розглядається як своєрідна «форма життя» процесуального та матеріального права [2]. Такий заявлений взаємозв'язок матеріального та процесуального, як було зазначено, об'єктивно простежується у відносинах з накладення адміністративного арешту майна платника податків.

Співвідношення між матеріальними і процесуальними нормами в контексті застосування адміністративного арешту майна вбачається за можливе та необхідне охарактеризувати таким чином: якщо матеріальна податкова норма, встановлюючи обсяг та зміст прав і обов'язків платни-

ка податку та контролюючого органу, встановлює відповідь на запитання: що саме потрібно (які дії) вчинити з метою реалізації конкретних прав та обов'язків, то процесуальна норма, у свою чергу, передбачає відповідь на логічне питання: яким саме чином, у якій чіткій послідовності та в якому саме імперативному порядку закріплені права і обов'язки учасників податково-забезпечувальних правовідносин можуть і мають бути реалізованими. Таким чином, за своєю суттю процесуальні правові норми, за загальним правилом, регламентують порядок, форми і методи реалізації норм матеріального права [3].

На сьогодні, як і переважній більшості держав світу, в Україні мають місце доволі часті випадки ухилення від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, що є проявом відсутності доброї волі громадян, спрямованої на належне виконання свого встановленого Конституцією України обов'язку щодо сплати податків. Усе це має своїм логічним та закономірним наслідком те, що уповноважені органи державної влади (контролюючі органи) отримують право на застосування передбачених правових засобів погашення податкового боргу.

Першочергово до матеріального аспекту у дослідженні заявленого нами питання слід віднести норму ПК України, яка визначає (закріплює) поняття «адміністративний арешт майна платника податків», який, відповідно, тлумачиться як винятковий спосіб забезпечення виконання платником податків його обов'язків [4]. Розгляд зазначеної норми в контексті матеріального елемента обумовлений, в першу чергу тим, що нею в цілому закріплена така податково-правова категорія, визначений її зміст, обсяг, ознаки. По-друге, саме існування наведеної норми може бути охарактеризоване як статичне, оскільки вона жодним чином не регламентує ані порядок ані форми та способи дії учасників досліджуваних податково-забезпечувальних правовідносин.

Окрім того, матеріальний аспект становить і саме право контролюючого органу на застосування заходів забезпечення виконання платником податків їхніх обов'язків, а саме: адміністративного арешту, що обґрунтовується наступним. Норма, якою визначено (закріплено) право податкового органу на застосування заходів забезпечення встановлює міру впливу державних органів на платника податку, який не виконує свій конституційний обов'язок щодо сплати податків, з метою

здійснення контролю за правильністю, повнотою і своєчасністю нарахування і сплати податків, що є саме притаманним нормам матеріальним.

Продовжуючи виокремлення матеріального у досліджуваних правових відносинах, вважаємо за доцільне обґрунтувати віднесення підстав, зазначених у п. 94.2 ст. 94 ПК України, застосування адміністративного арешту саме до матеріального регулювання. На нашу думку, віднесення підстав до матеріального, по-перше, зумовлено тим, що вони встановлюють юридичні факти, що є притаманним саме нормам матеріальним, а по-друге, певним чином опосередковано встановлюють міру потенційного впливу контролюючих органів на розвиток правовідносин. Оскільки встановлення однієї з передбачених законодавством підстав для застосування адміністративного арешту (констатація їх наявності) встановлює міру подальшого впливу податкового органу саме в частині можливості початку процедури накладання такого арешту.

У контексті дослідження матеріальної складової у відносинах, що виникають з приводу застосування адміністративного арешту майна платника податків, певним чином коректний та адекватний поділ підстав застосування адміністративного арешту майна відповідно до їх призначення потенційно має суттєве практичне значення, оскільки дає можливість відповісти на коло важливих питань, зокрема таких, як: чи мало місце дотримання при визначенні конкретного фактичного складу як однієї з підстав для застосування адміністративного арешту майна баланс між приватними та публічними інтересами, в якому інтереси опосередковано можуть бути охарактеризовані як право платника податків на вільне розпорядження належним йому майном; та чи не було трансформовано винятковий спосіб забезпечення виконання зобов'язань, навмисно або ненароком, у непоіменований захід відповідальності платника податків?..

Водночас, як окремі підстави для застосування адміністративного арешту майна мають небагато спільного зі збереженням майна платника податків, а скоріш виступають заходами примусу або навіть можуть бути охарактеризовані як відповідальність зі сторони платника податків. Наприклад, пп. 94.2.1 ст. 94 ПК України закріплює право контролюючого органу застосувати арешт майна платника податків у разі, якщо платник податків порушує правила відчуження майна, що знаходиться у податковій заставі, в контексті чого явно простежується практична спрямованість такого обмеження.

Окремі підстави для застосування адміністративного арешту майна платника податків, які містить ст. 94 ПК України, за своїм змістом можуть бути розглянуті як примусові заходи або заходи впливу на недобросовісного платника по-

датків та які мають на меті «примусити» платника податків здійснити певні дії або утримуватись від них, які безпосередньо не пов'язані зі сплатою податкових зобов'язань, що може вважатись засобом забезпечення відповідальності суб'єкта господарської діяльності. Так, наприклад, відповідно до пп. 94.2.4 ст. 94 ПК України, адміністративний арешт майна може бути застосований, якщо у платника податків відсутні дозволи (ліцензії) на здійснення господарської діяльності. У цьому випадку продовження здійснення платником податків господарської діяльності, яка підлягає ліцензуванню (передбачає попереднє отримання дозволу) без відповідної ліцензії (дозволу) безпосередньо не матиме наслідком зменшення матеріальної бази платника податків та не здійснюватиме прямого впливу на можливість (спроможність) такого платника податків виконувати обов'язки зі сплати передбачених законодавством податків та зборів. Метою застосування адміністративного арешту майна платника податків за таких умов є, як правило, об'єктивно обумовлена потреба у перешкоджанні веденню господарській діяльності такого недобросовісного платника податків, що реалізується шляхом блокування його права вільного розпорядження своїм майном до тих пір, поки він не отримає ліцензію (дозвіл), необхідний для провадження певного виду господарської діяльності.

У контексті дослідження матеріальної складової вважаємо за доцільне зосередити увагу на тому, що п. 94.5 ст. 94 ПК України сьогодні передбачає право контролюючого органу на застосування адміністративного арешту, поділяючи його на два види:

- 1) повний;
- 2) умовний.

Положення абз. 1 п. 94.5 ст. 94 ПК України, визначають, що повним арештом майна визнається заборона платнику податків на реалізацію прав розпорядження або користування його майном. У цьому випадку ризик, пов'язаний із втратою функціональних чи споживчих якостей такого майна, покладається на орган, який прийняв рішення про таку заборону, віднесено нами саме до матеріального, оскільки комплексно визначає зміст та обсяг поняття, що є характерним саме для норм матеріальних (дефінітивних), а по-друге, формує загальне правило розподілу ризиків щодо збереження/втрати майна, що свідчить про закріплення загального правила. Окрім того, вони вміщують матеріальний зміст юридичних прав і обов'язків суб'єктів податкових правовідносин.

Вважаємо за доцільне звернути увагу, що у жодній статті ПК України окремо не визначені підстави (що може бути віднесено до матеріального аспекта) для застосування чи то умовного чи то повного виду адміністративного арешту, незважаючи на значну

різницю між ними, що свідчить про можливість контролюючого органу самостійно визначати випадки застосування того чи іншого виду арешту.

На нашу думку, вищезазначений недолік чинного законодавства має бути ліквідований, що зумовлено особливостями функціонування субординаційних відносин, які виникають між платником податків та контролюючим органом та об'єктивно може викликати явні зловживання зі сторони останнього наданими дискреційними повноваженнями щодо можливості обрання одного з двох видів арешту. Вважаємо за доцільне, що вітчизняний нормотворець повинен передбачити в межах приписів чинного ПКУ України спеціальну та детальну правову регламентацію підстав застосування повного та умовного адміністративного арешту з обов'язковим зазначенням критеріїв та строків окремого виду адміністративного арешту.

Якщо матеріальні податково-правові норми закріплюють в цілому повноваження учасників у відносинах з адміністративного арешту майна, то саме процесуальні регламентують відносини щодо складання, подання, розгляду позовних заяв контролюючого органу про застосування арешту коштів платника податків. Саме повертаючись до виокремлення та дослідження процесуального аспекту у відносинах з адміністративного арешту майна платника податків, слід зазначити, що значна роль відводиться саме ряду процесуальних норм-приписів, що конкретизують послідовність, умови і терміни здійснення певних дій у рамках процедур застосування адміністративного арешту майна, форми і реквізити звернень, повідомлень, способи їх доставки, порядок прийняття (узгодження) підсумкових рішень, момент набрання ними чинності, форми закріплення їх результатів і ін.

Таким чином, якщо норми матеріального права встановлюють суб'єктивні права, закріплюють юридичні обов'язки і становлять сам зміст, робочий механізм правового регулювання, то процесуальні норми закріплюють порядок, умови правильного здійснення прав і виконання юридичних обов'язків [3].

У контексті дослідження процесуального у відносинах із адміністративного арешту майна платника податків дискусійним та актуальним наразі залишаються процедурні питання застосування: 1) адміністративного арешту майна та 2) адміністративного арешту коштів платника податків.

Однак, слід зазначити, що дослідження вищезазначеного процесуального елемента є неможливим без до звернення до матеріального, а саме: до підстав застосування цих двох видів арешту та вирішення питання про співвідношення пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПКУ України та підстав, визначених ст. 94 ПКУ України.

Слід зазначити, що адміністративний арешт коштів на рахунках платника податків по аналогії з адміністративним арештом майна платника податків є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом.

Обидва види арешту різняться процедурою застосування, а саме: застосовується або за рішенням керівника контролюючого органу (щодо майна, відмінного від коштів), або за вмотивованим рішенням суду (арешт коштів платника податків). За таких обставин має місце різна правова природа виникнення та регулювання цих правовідносин. Процесуальні норми, що регламентують порядки застосування і адміністративного арешту майна і коштів виступають одночасно як модель, міра, еталон, масштаб відповідно вираженої у ній державної волі необхідної або можливої поведінки учасників податкових правовідносин, і як критерій, показник оцінки правомірної, неправомірної, законної і незаконної поведінки [5].

Традиційно специфікою процесуальної процедури, порівняно з матеріально-правовою, що характеризується особливістю охоронних правовідносин, вважають те, що «... в їх межах реалізуються обов'язки (та права) держави забезпечувати нормальну дію правового механізму. Цей момент призводить до обов'язкової присутності в складі процесу владного суб'єкта» [6]. Таким суб'єктом є контролюючий орган, який бере активну участь у правовідносинах із застосування адміністративного арешту, оскільки більша частина процесуальних норм присвячена регламентації дій саме податкового органу, тим самим визначаючи межі його втручання у право власності недобросовісного платника податків.

Повертаючись до дослідження проблеми визначення «взаємодії» матеріального та процесуального у відносинах з адміністративного арешту активів платника податків, доцільним вважаємо окреслити проблему виокремлення підстав та визначення їх співвідношення, а саме пп. 20.1.33 пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПКУ України та ст. 94 ПКУ України, що суттєво впливатиме на порядок реалізації права контролюючого органу і впливатиме на подальшу характеристику процесуального елемента у зазначених правовідносинах. Вважаємо, що відносна самостійність податкових матеріальних і процесуальних норм, їх взаємозалежність обумовлена в деякій мірі службовою роллю процесуальних норм щодо матеріально-правових і можливістю останніх реалізуватися через застосування процесуальних норм, є їх критерієм розрізнення і співвідношення [3].

Так, пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПКУ України передбачає право контролюючого органу на звернення до суду з вимогою щодо накладення ареш-

ту на кошти платника податків. У свою чергу, п. 94.6.2 ст. 94 ПК України встановлено, що арешт коштів підлягає застосуванню лише на підставі вмотивованого судового рішення шляхом звернення контролюючого органу до суду. Проте, вважаємо за доцільним звернути увагу на те, що вищезазначене право для контролюючого органу не може бути охарактеризоване як абсолютне та є обмеженим, що зумовлено закріпленням у чинному ПК України правових підстав для такого звернення, оскільки пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України передбачено такі підстави, як: 1) наявність податкового боргу, якщо у такого платника податків відсутнє майно; 2) наявність податкового боргу та/або балансова вартість майна платника податків є меншою ніж сума податкового боргу; 3) наявність податкового боргу та/або майно платника податків не може бути джерелом погашення податкового боргу.

Таким чином, ПК України визначено вичерпним чином правові підстави для звернення контролюючого органу до суду із вмотивованою заявою з вимогою про накладання адміністративного арешту на кошти на рахунках платника податків. Зазначена правова позиція була висловлена у Постанові Верховного Суду від 15.05.2018 в справі № 820/2312/17. Сформована правова позиція активно використовувалася судами нижчих інстанцій. Очевидно, що за таких обставин мала бути поставлена крапка у питанні визначення правових підстав для накладання арешту на кошти платника податків, що є актуальним в контексті дослідження матеріальної складової у відносинах із застосування адміністративного арешту коштів, однак, Верховним Судом було змінено правову позицію в контексті заявленого питання.

Так, Верховний Суд, прийнявши Постанову від 27.11.2018 в справі № 820/1929/17 «дійшов» до правового висновку такого змісту: арешт коштів платника податків застосовується за наявності підстав, зафіксованих п. 94.2 ст. 94 ПК України. Окрім того, арешт коштів платника податків не залежить від наявності рішення контролюючого органу щодо застосування арешту на майно платника податків. Проте, вважаємо за доцільне звернути увагу на той факт, що в межах прийнятої Постанови Верховним Судом жодним чином не було узагальнено співвідношення пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 та п. 94.2 ст. 94 ПК України, як підстав для застосування арешту коштів.

Також, Верховний Суд, зазначивши, що арешт, який накладається на кошти платника податків, не залежить від наявності рішення контролюючого органу стосовно застосування арешту на майно платника податків, не прийняв до уваги п. 7.3 р. 7 Порядку від 14.07.2017 № 632, де зазначено, що з метою накладання арешту на кошти контролюючий орган звертається до суду з по-

зовною заявою за процедурою, визначеною КАС України, у день прийняття рішення про застосування адміністративного арешту майна платника податків. Тобто, прийнята Верховним Судом Постанова свідчить про те, що Верховний Суд всупереч п. 56.21 ст. 56 ПК України здійснив множинне трактування прав контролюючого органу, оскільки: по-перше, положення чинного ПК України не ототожнює, а розрізняє поняття «коштів на рахунку» та «майна платника податків платника податків» (п. 94.4 ст. 94 ПК України), по-друге, підстави для застосування арешту майна сформовані у межах приписів п. 94.2 ст. 94 ПК України, тоді як підстави для застосування арешту коштів передбачені пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України, по-третє, жодними нормативно-правовими актами не передбачено, що підстави для застосування як адміністративного арешту майна, так і арешту коштів, є за своєю природою універсальними та визначеними п. 94.2 ст. 94 ПК України.

Згодом, Верховним Судом в рамках прийняття Постанови 28.05.2019 в справі № 813/3943/17 було проведене комплексне дослідження співвідношення підстав для застосування арешту коштів передбачених пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 та п. 94.2 ст. 94 ПК України було вказано: норми пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 та п. 94.2 ст. 94 ПК України не заперечують за змістом одна одну, оскільки регулюють різні правовідносини; норми п. 94.2 ПК України визначають загальні підстави для застосування арешту як майна, так і коштів платника податків; пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України врегульовано інше коло суспільних відносин, а саме питання накладення арешту виключно на кошти платника податків та інші цінності, що знаходяться у банках, причому у виключному випадку – за відсутності достатнього для погашення податкового боргу майна [7].

На жаль, таке тлумачення, викладене Верховним Судом, призводить до виникнення ще більшої кількості дискусійних запитань до Суду, ніж надає платнику податків відповідей щодо визначення підстав для застосування кожного виду арешту, що є актуальним в контексті дослідження матеріального аспекту у відносинах з приводу застосування адміністративного арешту, а також щодо процесуальних особливостей застосування як адміністративного арешту майна, так і адміністративного арешту коштів платника податків.

Окрім вищезазначеного, в контексті дослідження процесуального у відносинах із адміністративного арешту, особливої уваги потребує вирішення питання щодо строків його застосування та за необхідності їх продовження. Віднесення категорії строків до процесуального в контексті заявленого нами питання може бути обґрунтовано тим, що зазначені норми визначають саме часові проміжки послідовного вчинення дій, що є характерним саме

для норм процесуальних. Тобто, у разі недотримання встановлених імперативних строків право контролюючого органу на вжиття заходів забезпечення, закріплене матеріальною нормою-приписом, не буде реалізоване жодним чином.

Ілюстрація зазначеного може бути проведена шляхом звернення до п. 94.10 ст. 94 ПК України, відповідно до якого арешт на майно може бути накладено рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу, обґрунтованість якого протягом 96 годин має бути перевірена судом. Формулювання протягом 96 годин – це норма, яка встановлює строки звернення податкового органу до суду і є процесуальною, оскільки безпосередньо не стосуються сутнісних елементів правила поведінки, а встановлює додаткові умови його реалізації наданого податковому органу права, залежно від умов часу.

Вважаємо за необхідне, в контексті дослідження процесуального аспекта звернути увагу на неврегульованість питання щодо продовження строків застосування адміністративного арешту. Поточна редакція

ПК України взагалі не врегулює заявлене питання. Лише п. 1 р. 8 «Порядку застосування адміністративного арешту майна платника податків», передбачає, що строк застосування адміністративного арешту майна не може бути продовжений в адміністративному порядку, у тому числі за рішенням інших державних органів, крім випадків, передбачених ПК України. Проте, дискусійним на сьогодні залишається питання визначення меж такого строку.

З метою комплексного розв'язання зазначених питань вважаємо за доцільне систематизувати підстави застосування адміністративного арешту майна у вичерпний перелік в одній нормі ПК України. Окрім того, врегулювання потребують питання визначення та виокремлення вичерпних критеріїв застосування як повного, так і умовного видів адміністративного арешту майна. Строк, на який може бути накладений адміністративний арешт, має бути прямо визначеним законодавцем, адже застосування примусу без чіткої регламентації може призвести до крайнощів: або свавілля з боку владного суб'єкту, або до абсолютної неможливості застосування законного способу забезпечення виконання податкового обов'язку.

Окрім того, висловлюючи нашу позицію щодо питання співвідношення матеріального і процесуального у відносинах з адміністративного арешту, потрібно зазначити, що застосування податкових матеріальних норм, що закріплюють право податкового органу на застосування арешту майна та коштів платника податків, а також підстави їх застосування, види арешту (повний/умовний) беззаперечно, потребують від контролюючих органів здійснення відповідних функцій щодо їх реаліза-

ції, що, у свою чергу, може бути тільки при дотриманні передбаченої процедури, реалізація якої виражена у процесуальній формі. Тобто, в такому разі податкова норма матеріальна, яка не матиме забезпечення процесуального, буде лише «проголошувати», але жодним чином не діяти [8].

Література

1. Сарана С. В. Загальний процесуально-процедурний податковий режим: до питання принципів формування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 1(2). С. 115-122. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_1\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_1(2)_19).
2. Мельников Ю.И. Природа и содержание норм процессуального права : учебное пособие ; научный ред. В.М. Горшенев. Ярославль : Изд-во Ярославского университета, 1976. 145 с.
3. Касьяненко Л. М. Сутність фінансово-процесуальних норм, їх співвідношення з матеріальними. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2008. № 4 (43). С. 162–168
4. Податковий кодекс України. Текст / Кодекс України. офіц. текст за станом на 04 вересня 1/01/К-9. *Відомості Верховної Ради України*.
5. Староверова О.В. Налоговый процесс: учебное пособие для вузов / О.В. Староверова, Н.Д. Эриашвили; под ред. проф. Н.М. Коршунова М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000.
6. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М. : Юридическая литература, 1991. 143 с.
7. Постанова Верховного Суду від 28 травня 2019 року в справі № 813/3943/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82047757>.
8. Рабинович П.М. Вопросы общей теории процессуальных норм права. Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности ; под ред. В.М. Горшенева. Ярославль, 1976.

Анотація

Мамалуй О. О. Податково-правові особливості інституту адміністративного арешту. – Стаття.

У науковій статті автором досліджено питання матеріального та процесуального у відносинах із адміністративного арешту, визначено особливості їх співвідношення, зазначено про наявність об'єктивного існуючого взаємозв'язку матеріального, процесуального права та процесу як органічно пов'язаних між собою явищ. Охарактеризовано співвідношення між матеріальними і процесуальними нормами в контексті застосування адміністративного арешту майна. Виокремлено матеріальний аспект у досліджуваних правових відносинах, обґрунтовано віднесення підстав застосування адміністративного арешту саме до матеріального регулювання. У контексті дослідження матеріальної складової у відносинах, що виникають з приводу застосування адміністративного арешту майна платника податків, зауважено, що коректним є поділ підстав застосування адміністративного арешту майна відповідно до їх призначення, який потенційно має суттєве практичне значення. У контексті дослідження процесуального у відносинах із адміністративного арешту майна платника податків автором розглянуто дискусійні процедурні питання застосування адміністративного арешту майна та адміністративного арешту коштів платника податків, дослідження яких є неможливим без до звернення до матеріального. Проаналізовано практи-

ку Верховного Суду щодо підстав для звернення контролюючого органу до суду із вмотивованою заявою з вимогою про накладання адміністративного арешту на кошти на рахунках платника податків. Зосереджено увагу на вирішенні питання щодо строків застосування адміністративного арешту та за необхідності їх продовження. У питанні співвідношення матеріального і процесуального у відносинах з адміністративного арешту автором зазначено, що застосування податкових матеріальних норм, що закріплюють право податкового органу на застосування арешту майна та коштів платника податків, а також підстави їх застосування, види арешту (повний/умовний) беззаперечно, потребують від контролюючих органів здійснення відповідних функцій щодо їх реалізації, що, у свою чергу, може бути тільки при дотриманні передбаченої процедури, реалізація якої виражена у процесуальній формі.

Ключові слова: адміністративний арешт, майно платника податків, правовідносини

Summary

Mamaluy O. O. Tax legal features of the institute of administrative arrest. – Article.

In the scientific article the author investigated the issues of substantive and procedural relations in relation to administrative arrest, determined the peculiarities of their relationship, noted the existence of objectively existing relationship of substantive, procedural law and process as organically related phenomena. The relation between substantive and procedural norms in the context of application of administrative seizure of property is characterized. The material aspect in the investigated

legal relations has been singled out, the reasons for applying administrative arrest to substantive regulation have been substantiated. In the context of the study of the material component in the relations arising from the use of administrative arrest of the property of the taxpayer, it is noted that the division of grounds for the use of administrative arrest of property according to their purpose, which is of potential practical importance, is correct. In the context of the study of the procedural in relation to the administrative arrest of the taxpayer's property, the author discusses the procedural issues of the application of the administrative arrest of the property and the administrative arrest of the taxpayer's funds, the study of which is impossible without addressing the material. The Supreme Court's practice on the grounds for appealing to the controlling authority in court with a reasoned statement requesting administrative arrest for funds in the taxpayer's accounts is analyzed. The focus is on resolving the issue of the terms of the administrative arrest and the need for their continuation. The question of the ratio of material and procedural in relations with administrative arrest the author stated that the application of tax material rules, which fix the right of the tax authority to use the property and funds of the taxpayer, as well as the grounds for their use, types of arrest (full / conditional), clearly need from the controlling bodies for the implementation of the relevant functions for their implementation, which, in turn, can only be in accordance with the envisaged procedure, the implementation of which is expressed in the procedural form.

Key words: administrative arrest, taxpayer's property, legal relations.

УДК 342.7:477

О. П. Мельничук
кандидат юридических наук

МОДЕЛІ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА ЦЕРКВИ: КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Задеклароване в міжнародних актах та визначене в національному законодавстві право людини на свободу віросповідання потребує на сьогодні якісного правового регулювання, в тому числі чіткої визначеності специфіки його адміністративно-правового забезпечення. Сьогодні церква відіграє роль одного із інститутів громадянського суспільства та перестає бути чимось відособленим як від держави, так і інститутів громадянського суспільства. Подальша розбудова демократичної правової держави та становлення громадянського суспільства в сучасній Україні потребує налагодження автономних і, в той же час, партнерських взаємовідносин між державою і релігійними організаціями.

Визначення та врахування моделей відносин держави та церкви є важливим, по-перше, для загального розуміння будови відносин між державою та церквою в історичному та географічному аспекті, які існували і сьогодні існують в країнах світу, по-друге, для усвідомлення особливостей відносин, які сьогодні на законодавчому рівні закріплені між державою та церквою в Україні, по-третє, для усвідомлення ролі права, в тому числі і адміністративного права, у фіксації таких стосунків.

Власне це і обумовлює актуальність теми наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Історичні та сучасні моделі відносин держави та церкви досліджувались в чисельних наукових джерелах, зокрема, ці питання висвітлювались в працях М. Бабій, П.С. Богомазова, Д.О. Вовк, Ю.Г. Кальниш, В. Климова, О.С. Мелехової, С. Оніщук, М.М. Палінчак, Г.Л. Сергієнко, С.А. Шаправського та ін.

Разом з тим, у вітчизняній юриспруденції ґрунтовних досліджень, присвячених особливостям моделі відносин держави та церкви в Україні, наразі бракує. До того ж занадто мало праць, які б звертали увагу на особливості адміністративно-правового забезпечення відносин держави та церкви.

Постановка завдань. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена дана стаття, є наступні:

1. Дослідити класифікації моделей відносин держави та церкви, які пропонуються в наукових джерелах.

2. Здійснити критичний аналіз класифікації моделей відносин держави та церкви.

3. Визначити особливості моделі відносин держави та церкви, яка регламентується законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо більш детально класифікації моделей відносин держави та церкви, що пропонуються в юридичній літературі.

Наприклад, К. Дьюрем пропонує виділяти наступні види державно-церковних режимів: 1) невороже відокремлення; 2) бездумна нечутливість; 3) ворожеча щодо релігії; 4) відкрите переслідування релігії [1, с. 48-50]. Тобто перший режим говорить про автономність держави та церкви, які утримуються від втручання у діяльність один одного, що зафіксовано в нормах права. Другий режим свідчить про байдужість держави до релігії, справ церкви та її діяльності. Це призводить до того, що держава не будує паритетних відносин із церквою, а тому на законодавчому рівні специфіка реалізації права особи на свободу віросповідання може не в достатній мірі регламентуватись. Третій режим відносин держави та церкви говорить про наявність в державі панівної ідеології, яка критично ставиться до релігії як одного із світоглядів людини, разом з тим, дозволяє діяльність релігійних об'єднань на території країни, але під суровим контролем з боку держави. Четвертий же режим відносин держави та церкви свідчить про репресивну політику держави по відношенню до релігійних об'єднань та осіб, які реалізують своє право на свободу віросповідання.

Разом з тим, запропонована К. Дьюрем класифікація базується виключно на ставленні держави до церкви і не враховує можливих моделей відносин держави та церкви, де над державою домінує церква. До того ж, слово «режим», яке використовує К. Дьюрем в класифікації, повинно розкривати специфіку засобів та механізмів впливу держави на церкву, тоді як воно характеризує відношення людини до релігії та церкви – «невороже чи вороже ставлення», «бездумна нечутливість». Тобто державі приписуються властивості, які притаманні окремій людині чи людям взагалі.

С. Феррарі критикує класифікацію відносин держави і церкви, яка поділяє такі відносини на три види – відокремлення, конкордат і національні церкви. Вчений вважає її:

- застарілою, адже вона не відображає реально-го стану відносин в сучасних державах світу;

- малокорисною для розуміння сучасних розробок в області цих взаємозв'язків (тобто класифікація втратила методологічне значення, а тому не може використовуватись в наукових дослідженнях);

- такою, що перебільшує формальні аспекти моделей відносин держави і релігійних організацій (адже за формальними аспектами завжди приховуються специфічні змістовні нюанси, які можуть повністю змінити уяву про відносини держави та церкви в конкретній країні);

- не приділяє достатньої уваги юридичним правам громад віруючих, механізмам захисту цих груп і індивідів та їх прав [2, с. 66].

Погоджуємося з С. Феррарі в тому, що класифікація відносин держави та церкви повинна, по-перше, використовувати один критерій поділу, по-друге, мати науково-методологічне значення, та, по-третє, враховувати стан відносин держави і церкви в сучасному світі.

Г.Л. Сергієнко у своїй дисертації, яка присвячена визначенню ролі конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій в Україні, не пропонує повного переліку можливих історичних моделей відносин держави та церкви, але звертає увагу на окремі питання, що стосуються даної тематики [3]. Вчена наголошує, що незалежно від того до якої теоретичної моделі відносин держави та церкви відноситься та чи інша країна, завжди виникає необхідність визначення «підходу» даної країни до свободи віросповідання, тобто такий підхід є ліберальним чи консервативним [3, с. 18-19]. Повністю погоджуючись з думками М. Інтровігне [4, с. 12], Г.Л. Сергієнко стверджує, що ліберальний підхід, по-перше, гарантує більшу міру свободи релігії в межах будь-якої моделі відносин держави та церкви, по-друге, правове регулювання відносин держави і релігійних організацій в таких моделях спрямоване на забезпечення реалізації свободи віросповідання. Консервативний же підхід, на думку Г.Л. Сергієнко, часто призводить до масових і грубих порушень свободи віросповідання, до конфліктів держави з церквою, адже при такому підході правове регулювання перетворюється в один із засобів контролю за об'єднаннями віруючих і, як результат, безпідставно обмежує їх діяльність [3, с. 18-19].

Якщо в цілому розмірковувати про суспільні відносини та їх розвиток (еволюцію), то ліберальний підхід при вирішенні проблем суспільства завжди буде у виграшному (пріоритетному) становищі, адже враховуватиме тенденції сучасно-

го розвитку суспільства. Тоді як консервативний підхід оперує традиціями, які з кожним роком мають все менший і менший зв'язок з реальним станом речей у суспільстві. Відносини держави та церкви, які використовувались в країнах середньовіччя, не можуть бути стандартами для сучасних країн світу. Тому використання ліберального та консервативного підходів при характеристиці моделей відносин держави та церкви вважаємо цікавим та пізнавальним, але не виправданим з наукової точки зору. Тому не в повній мірі підтримуємо намаганнями Г.Л. Сергієнко та В. Єленського характеризувати модель відносин держави і церкви в Україні через призму ліберального підходу. Наприклад, В. Єленський українську модель відносин держави і церкви оцінює як ліберальну [5, с. 10], Г.Л. Сергієнко стверджує, що конституційно-правове регулювання взаємозв'язків Української держави і церкви теж є ліберальним [3, с. 20]. Такий підхід дає лише загальне уявлення про стан відносин держави та церкви в Україні (наприклад, про те, що відсутнє переслідування окремих релігійних об'єднань, що держава не проповідує ідеологію атеїзму і ін.). Разом з тим, такий підхід не розкриває в повному обсязі всю специфіку відносин держави та церкви, що існують в Україні.

С.В. Сьомін, Ю.Г. Кальниш і В.М. Петрик пропонують в основу класифікації моделей відносин держави та церкви покласти політичні аспекти їх взаємодії. На підставі цього критерію виділяються три види взаємовідносин держави та церкви:

1) синкретична, яка характеризується наступними ознаками: а) церква і держава є невід'ємними частинами суспільного організму; б) один із інститутів підпорядковує собі інший (домінант церкви над державою чи, навпаки, держави над церквою); в) поділяється на систему державної церкви, систему національної церкви, клерикальну систему, теократичну державу;

2) антагоністична, яка має наступні ознаки: а) держава сприймає церкву як специфічний інститут в суспільному організмі; б) відношення держави до церкви коливається від ігнорування до ворожого ставлення;

3) симбіотично-партнерська, яка характеризується такими ознаками: а) держава та церква є рівноправними суб'єктами взаємовигідних відносин; б) співпраця церкви та держави можлива у соціальній сфері; в) не допускається злиття інтересів церкви з інтересами держави; г) церква не протиставляє себе державі [6, с. 72-73].

Запропонована класифікація є результатом теоретичного абстрагування, яке враховує загальні та найбільш розповсюджені ознаки відносин держави та церкви. Разом з тим, ця класифікація не враховує індивідуальних особливостей відносин держави та церкви, що сформувалися і реалізуються в окремо взятій країні світу. Наприклад,

запропонована вище класифікація дозволяє лише стверджувати, що в Україні існують симбіотично-партнерські відносини держави та церкви. Всі інші особливості відносин держави та церкви в Україні доведеться виводити самостійно на підставі аналізу положень національного законодавства. Тому повністю погоджуємося з думками С. Онищук, який критикуючи вище вказану класифікацію зазначає: *«Цілком очевидно, що наведені вище моделі ніколи не існували і не існують у чистому вигляді. ... в рамках певної моделі відносин держави і релігійних інститутів можливе існування різних її версій. ... наявні класифікації ґрунтуються на різних критеріях, при тому що державно-церковні відносини в кожній окремо взятій країні склалися історично з урахуванням комплексу чинників – політичних, соціальних, конфесійних тощо»* [7, с. 62].

Науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України намагаються характеризувати моделі відносин держави та церкви через призму державної політики до релігії, релігійних організацій та віруючих. Вони виділяють такі види державної політики [6, с. 206-208]:

1) теократична політика, де обов'язкова державна ідеологія є водночас обов'язковою релігійною ідеологією, а певна релігійна доктрина є центральною складовою політичного життя;

2) «пом'якшена» редакція теократичної політики – це політика, яку здійснюють держави, які ототожнюють себе лише з однією релігією;

3) політична модель, яка передбачає існування державної церкви;

4) політика виокремлення групи релігійних організацій, які отримують політичне та юридичне визнання і, відповідно, захист з боку держави;

5) коопераційний тип політики держави, що спрямована на співпрацю з релігійними організаціями;

6) сепараціоністський тип політики, яка може перебувати в дуже широкому діапазоні від нейтрального, доброзичливого і до антагоністичного ставлення [6, с. 206-208].

Наприклад, С. Онищук вважає, що ця класифікація має одну важливу перевагу над іншими класифікаціями моделей відносин держави та церкви – враховує особливості реалізації державної політики в конкретній країні по відношенню до релігії та релігійних організацій [7, с. 62]. З такою думкою не можемо погодитись з наступних причин: по-перше, запропонована класифікація не враховує всі історичні моделі відносин держави та церкви; по-друге, сепараціоністський тип політики має занадто широкий спектр взаємовідносин держави та церкви – від доброзичливого до ворожого, що вимагає від держави використання різних організаційно-правових ме-

ханізмів; по-третє, ця класифікація не дозволяє розкрити особливості, що притаманні політиці України у сфері релігії. Наприклад, положення Конституції України дозволяють говорити про існування в Україні сепараціоністської моделі відносин держави та церкви, але С. Онищук сам підкреслює, що така модель має занадто широкий та суперечливий спектр взаємовідносин – від доброзичливого до ворожого відношення, що принижує науково-методологічне значення запропонованої вище класифікації.

Розгорнутий науковий підхід пропонує Д.О. Вовк, який намагається у своїй класифікації моделей відносин держави та церкви об'єднати як історичні, так і сучасні тенденції. Використовуючи такий критерій класифікації як «правовий статус церкви у державі» вчений пропонує виділяти чотири моделі стосунків держави та церкви: 1) примат церкви над державою; 2) підпорядкування церкви державі; 3) державно-церковне протистояння; 4) автономія держави і церкви [8, с. 159].

Модель примату церкви над державою, на думку Д.О. Вовк, характеризується наступними ознаками:

а) домінуюче положення церкви у всіх сферах суспільного життя (політичній, соціально-культурній, правовій, тощо);

б) право не відокремлене від релігії, а тому за порушення релігійних норм можуть передбачатися правові санкції [9, с. 75];

в) релігійна ідеологія поступово домінуючою у суспільстві, витісняючи будь-які інші світоглядні концепції;

г) державна влада у таких країнах може проявлятися у двох формах теократії [10, с. 44]: 1) влада монарха як намісника Бога на землі (папоцезаризм); 2) сучасні теократії (Ватикан) [8, с. 159].

Модель підпорядкування церкви державі, на думку Д.О. Вовк, характеризується наступними ознаками:

а) виникла в європейських державах, в яких перемогла Реформація або відбулося зміцнення державної влади у відповідь на державницькі прагнення церкви;

б) визнання суверенітету держави на всій її території і над усіма суб'єктами, в тому числі і над релігійними общинами;

в) наявність в країні однієї державної чи офіційної церкви, яка отримує всляку підтримку з боку держави;

г) права релігійних об'єднань, які не відносяться до державної чи офіційної церкви, суттєво обмежені;

ґ) історичними прикладами такої моделі відносин є Візантія та Російська імперія [8, с. 160].

Модель державно-церковного протистояння, на думку Д.О. Вовк, характеризується наступними ознаками:

а) притаманна країнам, в яких панує офіційна ідеологія, а влада сконцентрована в руках ідеологічного керівництва (наприклад, фашистська Німеччина, СРСР, КНДР);

б) релігійні об'єднання примусово усуваються від будь-якого впливу на політичні чи правові процеси в країні;

в) мінімізується вплив церкви у сфері освіти або соціальної допомоги;

г) церква позбавлена економічного базису шляхом націоналізації церковного майна;

ґ) держава виступає антагоністом церкви, але не є повним антагоністом релігії [8, с. 161].

Модель автономного існування держави і церкви, на думку Д.О. Вовк, має дві історичні форми прояву – сепараційна і коопераційна. Сепараційна форма характеризується наступними ознаками:

а) рівність усіх релігійних організацій перед законом (тобто відсутній поділ на офіційну церкву та інші);

б) відсутність з боку держави матеріальної підтримки релігійним організаціям;

в) невтручання держави у внутрішні справи церкви за винятком випадків грубих порушень законодавства з боку останньої;

г) відстороненість церкви від виконання державних функцій;

ґ) надання релігійної освіти виключно в недержавних освітніх закладах;

д) сепараційна форма відносин держави та церкви використовується у США, Франції, Південній Кореї, Японії [8, с. 162; 11, с. 79; 12, с. 65].

Коопераційна форма відносин держави та церкви характеризується наступними ознаками:

а) визнання державою релігійних шлюбів;

б) наявність у державних закладах освіти релігійної освіти, що, як правило, супроводжується правом особи відмовитись від отримання такої освіти;

в) наявність з боку держави матеріальної підтримки для церкви, також заохочення такої підтримки з боку приватних осіб;

г) можливість фінансування соціальних програм церкви та співпраця у галузі охорони культурних пам'яток, що мають релігійне значення і одночасно історичну цінність;

ґ) коопераційна форма відносин держави та церкви використовується у Італії, Іспанії, Литві, Великій Британії, Швеції і ін. [8, с. 162; 11, с. 83-84].

Класифікація моделей відносин держави та церкви, що запропонував Д.О. Вовк, на нашу думку, має декілька переваг, що відрізняють її від інших вище наведених класифікацій.

По-перше, запропонована класифікація враховує історичні моделі відносин держави та церкви, що дає можливість вивчати і досліджувати, наприклад, особливості «папоцезаризму».

По-друге, сепараційна модель відносин держави та церкви розглядається у сучасному контексті та чітко відмежовується від тих моделей, в яких держава негативно або вороже ставиться до релігії та церкви.

По-третє, коопераційна модель відносин держави та церкви характеризується ознаками, які розкривають не тільки автономність цих двох інститутів, а й можливість співпраці держави із церквою, державну підтримку церкви, особливий правовий статус церкви у суспільстві, тощо.

По-четверте, класифікація, запропонована Д.О. Вовк, дає можливість одразу ж визначитись із моделлю відносин держави та церкви, що проголошені Конституцією України. Національне законодавство закріплює сепараційну модель відносин держави та церкви, адже Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачають, по-перше, рівність усіх релігійних організацій перед законом, по-друге, відсутність з боку держави матеріальної підтримки релігійним організаціям, по-третє, невтручання держави у внутрішні справи церкви, по-четверте, відстороненість церкви від виконання державних функцій і, по-п'яте, здійснення релігійної освіти виключно в недержавних освітніх закладах.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Класифікація відносин держави та церкви повинна, по-перше, використовувати один критерій поділу, по-друге, мати науково-методологічне значення, та, по-третє, враховувати стан відносин держави і церкви в сучасному світі. Більшість класифікацій, які пропонуються в науковій літературі мають наступні вади: а) є застарілими, адже не відображають реального стану відносин в сучасних державах світу; б) є малокорисними для пояснення сучасних змін, які відбуваються в стосунках між державою та церквою (тобто класифікація втратила методологічне значення); в) є такою, що перебільшує формальні аспекти і не помічає нюансів відносин держави і релігійних організацій; г) не приділяє достатньої уваги юридичним правам громад віруючих та механізмам реалізації і захисту цих прав.

В умовах інтеграції країн Європи, в умовах глобалізації культур і економік різних країн, єдиною моделлю відносин держави та церкви, яка не буде мати руйнівного впливу на національні культури і, в той же час, забезпечувати право особи на свободу віросповідання, є модель автономії держави і церкви, де церква за своїм статусом є інститутом громадянського суспільства. Всі інші історичні моделі відносин держави та церкви, зокрема, модель держави з офіційно узаконеною і фактично панівною церквою (державною церквою) або мо-

дель держави з визначеною традиційною релігією (конфесією) в суспільстві, яка посідає пріоритетне становище серед інших віросповідань, будуть в більшій чи меншій мірі порушувати автономність держави і церкви у суспільстві, а разом з цим, обмежувати право особи на свободу віросповідання.

Найважливими сьогодні є два важливі чинники, що обумовлюють необхідність змін відносин держави та церкви взагалі в Європі та безпосередньо в Україні: 1) змінилась сутність держави як політико-територіальної організації суспільства, а також її роль у суспільному житті, розвитку людства та захисті населення; 2) змінилась церква та її місце і роль у суспільстві. Еволюція держави та церкви неодмінно позначається і на моделях відносин між ними. В умовах функціонування і процвітання світських держав, в умовах розбудови демократичних, правових і соціальних держав, модель автономії держави і церкви є найбільш вивірною та виваженою для уникнення в Україні конфліктів на релігійному ґрунті.

Література

1. Дьюрем К. Перспективи щодо релігійної свободи: порівняльна структура. *Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти*. У 2 т. Т. 2. Львів: Свічадо, 2001. С. 23–76.
2. Феррари С. Церковь и государство в Западной Европе: итальянская модель. *Религиозная свобода: модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. Научный ежегодник* / Отв. ред. док-р. филос. наук А.Н. Колодный. Київ: Институт философии им. Г.С. Сковороды НАН Украины, 1996. С. 66–78.
3. Сергієнко Г.Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 181 с.
4. Інтровігне М. Свобода релігій в Європі. *Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії: науковий щорічник* / За заг. ред. док-ра. филос. наук А. Колодного і канд. филос. наук В. Єленського. Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 1999. С. 9–12.
5. Єленський В. Релігійна свобода: українська реальність і світовий досвід. *Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти*. У 2 т. Т. 2. Львів: Свічадо, 2001. С. 7–22.
6. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) / С. Сьомін, Ю. Кальниш, В. Петрик. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 135 с.
7. Онищук С. Формування партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні: теоретичні та прикладні засади. *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*. 2015. Випуск 42. С. 61–67.
8. Вовк Д.О. Право і релігія: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 211 с.
9. Чиркин В.Е. Государствование: учебник. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Юристъ, 2000. 384 с.
10. Тимошенко В.І. Теократія: ідея та соціальна реальність. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 2 (40). С. 37–45.
11. Котляревська Г.М. Моделі нормативного регулювання взаємин між державою та церквою. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 1 С. 78–85.
12. Міма І.В. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аспект. *Держава і право: Збірник наукових праць: Юридичні і політичні науки*. 2005. Випуск 29. С. 63–70.

Анотація

Мельничук О. П. Моделі відносин держави та церкви: критерії класифікації та правове забезпечення в Україні. – Стаття.

У роботі досліджено класифікації моделей відносин держави та церкви, які пропонуються в наукових джерелах, здійснено їх критичний аналіз та визначені особливості моделі відносин держави та церкви в Україні. Встановлено, що класифікація відносин держави та церкви повинна, по-перше, використовувати один критерій поділу, по-друге, мати науково-методологічне значення, та, по-третє, враховувати стан відносин держави і церкви в сучасному світі. Доведено, що більшість класифікацій, які пропонуються в науковій літературі мають наступні вади: а) є застарілими, адже не відображають реального стану відносин в сучасних державах світу; б) є малокорисними для пояснення сучасних змін, які відбуваються в стосунках між державою та церквою (тобто класифікація втратила методологічне значення); в) є такими, що перебільшують формальні аспекти і не помічає нюансів відносин держави і релігійних організацій; г) не враховують юридичні права громад віруючих та механізми реалізації і захисту цих прав. Зроблено висновок, що в умовах інтеграції країн Європи, в умовах глобалізації культур і економік різних країн, єдиною моделлю відносин держави та церкви, яка не буде мати руйнівного впливу на національні культури і, в той же час, забезпечувати право особи на свободу віросповідання, є модель автономії держави і церкви, де церква за своїм статусом є інститутом громадянського суспільства. Всі інші історичні моделі відносин держави та церкви, зокрема, модель держави з офіційно узаконеною і фактично панівною церквою (державною церквою) або модель держави з визначеною традиційною релігією (конфесією) в суспільстві, яка посідає пріоритетне становище серед інших віросповідань, будуть в більшій чи меншій мірі порушувати автономність держави і церкви у суспільстві, а разом з цим, обмежувати право особи на свободу віросповідання. Обґрунтовано, що існує два важливі чинники, які обумовлюють необхідність змін відносин держави та церкви взагалі в Європі та безпосередньо в Україні: 1) змінилась сутність держави як політико-територіальної організації суспільства, а також її роль у суспільному житті, розвитку людства та захисті населення; 2) змінилась церква та її місце і роль у суспільстві. Еволюція держави та церкви неодмінно позначається і на моделях відносин між ними. На підставі цього зроблено висновок, що в умовах функціонування і процвітання світських держав, в умовах розбудови демократичних, правових і соціальних держав, модель автономії держави і церкви є найбільш вивірною та виваженою для уникнення в Україні конфліктів на релігійному ґрунті.

Ключові слова: релігія, церква, відносини держави та церкви, моделі відносин держави та церкви, правове регулювання відносин держави та церкви.

Summary

Melnychuk O. P. Models of the state-church relations: classification criteria and legal support in Ukraine. – Article.

The article studies classifications of the models of the state-church relations, which are available in scientific sources, and carries out their critical analysis and determines features of the models of the state-church relations in Ukraine. It is established that a classification of the state-church relations should, first, use one division criterion, second, be of scientific-methodological importance and, third, take into account the status of the state-church relations in the modern world. The research proves the majority of the classification available in scientific literature has the following downsides: a) they are outdated because they do not reflect the real state of relations in modern countries; b) they are not really useful for explaining the current changes that are taking place in the state-church relations (i.e. the classification has become methodologically irrelevant); c) they exaggerate the formal aspects and neglect the finer points of the relationship between the state and religious organizations; d) they do not take into account the legal rights of communities of believers and mechanisms for the implementation and protection of these rights. The article concludes that in the context of integration of European countries and globalization of cultures and economies of different countries, the only model of the state-church relations,

which will not have a destructive impact on national cultures and, at the same time, ensure the human right to freedom of religion is the model of autonomy of the state and the church in which the church is an institution of civil society by its status. All other historical models of the state-church relations – in particular, the model of the state with the officially authorized and de facto dominant church (state church) or the model of the state with a certain traditional religion (denomination) of society, which takes pride of place among other religions – will be violating the autonomy of the state and the church in society in a greater or lesser degree, and at the same time, restrict the human to freedom of religion. It is reasoned that there are two important factors which stipulate the need to change the state-church relations in Europe and Ukraine: 1) the essence of the state as a political-territorial organization of society, as well as its role in public life, human development and population protection, has changed; 2) the church and its place in society have transformed. The evolution of the state and the church inevitably affects the models of relations between them. Based on the above, the author concludes that in the context of the functioning and prosperity of secular states, building democratic, constitutional and social states, the model of autonomy of the state and the church is the most considered and balanced to avoid religious-based disputes in Ukraine.

Key words: religion, church, state-church relations, models of state-church relations, legal regulation of state-church relations.

УДК 347.9

В. В. Чорна
здобувач Університету сучасних знань

**ПАТРОНАТНІ СЛУЖБИ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ, КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ,
ВЕРХОВНОГО СУДУ (ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ), ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ,
ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ**

У системі правосуддя передбачені такі посади патронатної служби: керівник патронатної служби Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації; заступника керівника патронатної служби Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації; прес-секретар, референт Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації, апеляційних судів, окружних адміністративних, господарських судів, місцевих загальних судів; радник: голови, заступника голови, керівник служби інспекторів, інспектор, науковий консультант, науковий радник Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації; помічник: голови суду, заступника голови суду, секретаря судової палати, секретаря пленуму, судді Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації, апеляційних судів, окружних адміністративних, господарських судів, місцевих загальних судів [1; 2, с. 288-289].

Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [3].

Структурно Вища рада правосуддя складається з Голови, заступника та членів. Патронатні службовці є лише у Голови та заступника Голови Вищої ради правосуддя України. Так, приймаючи до уваги, те що згідно з ч. 5 ст. 22 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» серед повноважень

Голови Вищої ради правосуддя є організація роботи Ради, координація роботи її органів, представництво Ради у відносинах як з органами влади нашої держави, так і з органами влади іноземних держав та міжнародними організаціями. А відповідно ч. 4 ст. 23 даного Закону передбачено, що заступник Голови Вищої ради правосуддя виконує обов'язки Голови Ради в разі його відсутності було прийнято рішення Вищої ради правосуддя, яким було утворено патронатну службу Голови Вищої ради правосуддя у кількості 2 осіб – радника та помічника і патронатну службу заступника Голови Вищої ради правосуддя у кількості 2 осіб – радника та помічника [4].

Слід відзначити, що організаційно до структури Вищої ради правосуддя входять три дисциплінарні палати, які складаються з секретаря дисциплінарної палати та членів дисциплінарної палати. Головним завданням Дисциплінарних комісій є розгляд справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів. Секретар Дисциплінарної палати, окрім, своїх повноважень щодо провадження по притягненню судді до дисциплінарної відповідальності виконує також організаційні, координаційні повноваження щодо забезпечення діяльності Дисциплінарної палати. Однак, не зважаючи на те, Секретар для виконання своїх повноважень не має законодавчих повноважень щодо залучення помічника в якості патронатного службовця. Також, варто акцентувати увагу на те, що Секретарі Дисциплінарних палат мають статус члена Вищої ради правосуддя і відповідно не можуть мати помічників чи радників. Ми переконані, що при виконанні обов'язків члена Вищої ради правосуддя та Секретаря Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя на особу покладено широке коло питань, при вирішенні яких вона може залучати помічника, тобто патронатного службовця. Саме тому, ми пропонуємо доповнити результативну частину рішення Вищої ради правосуддя «Про утворення у Вищій раді правосуддя патронатної служби» від 23 березня 2017 року № 577/0/15-17 пунктом 3 наступного змісту: «Секретар Дисциплінарної палати має право на залучення одного помічника як патронатного службовця».

Також варто акцентувати увагу, що окрім патронатних службовців Голови Вищої ради правосуддя та заступника Голови Вищої ради правосуддя в структурі даного органу функціонує Секретаріат

Вищої ради правосуддя, який здійснює організаційне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Вищої ради правосуддя та її органів. Не дивлячись на те, що Керівник та заступник керівника Секретаріату Вищої ради правосуддя є державними службовцями, в структурі Секретаріату діють інспектори Вищої ради правосуддя, які є патронатними службовцями.

Інспектори Вищої ради правосуддя призначаються на посади та звільняються з посад Головою Вищої ради правосуддя за поданням члена Вищої ради правосуддя. Ця служба формується з числа осіб, які мають вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права не менше п'яти років. За дорученням члена Вищої ради правосуддя інспектор: попередньо аналізує матеріали справ, які передані члену Вищої ради правосуддя за результатами автоматизованого розподілу; збирає у разі необхідності інформацію, документи, інші матеріали; надає пропозиції та готує проекти висновків з питань, які віднесені до повноважень члена Вищої ради правосуддя; виконує інші завдання в межах повноважень члена Вищої ради правосуддя. Інспектори у своїй діяльності та поза її межами повинні: дотримуватися норм суддівської етики; не розголошувати та не використовувати у цілях інших, ніж для виконання своїх обов'язків, інформацію з обмеженим доступом та інформацію, яка стала їм відома; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, встановлених законодавством у сфері запобігання корупції, у тому числі подавати у визначеному законом порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [5; 6; 7].

Відзначимо, що не дивлячись на те, що патронатні службовці не є в переліку ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» пунктом 1.10 Положення про інспектора Вищої ради правосуддя визначено, що на інспекторів як патронатних службовців поширюються норми, що встановлюють обмеження пов'язані з корупцією, які визначені в Законі України «Про запобігання корупції». Окрім цього, цікавим є те, що інспектори Вищої ради правосуддя повинні бути політично нейтральними.

Також на інспекторів як патронатних службовців поширюються і ряд інших обмежень, що передбачені для державних службовців та прямо визначені в Положення про інспекторів Вищої ради правосуддя. Приймаючи до уваги вищевикладене, вважаємо, що патронатні службовців, зокрема інспектори Вищої ради правосуддя є особами на які поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції».

Наступним суб'єктом є Верховний Суд. В апараті Верховного Суду діють Секретаріат до структури якого входять патронатні служби Каса-

ційного адміністративного суду; Касаційного господарського суду; Касаційного кримінального суду та Касаційного цивільного суду. Зокрема, у складі Касаційного адміністративного суду діє патронатна служба у складі Управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів, патронатна служба у складі Управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ щодо захисту соціальних прав та патронатна служба Управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ щодо виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян.

Регламентом Верховного Суду визначено, що Положення про апарат Верховного Суду, структуру апарату Верховного Суду і штатний розпис апарату Верховного Суду затверджує Пленум Верховного Суду [8].

Згідно Постанови Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року № 6, яким затверджено Положення про апарат Верховного Суду, структури і штатного розпису апарату Верховного Суду, – помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником Апарату за поданням судді. Помічник судді з питань підготовки справ до розгляду підзвітний лише відповідному судді. З інших організаційних питань роботи Суду – керівнику Апарату та відповідному заступнику керівника Апарату (керівнику секретаріату). Призначає на посади, звільняє з посад та здійснює переведення на інші посади працівників Апарату (крім посад заступників керівника Апарату), в тому числі помічників суддів – за поданням суддів. Працівники Апарату зобов'язані дотримуватися посадових інструкцій, правил внутрішнього службового розпорядку, вимог Інструкції з діловодства Суду, інших локальних документів, що регламентують роботу Верховного Суду та його Апарату, етики державного службовця, а також підвищувати свій професійний рівень і ділову кваліфікацію. Заохочення працівників Апарату здійснюється у спосіб, визначений законодавством та внутрішніми актами Верховного Суду [пп. 1.11, 1.13, 1.14, 3.1,9].

Окрім того, п. 1.10 Положення про апарат Верховного Суду визначено, що на відповідних працівників Апарату поширюється дія антикорупційного законодавства.

Таким чином, питання соціального забезпечення патронатних службовців урегульовано на законодавчому рівні нормами трудового законодавства. Разом з тим, гостро постає проблема, коли помічник суді як патронатний службовець іде у декретну відпустку, а потім відповідно у відпустку по догляду за дитиною. На законодавчому рівні дане питання урегульовано Кодексом законів про працю, однак, фактично суддя залишаєть-

ся без помічника, а іншого помічника він не має права прийняти на роботу, адже, звільнити такого помічника не має права.

У вищих спеціалізованих судах передбачено наявність помічника голови суду, помічника заступника голови суду, помічника секретаря судової палати, помічника судді. Керівник апарату суду призначає на посаду та звільняє з посади працівників апарату суду, застосовує до них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення. Добір помічника голови суду, помічника заступника голови суду, помічника секретаря судової палати, помічників суддів здійснюється на позаконкурсній основі.

Разом з тим, наразі, ми зупиняємося на адміністративно-правовому статусі даних суб'єктів ми не будемо, адже, більш детально завдання, функції, права, обов'язки, відповідальність буде розглянуто в підрозділі 3.2 дисертації.

Окрему увагу хотілося б приділити патронатній службі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

У складі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України діє кваліфікаційна палата та палата з питань добору і публічної служби суддів. Голова Комісії та заступник Голови Комісії є головами кваліфікаційної палати та палати з питань добору і публічної служби суддів відповідно. Комісія виконує функції та здійснює повноваження: обрання Голови Комісії і заступника Голови Комісії, які є головами палат, та секретарів палат Комісії; ухвалення остаточного рішення по суті питання у випадку винесення на розгляд Головою Комісії у разі наявності окремої думки двох або більше членів палати Комісії, які брали участь у розгляді питання та ухваленні рішення відповідною палатою; організації діяльності Комісії, її палат, колегій та секретаріату; проведення кваліфікаційного оцінювання; проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді; внесення рекомендації про переведення судді; оцінювання відповідності займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п'ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»; розгляду дисциплінарних справ, якщо на день набрання чинності Законом Комісією прийнято рішення про відкриття дисциплінарної справи та ін. [10].

Організаційне забезпечення діяльності Комісії здійснює секретаріат. Для здійснення своїх повноважень Комісією можуть бути створені консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи (ради, комісії, робочі групи тощо) [10].

Також відзначимо, що в структурі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України функціонує

Сектор патронатної служби Голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. До складу сектору патронатної служби Голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України входить по штатному розпису три одиниці, але фактично прийнято на роботу два патронатних службовця.

Голова Комісії – голова кваліфікаційної палати має право створювати Сектор патронатної служби Голови Комісії. Підбір кандидатур, наділення їх повноваженнями належить до компетенції Голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Окрім цього, в структурі Секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України функціонує Служба інспекторів.

Інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України призначаються на посади та звільняються з посад Головою Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за пропозицією відповідного члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Виплата винагороди інспекторам Комісії провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України [ч. 6 ст. 102, 11].

Служба інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України формується з числа осіб, які мають повну вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права понад п'ять років. У разі призначення судді у відставці інспектором Комісії за ним зберігається пенсія або довічне грошове утримання, а також інші гарантії [11].

Інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України діють виключно за дорученням члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідно до актів, що регулюють діяльність Комісії. За дорученням члена Комісії інспектори: 1) попередньо аналізують матеріали справ щодо кваліфікаційного оцінювання; 2) виконують інші завдання в межах повноважень члена Комісії. Службу інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України очолює керівник служби інспекторів Комісії, який підпорядковується безпосередньо Голові Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України не є державними службовцями, їх статус визначається Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Особливості діяльності визначаються Положенням про інспектора Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яке затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України [11].

Отже, можна дійти **висновку** про те, що на кожного члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України припадає три інспектори, які виконують допоміжні функції, тобто здійснюють свою діяльність як помічники таких членів, запобігаючи їх перевантаженню [12].

Література

1. Деякі питання оплати праці державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 358. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2017-p#Text>.
2. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 312 с.
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 7-8. Ст. 50.
4. Про утворення у Вищій раді правосуддя патронатної служби: рішення Вищої ради правосуддя від 23 березня 2017 року № 577/0/15-17. URL: http://www.vru.gov.ua/act_list.
5. У Вищій раді правосуддя працюватиме 42 інспектори. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/4134-u-vishchij-radi-pravosuddya-pratsyuvatime-42-inspektori>.
6. Про затвердження Положення про секретаріат Вищої ради правосуддя: затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 23 березня 2017 року № 579/0/15-17. URL: http://www.vru.gov.ua/content/act/579_23.03_2017_.pdf.
7. Про затвердження Положення про інспектора Вищої ради правосуддя: затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 15 серпня 2017 року № 2440/0/15-17. URL: http://www.vru.gov.ua/content/act/2440_15.08_2017_1.pdf.
8. Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду: затв. Постановою Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001780-17#Text>.
9. Про затвердження Положення про апарат Верховного Суду, структури і штатного розпису апарату Верховного Суду: затв. Постановою Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006780-17#Text>.
10. Щодо затвердження Регламенту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: затв. Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13 жовтня 2016 року № 81/зп-16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr81-695-16#Text>.
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
12. Логвиненко М.І., Юрковський Ю.О. Правовий статус інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [Текст]. *Європейські перспективи*. № 3. 2015. С. 32-35.

Анотація

Чорна В. В. Патронатні служби Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду (Верховного Суду України), вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Стаття.

Наводиться аргументація, що в системі правосуддя передбачено функціонування патронатної служби Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації України. Посадами патронатних службовців є: керівник та заступник керівника патронатної служби, прес-секретар, референт, радник, помічник, інспектор.

Треба відзначити, що члени Ради суддів України як вищого органу судового самоврядування України мають право на додаткового помічника члена Ради суддів

України, який фінансується з бюджету суду, де здійснюється правосуддя. Суддя, який одночасно є членом Ради суддів України, що спричиняє додаткове фінансове навантаження. Для усунення зазначеного протиріччя автором запропоновано запровадити пряме фінансування з Державної судової адміністрації України.

Доведено, що Секретарі Дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя мають подвійний статус: 1) члена Вищої ради правосуддя; 2) Секретаря Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя. Утім, вони не можуть мати помічників чи радників. Унаслідок аналізу їх повноважень аргументовано необхідність надання права мати одного патронатного службовця Секретарю Вищої ради правосуддя.

Акцентовано увагу на існуванні колізій через відсутність однозначного розуміння того, чи є патронатні службовці судової влади суб'єктами, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції». Виявлено суперечність норм п. 1.10 Положення про інспектора Вищої ради правосуддя, п. 1.10 Положення про апарат Верховного Суду, Типового положення про апарат суду та Закону України «Про запобігання корупції» щодо цього питання.

Запропоновано встановити мінімальний рівень кваліфікаційних вимог до керівника та заступника керівника патронатної служби, помічника, інспектора патронатної служби: громадянство України; вільне володіння державною мовою; наявність повної вищої юридичної освіти і стажу професійної діяльності у сфері права мінімум три роки (для інспекторів Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України – понад п'ять років), а для вищих спеціалізованих судів та Конституційного Суду України не менше 5 років.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, патрон, парламентська служба, патронатна служба, патронатний службовець, публічна служба, посадова особа.

Summary

Chorna V. V. Patronage services of the High Council of Justice, the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court (Supreme Court of Ukraine), higher specialized courts, the High Qualification Commission of Judges of Ukraine. – Article.

It is argued that the justice system provides for the functioning of the patronage service of the High Council of Justice, the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, higher specialized courts, the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, the State Judicial Administration of Ukraine. The positions of patronage employees are: head and deputy head of patronage service, press secretary, clerk, advisor, assistant, inspector. It should be noted that members of the Council of Judges of Ukraine as the highest body of judicial self-government of Ukraine have the right to an additional assistant member of the Council of Judges of Ukraine, which is funded from the budget of the court where justice is administered.

A judge who is also a member of the Council of Judges of Ukraine, which causes an additional financial burden. To eliminate this contradiction, the author proposed to introduce direct funding from the State Judicial Administration of Ukraine. It is proved that the Secretaries of the Disciplinary Chambers of the High Council of Justice have a dual status: 1) a member of the High Council of Justice; 2) Secretary of the Disciplinary Chamber of the High Council of Justice. However, they may not have assistants or advisers. As a result of the analysis of their powers, the need to grant the right to have one foster employee to the Secretary of the High Council of Justice was argued.

Emphasis is placed on the existence of conflicts due to the lack of unambiguous understanding of whether patronage officials of the judiciary are the subjects covered by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". Contradictions of item 1.10 of the Regulation on the Inspector of the High Council of Justice, item 1.10 of the Regulation on the staff of the Supreme Court, the Standard Regulation on the staff of the court and the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" on this issue were revealed.

It is proposed to establish the minimum level of qualification requirements for the head and deputy head of the

patronage service, assistant, inspector of the patronage service: citizenship of Ukraine; fluency in the state language; availability of full higher legal education and professional experience in the field of law for at least three years (for inspectors of the High Council of Justice and the High Qualifications Commission of Courts of Ukraine over five years), and for higher specialized courts and the Constitutional Court of Ukraine at least 5 years.

Key words: disciplinary responsibility, patron, parliamentary service, patronage service, patronage employee, public service, official.

УДК 343.985.4

Л. Ю. Янкова
аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Головним та заключним етапом реалізації кримінального переслідування, яке здійснюється прокурором є його діяльність під час судового розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції. Саме на цій стадії кримінального провадження суд вирішує питання винуватості/невинуватості конкретної особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. Тому правильно обрана тактика кримінального переслідування відіграє важливе значення для ухвалення незалежним, об'єктивним та неупередженим судом правомірного та справедливого рішення для забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності на основі повного та всебічного дослідження обставин вчиненого діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність, винної особи. Саме на цій стадії перед прокурором постає завдання переконати суд в обґрунтованості обвинувачення в межах, визначених в обвинувальному акті.

Кожен прокурор перед початком першого судового засідання повинен ретельно продумати свій план дій для досягнення найбільш сприятливого результату розгляду справи. Варто погодитись, що на стадії судового розгляду завдання прокурора полягають у тому, щоб побудувати свою тактику і застосувати таку методику дослідження обставин справи, яка передбачала б повне, всебічне, поступове надання доказів обвинувачення, досконале, професійне, грамотне і переконливе їх дослідження під час судового провадження [1, с. 24]. Проте план може зазнавати певних змін з урахуванням обставин, що виникають в ході судового розгляду. Будучи озброєним заздалегідь обміркованим планом побудови своєї тактики подання доказів, прокурор може впевнено почувати себе в судовому засіданні. Відсутність такого плану робить прокурора вже на початку судового розгляду безпорадним, неспроможним запропонувати судові найбільш правильне рішення. План участі у судовому розгляді надасть можливість прокурору передбачити конкретні питання, які підлягають ретельному дослідженню під час допиту обвинуваченого, потерпілого, свідка, визначити тактику їх проведення, послідовність, врахувати інші суттєві обставини [2, с. 131].

Можна погодитися з думкою Я. Толочко, що прогнозування – це передбачення прокурором можливих неординарних ситуацій, що можуть виникнути в судовому засіданні. Такі ситуації мо-

жуть статися з причин: суттєвої зміни показань допитуваних осіб; неявки в судове засідання окремих свідків, експертів та інших учасників процесу; висунення обвинуваченим нової версії подій; заявлення клопотань особами, які мають право на забезпечення безпеки, про надання їм захисту, зміну заходів безпеки або їх скасування; наявності прогалин, допущених під час досудового розслідування, протиріч у доказах, які неможливо усунути; необхідності зміни обвинувачення або відмови від нього; інші процесуальні рішення і дії прокурора (наприклад, заявлення клопотань); заяви обвинуваченого про недозволені методи, за допомогою яких збиралися докази; рішення суду про спрощену процедуру розгляду; заявлення інших клопотань учасниками процесу, що ускладнюють позицію обвинувачення [3, с.112].

Відповідно до ч. 1 ст. 347 КПК України про початок судового розгляду суддя (головуючий) оголошує після проведення підготовчих дій. Законодавець не виокремлює в чинному КПК України таку частину судового розгляду як судове слідство. Однак, на думку В.О. Гринюка, таку частину варто виділити, оскільки в ній відбувається безпосереднє дослідження судом доказів під час судового розгляду. Основним змістом кримінальної процесуальної діяльності є доказування, яке найбільш повно проявляє себе під час судового слідства. Саме під час судового слідства здійснюється дослідження доказів, які надаються сторонами обвинувачення та захисту. У такому випадку обов'язком суду є створення необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Водночас науковець стверджує, що суть судового слідства полягає не лише в перевірці обставин, встановлених під час кримінального провадження, а й у з'ясуванні самих цих обставин. В.О. Гринюк зазначає, що можна виокремити обсяг обставин, що підлягають доказуванню під час проведення судового слідства. Такими обставинами, на його думку, є обставини, що визначені законодавцем у ст. 91 КПК України [4, с. 250].

Відповідно до ст. 349 КПК України докази сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу. Більше чинний кримінальний процесуальний закон не містить обов'язкових приписів, які б регулювали порядок чи послідовність дослідження доказів під час

судового розгляду справи. Прокурор, подаючи до суду докази, повинен обов'язково враховувати особливості кожного окремо взятого протиправного діяння, що розглядається у суді, зокрема, необхідно також враховувати методику розслідування того чи іншого злочину, оскільки, вбачаючи на способи та методи дослідження доказової інформації під час судового провадження, доцільно говорити про те, що вони мають певні спільні риси з тактичними прийомами, що використовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій, які застосовуються слідчим/прокурором під час досудового розслідування. Логічним буде розпочати дослідження обставин вчиненого правопорушення безпосередньо з допитів особи/іб, що ймовірно вчинили кримінальне правопорушення (обвинувачений/ні), чи постраждали від нього (потерпілий/і), свідків та іноді – експертів. У науці кримінального процесу до сьогодні дискусійним залишається питання кого необхідно допитувати в суді першим – обвинуваченого чи потерпілого?

Більшість науковців все ж таки схиляється до думки, що у першу чергу потрібно розпочинати з проведення допиту саме обвинуваченого, проте варто пам'ятати, що у будь-якому випадку обвинувачений під час проведення цієї процесуальної дії буде намагатися висвітлити свої дії/бездіяльність в найбільш сприятливому для нього вигляді аби отримати для себе найменше покарання, тобто не можна стверджувати, що надана ним інформація обов'язково буде повністю відповідати дійсності. Отож прокурор починає першим допит обвинуваченого, після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями (ч. 1 ст. 351 КПК України). Саме прокурор в обвинувальному акті визначає межі обвинувачення, проте суд може вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження (ст. 337 КПК України). Проте варто наголосити, що для повного та всебічного дослідження обставин справи необхідно надавати судові для дослідження не лише докази, які вказують на винуватість особи, а й ті, що свідчать про невинуватість обвинуваченого.

Варто зазначити, що не існує якоїсь універсальної тактики допиту, яка б була придатна для абсолютно всіх ситуацій, що можуть виникнути в будь-якому кримінальному провадженні, проте, можна виокремити певні тактичні рекомендації,

що можуть стати в нагоді за певних обставин. Зокрема, розпочинаючи допит обвинуваченого, прокурору необхідно встановити з ним психологічний контакт, для цього доцільно завчасно підготувати запитання, які він буде ставити, підійшовши до цього досить відповідально, оскільки вказані запитання повинні бути послідовними, чіткими, лаконічними та логічними, по-перше, це залежить насамперед від того, що подія злочину мала місце в минулому, порівняно з часом проведення судового розгляду, отож доцільним буде у даному випадку ставити обвинуваченому деталізуючі та уточнюючі запитання, оскільки зі спливом часу він міг «упустити» деякі факти, по-друге, варто брати до уваги під час формулювання запитань також вік, освіту, рівень розвитку, розумові здібності та психологічні особливості обвинуваченого аби запитання були йому зрозумілими. Варто наголосити також на тому, якщо у вчиненні кримінального правопорушення одночасно звинувачується декілька осіб, під час їх допиту прокуророві варто звертати увагу на те, яку роль вони виконували під час вчинення злочину/ів, а після цього вже розробляти коло питань, яке буде поставлено кожному з них, визначивши для себе черговість, за якою їх буде допитано. У такому випадку першою доцільно допитувати ту особу, яка під час досудового розслідування легше виходила на контакт зі слідчим/прокурором, сприяла або хоча б не заважала проведенню розслідування та яка не надавала суперечливих показань і з найменшою вірогідністю стане змінювати раніше зайняту позицію. У такому випадку для зручності обвинувачеві доцільно скласти певний план, завдяки якому буде легше орієнтуватися в послідовності проведення допиту.

Проте слід звернути увагу, що під час судового розгляду можуть мати місце декілька ситуацій, зокрема, у першому випадку обвинувачений буде визнавати свою вину у вчиненні злочину, у другому – заперечуватиме проти викладеного в обвинувальному акті прокурором обвинувачення, проте також можлива ситуація, коли під час досудового розслідування особа визнавала свою вину у вчиненні злочину, а під час судового засідання – заперече, або навпаки – під час досудового розслідування особа заперечувала свою винуватість у вчиненні злочину, а під час судового розгляду – визнає або погоджується лише з частиною висунутого обвинувачення. Під час кожної з цих ситуацій перед прокурором постає завдання – правильно обрати найбільш сприятливу модель проведення допиту.

Н.М. Максимішин зазначає, що тактичний аспект допиту обвинуваченого прокурором може бути охарактеризовано так: від допиту стосовно нейтральних і другорядних фактів – до допиту за основними обставинами справи. Часто – по черзі з'ясовуються як одні, так і інші обставини. Під час допиту обвинуваченого, який визнає себе

винуватим, основне завдання з боку державного обвинувача полягає в детальному з'ясуванні усіх відомих йому обставин справи; в отриманні максимуму інформації про усі його дії, пов'язані зі злочином на всіх його етапах (готування, вчинення і приховання наслідків). Якщо у показаннях такого обвинуваченого є навіть незначні протиріччя, державний обвинувач за допомогою конкретизуючих, деталізуючих і контролюючих запитань повинен намагатись їх усунути. Тактичні прийоми допиту обвинуваченого, який не визнає себе винуватим, мають бути спрямовані на з'ясування і зіставлення окремих фактів у його показаннях, які в сукупності з іншими доказами сприятимуть формуванню і в державного обвинувача, і в суду чіткого висновку про винуватість або невинуватість цього обвинуваченого у вчиненні конкретного злочину. Прокуророві важливо з'ясувати у даному випадку, чим він пояснює протиріччя, що наявні як в його показаннях, або ж суперечать іншим доказам у матеріалах кримінального провадження? Допит такого обвинуваченого доцільно супроводжувати одночасним оглядом речових доказів, пред'явленням схем, планів, фотознімків, демонстрацією аудіо-, відеозаписів тощо. Доцільним тактичним прийомом допиту обвинуваченого, який не визнає себе винним, є його допит у міру розгляду судом окремих обставин справи [5, с. 114-116].

Допитуючи обвинуваченого, потрібно, перш за все, надати йому можливість самому розповісти яким саме чином він діяв під час учинення ним протиправного діяння, після цього слід ставити йому запитання. Під час розповіді прокуророві варто застосовувати такий психологічний прийом, як «погодження», тобто під час вільної розповіді обвинуваченого, прокурор, начебто «підштовхує» особу до продовження власного сповіщення, для цього державному обвинувачеві необхідно говорити схвалюючі фрази, наприклад: «ми вас слухаємо», «продовжуйте» тощо, коли перший припиняє говорити, зазначені фрази формують у свідомості людини те, що їй довіряють і хочуть далі слухати її розповідь, тобто в обвинуваченого починає зникати певний страх та хвилювання перед публічним виступом у суді і з'являється переконання, що суд, прокурор та інші учасники судового процесу довіряють його розповіді. Оскільки прокурор володіє інформацією щодо зібраних під час досудового розслідування доказів, він може порівняти отриману під час доповіді обвинуваченого інформацію з відомостями, які отримано в ході досудового розслідування, перш за все, якщо прокурор вбачає певні неузгодженості між ними, він повинен з'ясувати чому саме обвинувачений виклав ці дані саме таким чином. Після цього прокуророві варто переходити до «уточнення» чи «деталізації» отриманої інформації, насамперед, якщо

обвинувачений, заперечуючи свою причетність до вчинення протиправного діяння, говорив, наприклад, що «о 21 годині 12 червня 2020 року він йшов додому з друзями після прогулянки, після чого вони всі разом піднялися до квартири обвинуваченого та сіли вечеряти, через це він ніякого протиправного діяння просто не міг вчинити», у такому випадку прокуророві варто поставити обвинуваченому запитання: з ким саме він прямував додому, о котрій годині це відбувалося, яким маршрутом вони прямували, чи зустрічали вони когось зі знайомих/сусідів під час дороги, яка погода була на вулиці, чи йшов дощ, що саме робили після того, як зайшли до квартири, чи перебував хтось вдома, коли вони прийшли, що вони їли/пили тощо. Тобто такі деталізуючі запитання певною мірою розширюють картину інтерпретованих обвинуваченим подій. У такому випадку важливе значення мають показання осіб, які, якщо вірити обвинуваченому, у той час перебували разом з ним, важливим аспектом під час розгляду справи є також допит цих осіб, допитавши їх прокурор може переконатися в правдивості/хибності показань обвинуваченого. Прокуророві варто поставити такі самі запитання і зазначеним особам, справа в тому, що у випадку, якщо обвинувачений домовився зі «свідками», які могли би в судовому засіданні підтвердити його «алібі» на момент вчинення злочину, дуже невелика вірогідність, що вони обмовили всі подробиці зазначеної події, а так як свідки запрошуються до зали судових засідань безпосередньо вже перед початком їхнього допиту, вони не можуть знати що саме відповів на такі запитання обвинувачений, тому прокурор повинен для початку запитати в них чи добре вони пам'ятають події дня, коли відбулося кримінальне правопорушення, і попросити розповісти чим вони займалися у зазначений обвинуваченим час, ймовірно вони будуть розповідати ту саму історію, яку доповідав спочатку і сам обвинувачений, проте, своїми уточнюючими запитаннями прокурор може завести свідка у «ступор» і він почне імпровізувати, у такому випадку показання, надані ним та обвинуваченим будуть різнитися, що говорити прокуророві та судові про те, що раніше окреслені обвинуваченим події в дійсності не відбувалися. Або ж навпаки, якщо слова обвинуваченого співпадатимуть з тим, що доповів свідок, можна казати про те, що дійсно такі події мали місце, тобто такими запитаннями, які, на перший погляд, виглядають досить простими та такими, що не мають відношення для встановлення істини у справі, в дійсності можуть грати ключову роль та слугувати певними «пастками» для викриття винуватого.

Водночас прокуророві варто завжди пам'ятати про те, що не він один готувався до судового засідання, що захисник також розроблював певну тактику захисту обвинуваченого у в'язку з цим

потрібно завжди готуватися до ситуації, коли обвинувачений/свідок змінить показання, це може статися через підкуп/небажання втратити дружні стосунки/страх перед обвинуваченим тощо.

Досить складною є ситуація, коли обвинувачений змінює свої показання під час судового розгляду (під час судового засідання починає заперечувати проти зазначеного в обвинувальному акті обвинувачення, коли раніше визнавав свою винуватість, починає надавати інформацію, яка суперечить той, що він доповідав під час досудового розслідування) або взагалі відмовляється давати показання. У такому випадку прокуророві потрібно зосередити увагу суду на інших представлених стороною обвинувачення доказах, оскільки прокуророві завжди потрібно пам'ятати, що показання обвинуваченого не є єдиним джерелом доказів, їх завжди потрібно зіставляти з іншими наявними фактичними даними та критично ставитися до отриманих таким способом відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Досить вагоме значення для ухвалення рішення у справі відіграють показання потерпілого. На відміну від обвинуваченого, потерпілий вже попереджається судом про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивої інформації. Потерпілий допитується за тими самими правилами, як і свідки, проте доцільним буде проводити допит свідків після того, як було отримано показання потерпілого. Насамперед це залежить від того, що свідки (як вже зазначалося), на відміну від потерпілого/обвинуваченого, не знаходяться протягом всього часу судового розгляду справи у залі судових засідань, а запрошуються судовим розпорядником (іноді – секретарем судового засідання) відповідно до встановленої черги, тому у випадку першочергового проведення допиту свідків у свідомості потерпілого події, що мали місце під час вчинення злочину, можуть деформуватися, що може негативно відобразитися на формуванні у суду цілісної картини подій, що мали місце в дійсності.

Як зазначає Л.Д. Весельський, показання потерпілих і свідків є одним із джерел доказів, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для встановлення істини у справі. Предмет допиту свідків визначений у ст. 68 КПК України та охоплює будь-які обставини, що підлягають встановленню по даній справі, як ті, що входять до предмету доказування, так і ті, що необхідні для збирання і правильної оцінки доказів. Закон обумовлює також правомірність допиту свідка щодо обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Не можуть бути предметом показань свідка обставини, які вказують на причетність до розслідуваного злочину. У таких випадках, коли постає питання про кримінальну відповідальність допитуваного, пов'язані з цим обставини виходять за межі предмету показань

свідка. Варто погодитися з запропонованою вченим класифікацією свідків під час судового розгляду, отож прокуророві доцільно допитуваних осіб розподілити на декілька категорій, відповідно до інформації, яку вони можуть доповісти суду:

- до першої групи свідків можна віднести осіб, які можуть підтвердити вчинення певних дій обвинуваченим/ними щодо підготовки або вчинення ним/ними певного злочину. Специфічність цієї групи свідків полягає в потенційно більшій інформованості їхніх показань, порівняно з показаннями інших свідків, а також можливості перевірки процесу формування їхніх показань;

- до другої групи належать свідки з числа осіб, які добре знають потерпілих (друзі, знайомі, співробітники, сусіди, родичі потерпілих тощо);

- до третьої групи слід віднести свідків, які добре знайомі з обвинуваченим/ними. Проте під час допиту цієї категорії осіб варто звертати увагу на деякі фактори, що негативно впливають на об'єктивність свідчень: родинні зв'язки з обвинуваченим (подружжя, батьки, брат, сестра та ін.); небажання псувати дружні стосунки (сусід, колега, близький знайомий); підкуп свідків; їхнє безпосереднє сприяння під час підготовки до вчинення злочину. Питання, що з'ясовуються під час допиту цієї категорії осіб повинні бути спрямовані на отримання відомостей про подію злочину, дії обвинуваченого, що передували вчиненню злочину, особу обвинуваченого [6, с. 126-127].

Прокурор – це єдиний учасник кримінального процесу, на якого законодавець покладає обов'язок забезпечення явки свідків сторони обвинувачення під час судового розгляду справи. Відповідно на прокурора покладається додатковий обов'язок – прослідкувати за тим, аби всі представлені судові під час підготовчого провадження особи вчасно прибули на судові засідання, для цього прокурор повинен повідомити особу, яку буде допитано як свідка, про проведення судового розгляду справи, за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, встановлену законом (ч. 2 ст. 67 КПК України).

Проте трапляються випадки, коли свідок не може прибути до суду (через фізичні вади/хворобу, через наявність небезпеки для його життя/здоров'я, для життя/здоров'я членів його родини тощо) у такому разі суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. У разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Суд не має права прийняти рішення про

здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує (ч. 2 ст. 336 КПК України).

Якщо особа, яка братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду, або на території міста, в якому розташований суд, судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення судового засідання (ч. 4 ст. 336 КПК України). Якщо особа, яка братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією юрисдикції суду та поза територією міста, в якому розташований суд, суд своєю ухвалою може доручити суду, на території юрисдикції якого перебуває така особа, здійснити дії, передбачені ч. 4 ст. 336 КПК України. Копія ухвали може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Суд, що отримав доручення, за погодженням з судом, що надав доручення, зобов'язаний у визначений в ухвалі строк організувати виконання зазначеного доручення (ч. 5 ст. 336 КПК України). Особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких їй неможливо впізнати (ч. 8 ст. 336 КПК України).

Підсумовуючи викладене можна відзначити, що під час допитів учасників кримінального провадження у суді використання тактичних прийомів відіграє важливу роль, а обрання відповідної їх системи корелює із системою тактичних прийомів, які використовувались під час досудового розслідування під час допиту окремих учасників кримінального провадження. Успішна реалізація тактичних прийомів під час допиту різних категорій учасників кримінального провадження зумовлюється: а) попереднім плануванням проведення такої слідчої дії; б) прогнозуванням можливої зміни моделі поведінки конкретного учасника кримінального провадження під час судового розгляду; в) інтенсивністю роботи сторони захисту щодо спростування обвинувальної тези прокурора.

Література

1. Підтримання державного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності: метод. рек. / Туркот М.С., Ярмиш Н.М., Куц В.М., Козій В.В., Гонова Г.О. Київ: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2013.

2. Організація діяльності районної (міської) прокуратури: науково-практичний посібник / Г.П. Середа, М.К. Якимчук, В.М. Куц та ін. / за заг. ред. Г.П. Середи. Кіровоград: МПП «Антураж А», 2009. 468 с.

3. Толочко Я. Організація роботи прокурора з підготовки до судового розгляду кримінальних проваджень. *Наше право*. 2014. №4. С. 108-113.

4. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2016. 358 с.

5. Максимішин Н.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

6. Весельський Л.Д., Пясковський В.В. Торгівля людьми в Україні (проблеми розслідування): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: КНТ, 2007. 268 с.

Анотація

Янкova Л. Ю. Тактичні особливості допиту під час судового розгляду. – Стаття.

У статті охарактеризовано важливість стадії судового розгляду та її значення для доказування чи спростування обвинувальної тези прокурора. Відзначено, що правильно обрана прокурором тактика не лише забезпечує доказування обвинувальної тези прокурора, а й реалізацію принципу законності. Особлива увага звернута на необхідність складання детального плану кримінального переслідування у судових стадіях кримінального провадження. Наголошено на необхідності прогнозування прокурором можливості зміни моделі поведінки окремих учасників кримінального провадження під час судового розгляду. Підтримано позицію науковців щодо повернення стадії судового слідства. Проаналізовано типовий алгоритм представлення доказів стороною обвинувачення під час судового розгляду. Обґрунтовано тактичну доцільність початку дослідження доказів із допиту обвинуваченого. Наголошено на відсутності універсальної тактичної моделі допиту обвинуваченого, а також на важливості встановлення із ним психологічного контакту. Визначено тактичну послідовність допитів у разі наявності у кримінальному провадженні декількох обвинувачених. Проаналізовано тактичні прийоми допиту у різних судових ситуаціях, зокрема у випадку відмови обвинуваченого від дачі показань, зміни обвинуваченим показань під час судового розгляду. Визначено залежності між тактикою допиту обвинуваченого яких змін показання та свідків. Виокремлено випадки та тактичні особливості використання деталізуючих запитань. Обґрунтовано тактичні особливості допиту потерпілого. Підтримано запропоновану дослідниками класифікацію свідків. Окремлено організаційно-тактичні особливості допиту свідків, які знаходяться поза межами судового засідання. Крім того, проаналізовано тактичну модель дій прокурора у випадку виникнення необхідності забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства під час судового розгляду.

Ключові слова: кримінальне провадження, судові стадії, тактика, допит, обвинувачений, потерпілий, свідок.

Summary

Yankova L. Yu. Tactical features of interrogation during the trial. – Article.

The article describes the importance of the trial stage and its significance for proving or disproving the prosecutor's indictment. It is noted that the tactics correctly chosen by the prosecutor not only provide proof of the prosecutor's indictment, but also the implementation of the principle of legality. Particular attention is paid to the need to draw up a detailed plan of criminal prosecution in the judicial stages of criminal proceedings. Emphasis is placed on the need for the prosecutor to predict the possibility of changing the model of behavior of in-

dividual participants in criminal proceedings during the trial. The position of scientists to return to the stage of judicial investigation was supported. A typical algorithm for presenting evidence by the prosecution during the trial is analyzed. The tactical expediency of starting the examination of evidence from the interrogation of the accused is substantiated. The lack of a universal tactical model of interrogation of the accused was emphasized, as well as the importance of establishing psychological contact with him. The tactical sequence of interrogations in case of presence of several accused in criminal proceedings is determined. Tactical methods of interrogation in various court situations are analyzed, in particular in case the accused refuses to testify, the accused changes

his testimony during the trial. The dependencies between the tactics of interrogation of the accused and the changes of testimony and witnesses are determined. Cases and tactical features of using detailed questions are singled out. The tactical features of the victim's interrogation are substantiated. Supported by the researchers' classification of witnesses. The organizational and tactical features of the interrogation of witnesses who are outside the court session are outlined. In addition, the tactical model of the prosecutor's actions in case of the need to ensure the safety of participants in criminal proceedings during the trial is analyzed.

Key words: criminal proceedings; court stages; tactics; interrogation; accused; victim; witness.

УДК 342:351(477)

Я. В. Янушевич
кандидат економічних наук

ЯКІСНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА УЧАСТІ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СФЕРИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження. Значні суспільно-політичні перетворення, які відбулися в Україні наприкінці 2013 року та тривають по теперішній час, нагальність урегулювання повсякденного життя та вирішення проблем, що безумовно існують у зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО), зумовили пошук оптимальних моделей виходу із системної кризи у багатьох сферах суспільного життя в нашій державі. Адже проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях призвело до повного або часткового призупинення діяльності органів державної та місцевої влади, порушення нормального режиму роботи вищезначених органів. У зв'язку із чим виникло чимало питань: хто має здійснювати повноваження місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування; до яких структур можна звертатися для вирішення нагальної проблеми; який їх правовий статус тощо. Слід вказати, що саме в таких умовах і запроваджуються так звані «цивільно-військові адміністрації», що в різний період часу та в різних країнах носять різноманітні назви, але за змістом і функціональними обов'язками відповідають діяльності одного органу. А тому одним із пріоритетних напрямків стабілізації ситуації на Сході України стало налагодження ефективної системи державного управління та місцевого самоврядування, у тому числі, шляхом створення військово-цивільних адміністрацій як тимчасових органів управління окупованими територіями.

Поряд із цим, процеси інтеграції та формування громадянського суспільства в Україні вимагають формування цілісної громадянської нації, забезпечення її консолідації, збільшення свободи та рівності громадян в усіх сферах суспільних відносин, демократизації управлінського впливу, виваженої державної політики у сфері оподаткування. Розвиток же сучасного інституційного механізму забезпечення сфери оподаткування в Україні характеризується сукупністю протиріч, серед яких і проблематика участі військово-цивільних адміністрацій у забезпеченні сфери оподаткування в Україні.

Стан наукового дослідження. Специфіка суспільних відносин, яких пов'язано із процесом реалізації механізму забезпечення сфери оподаткування в Україні, стала об'єктом наукових досліджень В.Б. Авер'янова, Є.О. Алісова,

О.Ф. Андрійко, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, Ю.С. Бездушної, Д.А. Бекерської, Д.В. Вінницького, Л.К. Воронової, Л.В. Гурєєвої, П.В. Діхтієвського, В.І. Кашина, В.С. Костюченка, А.М. Новицького, С.Б. Пархоменко, Д.М. Серебрянського, О.І. Стрельнікова, І.П. Яковлев та багатьох інших. При цьому, проаналізувавши науковий масив щодо досліджуваної тематики, можемо зазначити, що не дивлячись на вже існуючий науковий масив, дослідженню питань, пов'язаних із висвітленням особливостей участі військово-цивільних адміністрацій у забезпеченні сфери оподаткування в Україні, у науковій літературі уваги майже не приділялося.

Метою статті є встановлення сутнісних характеристик військово-цивільних адміністрацій як суб'єктів публічної адміністрації, функціонування яких є змістовним елементом інституційного механізму забезпечення сфери оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових доробків дає змогу стверджувати, що діяльність цивільно-військових, військових, цивільних, військово-цивільних адміністрацій нараховує значну їх кількість та у різний період часу. Одними із перших схожу систему управління використали ізраїльтяни. Результатом «Шестиденної війни» 1967 року, стало встановлення контролю Ізраїлем, над Синайським півостровом, Сектором Гази, Західним берегом ріки Йордан, Східним Єрусалимом та Голанськими висотами. Встановивши контроль над цими територіями, керівництво Ізраїлю зіткнулося з проблемою нормалізації життя людей на цих територіях, адже цивільні органи управління не могли виконувати свої повноваження у повній мірі [10, с. 160–161]. Разом із тим, Пакистан, Франція, Бельгія, Нігерія, Лікейські острови, територія Близького Сходу також зіткнулися з діяльністю таких адміністрацій [11, с. 180].

В Україні утворення військово-цивільних адміністрацій стало необхідним для врегулювання існуючих проблем серед цивільного населення, яке проживає на території проведення АТО. І в цьому аспекті слід вказати, що втручання Російської Федерації в діяльність публічно-політичних інституцій та інститутів громадянського суспільства, що іменується як «гібридна війна», спричинило хвилю сепаратистських настроїв, які, з огляду на військову підтримку ворогуючої сторони, дійсно перетворилися у масштабний збройний конфлікт

на території України [13, с. 197]. Беззаперечно за таких реалій необхідним стало створення відповідних органів, на яких було би покладено повноваження щодо здійснення адміністрування, забезпечення стабільності та економічного добробуту на тимчасово окупованих територіях в районі збройної агресії Російської Федерації, зокрема, на територіях проведення АТО. Реакцією Української держави на військову агресію Російської Федерації, серед іншого, стало створення військово-цивільних адміністрацій. На теперішній час на створені в Україні військово-цивільні адміністрації покладено повноваження щодо управління та адміністрування тимчасово окупованими територіями з метою забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі збройної агресії Російської Федерації.

Слід вказати, що Преамбулою Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» передбачено, що тимчасові заходи вживаються для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення АТО, та осіб, які проживають у зоні проведення АТО або переселилися з неї під час її проведення [7]. При цьому, правовий режим АТО на сході України визначено Рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». На жаль, зміст вказаного документу залишається невідомим, адже щодо нього встановлено режим секретності, але посилання на нього міститься в указі Президента України, яким введено в дію вказане рішення [6].

Між тим, в межах проведення АТО здійснюється управління відповідними територіями, що виявляється у формі цивільно-військового співробітництва. Також необхідно зауважити, що відповідно до проекту Закону про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва), з метою недопущення створення передумов гуманітарної катастрофи у районах проведення АТО, виникнення соціальної напруги на іншій території України, формування позитивної громадської думки щодо діяльності Збройних Сил України під час дії особливого періоду, забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, надання допомоги цивільному населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових та невійськових сил та засобів, у операціях з підтримання миру та безпеки, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій впроваджується система цивільно-військового співробітництва [8].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що основні ідеї цивільно-військового співробітництва втілено в Законі України «Про військово-цивільні адміністрації», який є основним, базовим нормативно-правовим актом, що регулює діяльність вказаних суб'єктів. Разом із тим, не можна не згадати той факт, що з моменту прийняття Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», він зазнав вже низки змін [4; 5], а у його положеннях міститься ряд неточностей і порушень, можливо, як наслідок досить швидкого його прийняття.

Разом із тим, згідно положень ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», військово-цивільні адміністрації є тимчасовими державними органами у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України і яких призначено для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема, проведення АТО [3].

У той же час, відповідно до положень ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України можуть створюватися і діяти військово-цивільні адміністрації, метою яких є забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі проведення АТО [2].

Особливість правосуб'єктності військово-цивільних адміністрацій полягає в тому, що це є специфічний орган державної влади із перехресним підпорядкуванням: Антитерористичному центру при Службі безпеки України (з огляду на законодавче закріплення та специфіку виконуваної функції в межах АТО); Кабінету Міністрів України (по вертикалі виконуваних функцій державної адміністрації відповідного району чи області); Президенту України (внаслідок створення ним військово-цивільних адміністрацій та призначення їх голів); Верховній Раді України (у питаннях реалізації військово-цивільних відносин) [13, с. 123]. Видається, вказана субординація значно суттєво ускладнює процеси виконання завдань суб'єктом публічного адміністрування, але вона є об'єктивно необхідною, враховуючи важливість та складність проведення антитерористичної операції на території України.

Наголосимо, що військово-цивільні адміністрації утворюються у разі потреби за рішенням Президента України, що на думку окре-

мих вчених [10, с. 164] сприяє розширенню компетенції Президента України і, таким чином, суперечить основним принципам системи права України та Рішенню Конституційного Суду України від 10.04.2003 р. № 7-рп/2003. Водночас, деякі вчені [1, с. 75] дотримуються думки про те, що Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» порушено окремі положення Конституції України. Зокрема, відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» [3], військово-цивільні адміністрації мають право, за погодженням з Антитерористичним центром при Службі безпеки України:

Говорячи про правовий статус військово-цивільних адміністрацій, не слід залишати поза увагою і їх повноваження. Так, В.Й. Шевченко, розмірковуючи щодо повноважень військово-цивільних адміністрацій, поділяє їх на такі сфери державно-управлінського впливу: 1) економічні процеси; 2) соціальне забезпечення; 3) комунальне господарство; 4) публічно-політичні процеси; 5) адміністративно-військова взаємодія в межах проведення АТО [13, с. 201–203].

Дещо інший підхід до класифікації повноважень військово-цивільних адміністрацій пропонує К.С. Свіріна, яка вказує, що повноваження військово-цивільних адміністрацій необхідно класифікувати за критерієм сфер діяльності на:

- 1) повноваження у сфері планування і соціально-економічного розвитку;
- 2) повноваження у сфері бюджету та фінансів;
- 3) повноваження у сфері управління майном;
- 4) повноваження у сфері містобудування, житлово-комунального господарства, торгівлі, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку і телекомунікації;
- 5) повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту та соціального захисту населення;
- 6) повноваження у сфері регулювання земельних відносин, охорони довкілля та пам'яток історії або культури;
- 7) повноваження у сфері оборони, національної безпеки та цивільного захисту;
- 8) повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- 9) повноваження щодо вирішення організаційно-представницьких питань та у сфері адміністративно-територіального устрою [9].

Слід акцентувати уваги на тому, що Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» у ст. 6 закріплено, що військово-цивільні адміністрації встановлюють ставки місцевих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України, а також приймають рішення щодо надання пільг зі сплати місцевих податків і зборів, якщо відсутні рішення відповідної ради з даних пи-

тань [3]. Отже, військово-цивільні адміністрації як суб'єкти управління сферою оподаткування у визначених законом випадках наділено повноваженнями щодо: встановлення ставок місцевих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України; прийняття рішень щодо надання відповідно до законодавства пільг зі сплати місцевих податків і зборів.

Отже, критичний розгляд питання участі військово-цивільних адміністрацій у забезпеченні сфери оподаткування в Україні, дає змогу зробити висновок про те, що військово-цивільні адміністрації є тимчасовими державними органами, на яких покладено повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях в районі збройної агресії Російської Федерації, зокрема, в зоні проведення АТО для здійснення адміністрування, забезпечення стабільності та економічного добробуту населення, а також забезпечення сфери оподаткування. При цьому, на жаль, на теперішній час залишаються не досить зрозумілими чимало аспектів механізму діяльності військово-цивільних адміністрацій, у тому числі і як суб'єктів публічної адміністрації, функціонування яких є змістовним елементом інституційного механізму забезпечення сфери оподаткування в Україні.

Література

1. Ануфрієв М.І. Адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій в зоні проведення антитерористичної операції. *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 50. С. 73–76.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.
3. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності військово-цивільних адміністрацій: Закон України від 04.02.2016 р. № 995-VIII URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995-19/paran44#n44>.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо упорядкування діяльності військово-цивільних адміністрацій: Закон України від 17.07.2015 р. № 650-VIII URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/650-19/paran30#n30>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>.
7. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 р. № 1669-VII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>
8. Проект Закону про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва) від

23.06.2015 р. № 2153a URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55702.

9. Свіріна К.С. Особливості адміністративно-правового забезпечення повноважень військово-цивільних адміністрацій. *Науковий вісник МГУ України. Серія: Право*. 2018. № 36. С. 164–166.

10. Сікорський О.П. Військово-цивільні адміністрації, як спосіб забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення антитерористичної операції. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право*. 2017. Вип. 1. С. 160–164.

11. Тітко Є.В. Цивільно-військові адміністрації як основна форма місцевого самоврядування в зоні конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 180–184.

12. Шевченко В.Й. Адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій. *Науковий вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 196–206.

13. Шевченко В.Й. Роль військово-цивільної адміністрації в забезпеченні виконання військовослужбовцями обов'язків у зоні АТО. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 120–127.

Анотація

Янушевич Я. В. Якісно-змістовна характеристика участі військово-цивільних адміністрацій у забезпеченні сфери оподаткування в Україні. – Стаття.

Автором розкрито окремі питання участі військово-цивільних адміністрацій у забезпеченні сфери оподаткування в Україні. Проаналізовано роль військово-цивільних адміністрацій як суб'єктів публічної адміністрації, функціонування яких є змістовним елементом інституційного механізму забезпечення сфери оподаткування в Україні, окреслено статусні положення, які їх характеризують.

Визначено, що військово-цивільні адміністрації є тимчасовими державними органами, на яких покладено повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях в районі збройної агресії Російської Федерації, зокрема, в зоні проведення АТО, для здійснення адміністрування, забезпечення стабільності та економічного добробуту населення, а також забезпечення сфери оподаткування.

Досліджено особливості правосуб'єктності військово-цивільних адміністрацій, які полягають у тому, що військово-цивільні адміністрації є специфічним органом державної влади із перехресним підпорядкуванням: Антитерористичному центру при Службі безпеки України (з огляду на законодавче закріплення та специфіку виконуваної функції в межах АТО); Кабінету Міністрів України (по вертикалі виконуваних функцій державної адміністрації відповідного району чи області); Президенту України (внаслідок створення ним військово-цивільних адміністрацій та призначення їх голів); Верховній Раді України (у питаннях реалізації військово-цивільних відносин). Акцентовано увагу на тому, що вказана субординація значно суттєво ускладнює процеси виконання завдань суб'єктом публічного адміністрування, але вона є об'єктивно необхідною, враховуючи важливість та складність

проведення антитерористичної операції на території України.

Встановлено, що військово-цивільні адміністрації як суб'єкти управління сферою оподаткування у визначених законом випадках наділено повноваженнями щодо: встановлення ставок місцевих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України; прийняття рішень щодо надання відповідно до законодавства пільг зі сплати місцевих податків і зборів.

Ключові слова: адміністрування, військово-цивільні адміністрації, місцеві податки і збори, суб'єкт публічної адміністрації, сфера оподаткування.

Summary

Ianushevich Ia. V. Qualitative and substantive characteristic of the participation of civil and military administrations in supporting the taxation sphere in Ukraine. – Article.

The author explained certain aspects of the participation of civil and military administration participation in supporting the taxation sphere in Ukraine. Analyzed is the role of civil and military administrations as the entities of public administration in supporting the taxation sphere in Ukraine and outlined are the statutory provisions that characterize them.

It has been defined that the civil and military administrations are interim state bodies entrusted with the authority of the local executive bodies and local self-government bodies within the borders of the temporary occupied territories in the region of the armed aggression of the Russian Federation, in particular, in the zone of anti-terrorism operation (ATO), with a view of administration, assurance of stability and economic welfare of population as well as for supporting the taxation sphere.

The author studied peculiarities of the legal standing of the civil and military administrations which mean that the civil and military administrations are a specific body of the state characterized by a cross-subordination: to the Anti-Terrorism Centre at the Security Service of Ukraine (as regards the legislative consolidation and specificity of the performed function in the ATO zone); the Cabinet of Ministers of Ukraine (by vertical subordination of the functions performed by state administration of the appropriate district or region); the President of Ukraine (due to his establishment of the civil and military administrations and appointment of their heads); and the Verkhovna Rada of Ukraine (as regards accomplishment of the civil and military relations). It has been emphasized that said subordination considerably and essentially complicates the processes of task performance by a public administration body, however, such subordination is objectively obligatory taking into consideration and complexity of the ATO in the territory of Ukraine.

It has been established that the civil and military administrations, being the entities that control the taxation sphere in the legally indicated instances, are authorized: to set up the local tax rates and charges in compliance with the Tax Code of Ukraine; and to make decisions as to exemptions in the legally indicated instances that concern payment of local taxes and charges.

Key words: administration, civil and military administrations, local taxes and charges, public administration entity, taxation sphere.

УДК 342:351(477)

С. В. Хомініч
суддя*Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області***СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ОХОРОНИ ПРАВОСУДДЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ**

Обґрунтування вибору теми дослідження. Судова влада виступає в якості фундаментальної основи та багатогранного правового явища суспільного життя. Її унікальність та соціальне наповнення полягають у здійсненні безпосереднього впливу не тільки на окремих осіб, але й на суспільство, в цілому, що робить судову владу, націлену на вирішення соціальних конфліктів юридичним засобами, неповторним соціально-правовим феноменом.

Активізація наукової полеміки у напрямку з'ясування соціально-правової природи судової влади започатковується на рубежі ХХ-ХХІ ст.ст., коли в багатьох країнах світу розпочалися процеси реформування судової та правоохоронної системи. Тому подальші тенденції щодо переосмислення правової природи судової влади й вироблення нових підходів до забезпечення її охорони адміністративно-правовими засобами пов'язані із конкретною історичною обстановкою, специфікою встановленого в державі правового та політичного режиму, а також стану суспільної, професійної, групової й індивідуальної правосвідомості.

При цьому треба мати на увазі, що, по-перше, судова влада є гілкою державної влади; по-друге, вона в особі свого носія (суду), вступаючи в суспільні відносини з учасниками юридичного конфлікту, застосовує норми права, а також інші соціальні норми. Саме така дихотомія, тобто розуміння судової влади, з одного боку, в якості інституту державної влади, спрямованого на захист прав і основоположних свобод людини, а з іншого – сукупності адміністративно-правових норм, спрямованих на врегулювання правовідносин у сфері правосуддя, виступає основою виявлення її сутності та суттєво впливає на вироблення й забезпечення ефективного адміністративно-правового механізму її (судової влади) охорони.

Відтак, актуалізується питання щодо з'ясування соціальної потреби у забезпеченні охорони судової влади адміністративно-правовими засобами.

Стан дослідження. Охорона правосуддя вже протягом тривалого часу привертає увагу науковців різних галузей правової науки, таких як В.В. Баштанник, В.М. Бибило, В.С. Бігун, В.Д. Бринцев, В.А. Глуховець, Р.Ф. Гринюк, А.П. Гуськова, А.А. Іванищук, Д.М. Лук'янець, П.М. Рабінович, А.О. Шамардін, М.В. Шкіль, І.Д. Шумляева та ін. Разом з цим, проблематика соціальної обумовленості забезпечення охорони

та безпеки правосуддя потребує здійснення подальшої наукової розвідки.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі чинного адміністративного законодавства та наукової літератури розкрити соціальну роль охорони правосуддя в адміністративному праві.

Виклад основних положень. Важливим завданням наукового дослідження виступає теоретичне осмислення основних дефініцій, які використовуються в процесі з'ясування соціальної ролі охорони правосуддя в адміністративному праві.

На теперішній час, в українському законодавстві поряд з поняттям «правосуддя» все частіше вживаються такі поняття як «судоустрій», «судова влада», «судова система», «судочинство», «судівництво», однак концептуального тлумачення їхнього зв'язку із судовою діяльністю, а також ознак та засобів безпечного функціонування останньої, у законодавстві та науковій юридичній літературі й дотепер не вироблено. Це призводить до їх неоднозначного розуміння. Дуже часто вони ототожнюються з поняттям судоустрою, проте, на нашу думку, потрібно здійснити розмежування при їх розумінні.

Здебільшого на доктринальному рівні, керуючись нормами Конституції України, науковці визначають судову діяльність через реалізацію судової влади як однієї з трьох гілок влади будь-якої сучасної демократичної держави. Наприклад, на думку В.Д. Бринцева, судова влада – це одна з головних, самостійних функцій державної влади, яка реалізується через діяльність створеної на основі Конституції системи судів та органів організаційного (кадрового й допоміжного) забезпечення, які покликані шляхом виконання функцій, покладених на них, забезпечити дотримання (захист) прав і законних інтересів людини й громадянина, юридичних осіб, суспільства та держави в цілому [1, с. 50].

Слід підкреслити, що в процесі дослідження проблемних питань функціонування судової влади більшість авторів притримуються тенденції щодо активного використання таких правових категорій, як «діяльність суду», «діяльність судових органів», «судова діяльність», з подальшим виділенням їх структури. Зокрема, А.А. Іванищук виокремлює триєдину систему засобів адміністративно-правового регулювання судової діяльності, до числа яких відноситься: а) надання учаснику суб'єктивних прав уповноваження чи дозволу

(наприклад, право судді на відставку у випадках, передбачених законодавством); б) зобов'язання, розпорядження (наприклад, припис суддям усіх рівнів подавати декларацію про доходи); заборону (покладання на суддів зобов'язання не порушувати антикорупційного законодавства).

Але в той же час, А.А. Іванищук виокремлює додаткову групу спеціальних заходів адміністративно-правового регулювання, пов'язану із застосуванням заходів адміністративного примусу [2, с. 115-116], які тлумачаться дослідником як психічний, моральний, фізичний та організаційний вплив спеціальних суб'єктів публічної адміністрації (передусім підрозділів судової охорони) на різноманітні суб'єкти управління, які здійснюються проти їх волі з метою забезпечення незалежності й недоторканності суддів, забезпечення функціонування судової гілки влади в цілому [2, с. 290].

З огляду на статтю 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в правовій доктрині розповсюдженим є підхід, згідно з яким судова влада й судова діяльність ототожнюються з системою органів, що її опосередковують, тобто з судовою системою [3].

У той же час, стаття 160 коментованого Закону взагалі не визначає діяльність органів суду в якості об'єкту адміністративно-правової охорони. Зазначена законодавча норма, передовсім, є підставою для правової регламентації охорони та підтримання громадського порядку в органах та установах системи правосуддя. Тобто, система правосуддя виступає базовою правовою категорією під час визначення об'єкту адміністративно-правової охорони та підтримання громадського порядку в судах.

Відносно термінологічного значення поняття «правосуддя», слід відмітити наступне.

Філософсько-правове походження правосуддя являє найбільш широке його розуміння, коли його здійснення представлено за такими напрямками філософії права, як антропологія права (відповідно, антропологічно-правовий підхід, філософсько-антропологічний підхід), онтологія права (онтологічно-правовий підхід), аксіологія права (аксіологічний підхід), феноменологія права (феноменологічний підхід) тощо. За таким підходом виокремлюються певні аспекти, риси правосуддя, які й досліджуються [4, с. 53].

Філософія права Г. В. Ф. Гегеля, інші праці філософа містять концептуальний та методологічний матеріал для переосмислення, подальшого дослідження правосуддя як ідеї. Подібно до того, як предметом філософського правознавства Гегель вважав ідею права, поняття права та його здійснення, пропонується досліджувати й ідею правосуддя, поняття правосуддя і його здійснення [5, с. 164].

Бігун В.С. доходить висновку про існування декількох ідей правосуддя, а саме: а) ідея правосуддя як судового захисту; б) ідея правосуддя як справедливості; в) ідея правосуддя як форма здійснення судової влади; г) ідея правосуддя як вирішення справ, спорів; д) ідея правосуддя умиротворення; е) ідея правосуддя як судовий спосіб здійснення права [6].

Сам термін «право» (jus) походить від justitia, що означає правда, справедливість. Звичайно, розуміння справедливості ніколи не було однозначним, оскільки це поняття має етичний зміст, який залежить від менталітету суспільства, уявлень про моральність і право тощо [7, с. 25].

За різних історичних періодів і в різних державах правосуддя мало свої особливості, його характерні ознаки видозмінювалися, однак сутність правосуддя завжди розумілася як діяльність суду щодо справедливого вирішення юридичних конфліктів та спорів про право.

На конституційному рівні основні принципи правосуддя закріплені у восьмому розділі Основного Закону. Зокрема, Конституцією України визначено можливість здійснення правосуддя виключно судами, побудова судоустрою за принципами територіальності та спеціалізації, гарантування незалежності й недоторканності суддів, використання інституту присяжних у визначених законом порядку і т.д [8].

Виходячи з цього, адміністративно-правова охорона правосуддя являє собою комплекс заходів, спрямованих на підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, охорону приміщень суду, судових органів та установ, виконання уповноваженими правоохоронними органами та їх посадовими особами функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу тощо.

Іншим, не менш важливим питанням, яке безпосередньо впливає на стан забезпечення безпеки судової влади, а відтак – реалізацію судових рішень, виступає проблема легітимації судових органів. У зв'язку з цим, слід зазначити, що з позиції реалізації права правосуддя й судова влада не є тотожними соціальними інститутами.

Аналогічної думки притримується й М.В. Шкіль, коли наголошує на різних властивостях правосуддя й судової влади при фактично однаковій правовій природі обох соціальних явищ. Правосуддя, на думку вищевказаного автора, представляє собою захист порушеного або оспорюваного права шляхом винесення відповідного судового рішення, а судова влада – це механізм судового нагляду за дотриманням конституційної законності та норм права іншими гілками влади, основними функціями якої є охорона прав та за-

хист чи відновлення прав [9, с. 19]. Із наведеного умовиводу стає очевидним твердження про те, що судова влада фактично створює умови для здійснення правосуддя.

Тотожної гіпотези притримується й А.А. Іванищук, який цілком обґрунтовано зазначає, що адміністративно-правове забезпечення діяльності судової влади полягає у створенні належних умов для здійснення правосуддя суддями та комфортних умов для звернення до суду фізичних і юридичних осіб відповідно до принципів незалежності судової гілки влади (вирішення всіх важливих питань органами суддівського самоврядування) та рівного доступу юристів до можливості стати суддею [2, с. 47]. Отже, діяльність суду щодо відправлення правосуддя спрямована на реалізацію юрисдикційної функції щодо вирішення та прийняття рішень по справах різної категорії.

Але в той же час, поряд з нормами права реалізуються ідеологічні, політичні, релігійні, етичні, естетичні норми. Інакше кажучи, твердить В.М. Бибило, «увесь комплекс соціальних норм, властивих окремому суспільству та засвоєних його індивідами» [10, с. 17]. Таким чином, соціальні норми й соціальні відносини корелюють між собою.

Слід зауважити, що юридико-семантичне значення адміністративно-правових засобів цілком справедливо ототожнюється багатьма вченими із методами державного управління. Наприклад, В.А. Глуховець під методами адміністративної діяльності органів внутрішніх справ розуміє засоби (способи) практичного виконання поліцейськими своїх обов'язків, що відповідають характеру й обсягу наданих їм повноважень. До числа основних методів адміністративної діяльності поліції вчений відносить переконання, примус, заходи адміністративного попередження, заходи адміністративного припинення, заходи адміністративно-процесуального забезпечення та заходи адміністративної відповідальності [11, с. 82]. Аналогічної позиції притримується більшість учених-адміністративістів, які переконані у тому, що метод управління, як правило, визначається як спосіб або засіб досягнення поставленої мети [12, с. 73; 13, с. 14; 14, с. 264; 15, с. 31].

Висновки. Судова влада не може ототожнюватися виключно із владою державною, а її багатогранний характер дозволяє твердити, що вона асоціюється не тільки й, навіть, не стільки з системою органів державної влади, скільки із глибокими історичними процесами та об'єктивною соціальною дійсністю. Іншими словами, соціальне розуміння судової влади являє собою набагато ширший та різнобічніший діапазон у порівнянні із її державно-правовою інтерпретацією та представляє одну з найважливіших складових всієї системи соціальної влади.

Отже, соціальна обумовленість охорони судової влади виступає в ролі похідного елемента від самої її природи, яка має дуалістичний характер: з одного боку судова влада є різновидом влади державної, необхідність дотримання поваги до якої та забезпечення її захисту визначені на найвищому, конституційному рівні, а з іншого – унікальність судової влади та її соціальне призначення чинять безпосередній вплив не тільки на окремих громадян, але й на суспільство, в цілому, що перетворює її на соціальний інститут, націлений на вирішення соціальних конфліктів за допомогою юридичних механізмів, першорядне місце серед яких посідають адміністративно-правові засоби.

Література

1. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В.Д. Бринцев. – Х.: Право, 2010. – 464 с.
2. Іванищук А.А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2017. 466 с.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.
4. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія / В. С. Бігун. — К., 2011. — 303 с.
5. Бігун В.С. Поняття правосуддя до його здійснення (на прикладі філософії правосуддя Гегеля). Проблеми філософії права. – 2008-2009. – Том VI-VII. С. 164-171.
6. Бігун В. С. Ідея правосуддя як основа філософії правосуддя / В. С. Бігун // Тези наук. допов. на міжн. наук. конф. “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави” (м. Львів, 2009) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://bihun.info>.
7. Гуськова А.П., Шамардин А.А. Правоохоронительные органы (судоустройство): учебник. – М.: Юрист, 2005. – 384 с.
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Шкіль М.В. Адміністративно-правова охорона правосуддя в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 208 с.
10. Бибило, В. Н. Социально-правовые основы правосудия по уголовным делам: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В. Н. Бибило. Минск, 1995. 32 с.
11. Адміністративна діяльність Національної поліції: Навч. посібник / Кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., засл. юрист України В.А. Глуховець. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 248 с.
12. Адміністративне право : навч. посіб. / В.В. Баштанник, І.Д. Шумляева. – 2 – е вид., переробл. і доповн. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. – 200 с.
13. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 43 с.
14. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація : моногр. / Р. Ф. Гринюк. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 388 с.
15. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. – [вид. 5-те, зі змінами]: навч. посіб. – К. : Атіка. – 2001. – 176 с.

Анотація

Хомініч С. В. Соціальна роль охорони правосуддя в адміністративному праві. – Стаття.

У статті розкрито соціальну роль охорони правосуддя в адміністративному праві. Встановлено, що судова влада ототожнюється не тільки з функціонуванням системи органів державної влади, діяльність яких спрямована на здійснення судочинства, але й глибинними історичними процесами та об'єктивною соціальною дійсністю. З'ясовано соціальне розуміння судової влади, яка являє собою набагато ширший та різнобічніший діапазон у порівнянні із її державно-правовою інтерпретацією та представляє одну з найважливіших складових всієї системи соціальної влади. Розкрито соціально-правову природу судової влади, яка має дуалістичний характер, оскільки з одного боку судова влада є різновидом влади державної, необхідність дотримання поваги до якої та забезпечення її захисту визначені на найвищому, конституційному рівні, а з іншого – як соціальний інститут, націлений на вирішення соціальних конфліктів за допомогою правових механізмів. Доведено, що судова влада виступає в якості фундаментальної основи і багатогранного правового явища суспільного життя. З'ясовано сутність правосуддя, яка проявляється в здійсненні судовою владою безпосереднього впливу не тільки на окремих осіб, а й на суспільство в цілому, що робить її неповторною соціально-правовим феноменом. Наголошено на необхідності вироблення нових підходів до забезпечення охорони судової влади адміністративно-правовими засобами, що визначається з конкретно історичною обстановкою, специфікою встановленого в державі правового і політичного режиму, а також станом громадського, професійного, групового та індивідуального правосвідомості. Встановлено, що судова влада виступає в якості фундаментальної основи та багатогранного правового явища суспільного життя. Її унікальність та соціальне наповнення полягають у здійсненні безпосереднього впливу не тільки на окремих осіб, але й на суспільство, в цілому, що робить судову владу, націлену на вирішення соціальних конфліктів юридичним засобами, неповторним соціально-правовим феноменом.

Ключові слова: соціальна роль, охорона правосуддя, адміністративне право, судова влада, органи державної влади, судочинство, Конституція, соціаль-

ний конфлікт, правові механізми, суспільне життя, суспільство, адміністративно-правові засоби.

Summary

Khominich S. V. Social role of justice protection in administrative law. – Article.

The article reveals the social role of justice in administrative law. It has been established that the judiciary is identified not only with the functioning of the system of public authorities, whose activities are aimed at the administration of justice, but also with deep historical processes and objective social reality. The social understanding of the judiciary has been clarified, which represents a much wider and more diverse range in comparison with its state-legal interpretation and represents one of the most important components of the whole system of social power. The social and legal nature of the judiciary, which has a dualistic character, is revealed, because on the one hand the judiciary is a kind of state power, the need to respect and ensure its protection is defined at the highest constitutional level, and on the other - as a social institution resolution of social conflicts through legal mechanisms. It is proved that the judiciary acts as a fundamental basis and multifaceted legal phenomenon of public life. The essence of justice is clarified, which is manifested in the exercise of judicial power of direct influence not only on individuals but also on society as a whole, which makes it a unique socio-legal phenomenon. Emphasis is placed on the need to develop new approaches to ensuring the protection of the judiciary by administrative means, determined by the specific historical situation, the specifics of the legal and political regime established in the state, as well as the state of public, professional, group and individual legal awareness. It is established that the judiciary acts as a fundamental basis and multifaceted legal phenomenon of public life. Its uniqueness and social content lie in the direct impact not only on individuals but also on society as a whole, which makes the judiciary, aimed at resolving social conflicts by legal means, a unique socio-legal phenomenon.

Key words: social role, protection of justice, administrative law, judiciary, public authorities, judicial proceedings, Constitution, social conflict, legal mechanisms, public life, society, administrative and legal means.

УДК 342:351(477)

В. В. Стецюк

аспірант

Класичного приватного університету

**ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ
ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ**

Вступ. Оскільки фінансове право найтіснішим чином є пов'язаним з економічною діяльністю, державний кредит як фінансово-правовий інститут, який має свою структуру і об'єкт регулювання, потребує, перш за все, аналізу його економічної природи.

Постановка завдання. Дослідити особливості суспільних відносин в сфері державного кредиту як фінансово-правового інституту.

Результати. Питання державного кредиту як фінансово-правового інституту досліджували Воронова Л.К., Орлюк О.П., Монаєнко А.О., Заверуха О.Б., Ніщимна С.О., Якимчук Н.Я., Грачєва О.Ю., Хімічева Н.І.

Державний кредит, будучи поряд з інститутом банківського кредиту однією із складових частин кредитної системи держави, очевидно містить в собі ознаки кредитної угоди. Тому вихідна економічна природа державного кредиту є на кшталт природі звичайної кредитної операції.

У загальноекономічному сенсі, поняття «кредит» походить від латинського слова (позика, борг). Кредит є формою руху позичкового капіталу і виражає економічні відносини між кредитом і позичальником.

В широкому сенсі слова, кредит – це договір між певними суб'єктами про грошову позику. Один з партнерів (кредитор) надає іншому (позичальникові) грошові кошти на певний строк з умовою повернення еквівалентної вартості з оплатою цієї послуги у вигляді відсотка.

Головне, що відрізняє кредит від усіх інших форм грошових відносин, – це ще один рух вартості. У кредиті знаходять вираз відносини, коли суб'єкти передають один одному вартість на умовах повернення у тимчасове користування. Таким чином, кредит є засобом перерозподілу грошових потоків. Кредитні відносини обумовлені безперервним кругообігом коштів у господарстві і дозволяють ефективно використовувати всі фонди грошових коштів для потреб виробництва, торгівлі та споживання.

Н.А. Зайцева відзначала: «Кредитом взагалі називається в економіці сукупність угод обміну рівних цінностей відбувається в різний час», тим самим підкреслюючи, що перерозподіл грошових ресурсів за допомогою застосування кредитного механізму відбувається не тільки між суб'єктами господарської діяльності, але і в часі, дозволяючи

вирішувати економічні завдання більш оперативно і своєчасно [3, с. 245].

Роль кредиту в ринковій економіці обумовлена специфічними особливостями кругообігу капіталу. У процесі кругообігу капіталу ресурси, що вивільняються в одних господарських ланках, можуть бути використані в інших. Справа в тому, що у різних галузях і підприємств час виробництва і реалізації продукції неоднаковий. Коли продукція від виробника вже готова, у покупця може не бути достатньо коштів для її придбання. Різна швидкість обороту коштів у різних, але тісно пов'язаних між собою господарюючих суб'єктів, вимагає залучення кредитів для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції. За допомогою кредитного механізму все коливання гнучко регулюються, і підприємства отримують обігові кошти, потрібні їм для нормальної роботи. Точно такі ж процеси відбуваються і на макроекономічному рівні. Тільки тут держава за допомогою кредитного механізму регулює функціонування не окремих господарюючих суб'єктів або галузей, а всієї економіки держави в цілому.

Велика роль кредиту і в інвестуванні та відтворенні основних фондів. Така властивість кредиту, як здатність передбачати майбутні доходи, забезпечує здійснення капітальних вкладень ще до того, як господарюючі суб'єкти накопичить прибутки для інвестицій. Поєднання власного капіталу з позиковим дозволяє оперативно реагувати на прогрес технологій, швидко здійснювати витрати на впровадження новітніх наукових досягнень. Ця економічна можливість використовується державою з метою ефективного виконання своїх соціальних завдань і функцій.

Говорячи про функції кредиту, слід вказати, що за допомогою їх використання економічні суб'єкти і суспільство в цілому домагаються ефективності виробництва, прискорення обігу та зростання доходів. У зв'язку з цим, сутність кредиту проявляється в наступних функціях:

1. Розподільча функція державного кредиту дозволяє перерозподіляти грошові ресурси відповідно до потреб економіки в цілому і необхідністю підтримки будь-якого напрямку соціально-економічної діяльності. З її допомогою відбувається процес формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах

строковості, зворотності та платності. Перерозподіл здійснюється між державним та місцевими бюджетами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами і державним бюджетом, іноземними юридичними і фізичними особами.

2. Регулююча функція державного кредиту виражається в тому, що держава, вступаючи в кредитні відносини, впливає на грошовий обіг, рівень процентних ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість, на позичальників, які зобов'язані забезпечити ефективність застосування позичок. Використовуючи державний кредит як інструмент регулювання економіки держава отримує можливість проводити ту чи іншу фінансову політику.

3. Контрольна функція. Саме на базі кредитних відносин будується спостереження за діяльністю позичальників і кредиторів, оцінюються кредитоспроможність і платоспроможність суб'єктів господарювання, контролюється дотримання принципів кредитування, тобто здійснюється своєрідний контроль національною валютою. Природно, що будь-який кредитор своєрідно, через позику, контролює стан позичальника, прагнучи запобігти неповерненню або несвоєчасному поверненню боргу.

Крім таких принципів кредитних відносин як повернення, терміновість і платність, слід назвати ще два основні економічні принципи кредитування, що прийняті за основу при розгляді, перш за все, питань ефективного управління державною боргом, надання бюджетних кредитів та державних гарантій:

– забезпеченість кредиту свідчить, що наявні у позичальника майно, цінності, нерухомість або гарант дозволяють кредитору мати впевненість в тому, що повернення позичених коштів буде забезпечено у строк.

– цільовий характер – додатковий принцип кредитування. На вимогу однієї із сторін, найчастіше це кредитор, кредит надається на певні визначені договором цілі. При пільговому кредитуванні ці цілі визначаються законом із встановленням відповідальності за нецільове використання кредиту. У тих же випадках, коли цільове призначення кредиту фіксується договором, там же повинні передбачати заходи контролю, що забезпечують цільове використання, і засоби реагування на випадок невиконання умов договору.

Таким чином, у вузькому сенсі, державний кредит – це система грошових відносин, що виникають у зв'язку із залученням державою і територіальними громадами на добровільних засадах для тимчасового використання вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб.

Економічна наука довгий час відмовлялася сприймати державний кредит як природне і необхідне явище економічної дійсності. Карл Маркс

бачив в державному кредиті один з основних елементів фінансової системи капіталістичного суспільства. У роботі «Капітал» знаходимо: «Державний борг стає одним з найсильніших важелів первісного нагромадження. Немов дотиком чарівної палички він наділяє непродуктивні гроші продуктивною силою і перетворює їх таким чином в капітал ...» [5, с. 720]. Здається, в даному випадку економіст мав на увазі, що непрацююча частина валового внутрішнього продукту за допомогою державного кредиту втягується в процес накопичення національних багатств.

В.М. Твердохлебов бачив роль державного кредиту в економічному житті в тому, що він: 1) полегшує отримання коштів для державних видатків; 2) в залежності від характеру останніх впливає на виробництво; 3) служить джерелом отримання капіталів; 4) відбивається на платіжному балансі і грошовому обігу країни [7, с. 69].

Як різновид кредиту державний кредит наділений економічними ознаками повернення, терміновості і платності наданих державі у борг коштів. Однак відносини з державного кредитування не можна змішувати з банківським кредитом.

Коли мова йде про державний кредит, то взяті в борг кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись в їх додаткові фінансові ресурси. Вони направляються, як правило, на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати відсотків по них виступають кошти бюджету.

Формування додаткових фінансових ресурсів держави за рахунок мобілізації тимчасово вільних грошових коштів населення – це одна сторона державно-кредитних відносин. Другою же стороною виступають фінансові зв'язки, обумовлені поверненням і платністю коштів, додатково мобілізовані державою. Виплата доходів кредиторам забезпечується переважно за рахунок бюджетних надходжень. Це означає, що друга сторона державно-кредитних відносин має перерозподільний характер.

Об'єктивна необхідність використання державного кредиту для задоволення потреб суспільства обумовлена постійним протиріччям між величиною цих потреб і можливостями держави щодо їх задоволення за рахунок бюджетних доходів. Регулювання економіки, соціальна політика держави, виконання нею своїх функцій з оборони країни і охорони правопорядку вимагають постійного збільшення бюджетних видатків. Чималих коштів потребує і міжнародна діяльність держави. Тим часом доходи державного бюджету завжди обмежені певною межею – рівнем оподаткування. Тому при наявності вільних грошових ресурсів у населення органи влади вдаються до допомоги державного кредиту.

Можливість існування державного кредиту впливає з особливостей формування і часу ви-

користання доходів, одержуваних фізичними і юридичними особами. У населення постійно утворюються тимчасово вільні грошові кошти, перш за все, в зв'язку з нерівномірним одержанням доходів по найму (особливо в галузях з сезонним характером виробництва), виплатою гонорарів, премій, відпускних, отриманням спадщини тощо. Населення може свідомо обмежувати поточні потреби через необхідність накопичити кошти для покупки товарів тривалого користування з високою ціною придбання.

Аналогічні тенденції мають місце і в русі грошових коштів підприємств і організацій. Великі тимчасові коливання в одержанні виторгу від реалізації продукції і послуг можуть мати місце в зв'язку з тривалістю виробничого циклу чи сезонністю виробництва. Тимчасово вільні фінансові ресурси у юридичних осіб можуть утворюватися у зв'язку із нерівномірністю здійснення великих капітальних вкладень у виробництво і соціальну сферу. Тимчасово вільними можуть бути і резервні фонди підприємств.

Таким чином, економічно державний кредит являє собою своєрідну альтернативу (або доповнення) податків. М.В. Орлов вказує: "Державні капітали формуються від цих двох джерел: від податків і позик". Різниця між двома зазначеними інструментами полягає в тому, що державний кредит носить добровільний, договірний характер, в той час як сплата податку – це конституційний обов'язок громадянина держави. Податок – це одностороннє і безплатне примусове вилучення певної частини доходу [6, с. 303].

Державний кредит носить безоплатний, добровільний характер, а також він підлягає поверненню. Такий кредит спрямований на збільшення виключно невикористаної у виробництві частини доходу. Однак тут перед економістами стоїть проблема: використання державного кредитного механізму пов'язано з формуванням державного боргу, який необхідно сплатити. Сплата боргу здійснюється за рахунок коштів бюджету, який в свою чергу може бути поповнений виключно з нових позик або податків. Таким чином, держава потрапляє в замкнуте коло, весь час встаючи перед необхідністю вдаватися до нових і нових позик. У зв'язку з цим фінансист Поль-Марі Годме сказав: "... позика – засіб покласти державні видатки на майбутні покоління» [2, с. 347]. Аналогічну репліку знаходимо і у К. Маркса: «Позики дозволяють уряду покривати надзвичайні видатки таким чином, що платник податків не відчуває відразу всієї тяжкості останніх, але не ті ж позики вимагають, врешті-решт, підвищення податків». Слід, однак, відзначити, що сучасна економічна теорія дивиться на цю проблему оптимістично. Зокрема, американські економісти К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю зазначають, що державний борг є одно-

часно і суспільним активом, внаслідок чого навіть одноразова виплата всього державного боргу резидентам викликала б лише серйозний перерозподіл доходів (громадяни платили б високі податки, а держава виплачувала б свої борги громадянам) [4, с. 370]. Таким чином, відзначають фахівці, погашення державного боргу перед резидентами не викликає ніякого витоку купівельної спроможності з економіки країни в цілому, а значить не може вважатися тягарем для того чи іншого покоління.

Однак зазначений оптимізм не поширюється на зовнішні запозичення держави. Цьому є очевидне логічне пояснення. Як правило, іноземні кредитори (іноземні уряди, нерезиденти, міжнародні фінансові організації) погоджуються на надання позик лише в конвертованій валюті та під досить високі відсотки. Історія державного боргу свідчить про те, що зовнішні борги не схильні до інфляції і за рахунок необхідності виплати відсотків постійно зростають. Крім того, щодо зовнішнього боргу неможлива одностороння реструктуризація, конверсія, конвертація і інші методи мінімізації витрат на обслуговування. Не можна також забувати, що гроші, отримані від іноземних банків та інших фінансових установ, це частина їх інвестиційної політики, і видача ними кредитів пояснюється чисто прагматичними інтересами прибутку. А ось гроші, які прихильно видаються різними міжнародними організаціями, функціонують за правилами не міжнародного ринку, а за правилами політичної науки. Вони, перш за все, інструмент економічного впливу на неекономічні сфери життєдіяльності суспільства і пов'язані не з поняттям «прибуток», а з поняттям «влада». Саме тому проблематика державного кредиту завжди перебувала на стику політичної, правової та економічної наук.

Як би там не було, сучасні економісти відзначають як позитивні, так і негативні аспекти застосування державного кредиту. Так, Ю.Я. Вавілов вказує, що позитивна роль державного кредиту полягає в наступних обставинах: державний кредит є неінфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту; випускаючи боргові зобов'язання, держава впливає на процес доцільної організації заощаджень і інвестування господарючими суб'єктами тимчасово вільних фінансових ресурсів; розумна організація формування та обслуговування державного боргу допомагає державній владі ефективно розподіляти податковий тягар між різними поколіннями населення країни; за допомогою надання кредитів перспективним підприємствам, влада може сприяти прискоренню соціально-економічного розвитку країни; взаємні боргові зобов'язання різних країн є фактором зміцнення міжнародного співробітництва й взаєморозуміння. До негативних факторів при цьому належать: обмеження інвестиційної актив-

ності при надмірному збільшенні зовнішніх запозичень [1 с. 18].

Висновок. Узагальнюючи наведені вище міркування, зробимо кілька висновків про особливості суспільних відносин в галузі державного кредиту, що регулюються нормами фінансового права:

1. Економічна теорія пропонує виходити з того, що з економічної точки зору державний кредит – це грошові відносини, що виникають між державою та її резидентами або між державою і нерезидентами (іншими державами, міжнародними фінансовими і нефінансовими організаціями), які полягають в запозиченні і наданні в борг державою грошових коштів на добровільній, поворотній, платній і терміновій засадах.

2. Будучи засобом накопичення капіталу, державний кредит постає унікальним економічним інструментом перерозподілу національного валового продукту в загальнонаціональних цілях. Вільні кошти населення і господарюючих суб'єктів мобілізуються на виконання господарських і соціальних завдань загальнодержавного масштабу, і одночасно надають можливість збагачення за рахунок платності позикової операції.

3. Як частина кредитної системи держави державний кредит являє собою сукупність здійснених державою угод, за якими відбувається обмін цінностями між сторонами угоди. На цій позиції державний кредит ґрунтується як на традиційних принципах кредиту: повернення, оплатність, терміновість, так і на додаткових економічних принципах забезпеченості та цільового характеру, прийнятих сьогодні за основу при розгляді питань ефективного управління державним боргом, надання бюджетних кредитів та державних гарантій.

4. Державний кредит виступає також одним з основних способів покриття бюджетного дефіциту. У цьому сенсі державний кредит стоїть в одному ряду з податками, а також неподатковими джерелами поповнення доходів бюджету. Від них він вигідно відрізняється своєю добровільністю, мобільністю, необмеженим обсягом, а також неемісійним (тобто неінфляційним) характером. Однак є й зворотний бік: кредит, по суті, являє собою відстрочений податок, оскільки борги треба повертати, а альтернативу податкового джерела знайти неможливо.

5. Економісти схильні бачити у державному кредиті і позитивні, і негативні сторони. Однак слід припустити, що можливість позитивного впливу на економічний розвиток суспільства нівелює можливі негативні наслідки, яких (як показує історія існування інституту державного кредиту) можна уникнути і в жодному разі не слід боятися.

Таким чином, функціонування фінансових відносин, що складаються в сфері кредитної діяльності держави, об'єктивно вимагає універсального регулятора яким є право. Інститут державного кредиту як фінансово-правова категорія являє сукупність норм фінансового права, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу отримання державою або розміщення з боку держави грошових коштів, а також щодо надання державних гарантій. В юридичному аспекті державний кредит виступає самостійним елементом фінансової компетенції держави, які здійснюються за рахунок залучених і власних коштів на свій ризик і складається в їх розміщенні на законодавчо визначених умовах.

Оскільки фінансове право тісно пов'язаний з економічною діяльністю, розгляд особливостей економічних відносин в галузі державного кредиту, діяльність регулює публічне право і вимагає від дослідників і практиків постійного аналізу його економічної природи в постійному розвитку і вдосконаленні.

Література:

1. Вавилов Ю. Я. Государственный долг: Учебное пособие. – М., 1998. – 165 с.
2. Годме П., – М. Финансовое право. – М., 1978. – 450 с.
3. Зайцева Н.А. Публічно-правова природа державного кредиту / Н.А. Зайцева // Проблеми законності. – 2008. – №98 – С. 243-248.
4. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т. 1 – М., 1995. – 620 с.
5. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Т.23.-М., 1960. – 820 с.
6. Орлов М.В. О государственном кредите // У истоков фінансового права: М.М. Сперанский, Н.И. Тургенев, М.Ф. Орлов: Сборник / Сост. (автор статей и комментариев) А.А. Ялбулганов; Под ред. (и со вступ. статьей) А.Н. Козырина.-М., 1978. – 420 с.
7. Твердохлебов В.Н. Государственный кредит. – Ленинград, 1928. – 121 с.

Анотація

Стецюк В. В. Особливості суспільних відносин в сфері державного кредиту як фінансово-правового інституту. – Стаття.

У статті автор досліджує суспільні відносини, що складаються в сфері кредитної діяльності держави. Інститут державного кредиту як фінансово-правова категорія являє сукупність норм фінансового права, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу отримання державою або розміщення з боку держави грошових коштів, а також щодо надання державних гарантій. В юридичному аспекті державний кредит виступає самостійним елементом фінансової компетенції держави, які здійснюються за рахунок залучених і власних коштів на свій ризик і складається в їх розміщенні на законодавчо визначених умовах.

Ключові слова: державний кредит, державний борг, грошовий обіг, грошові кошти, позика, доходи, видатки, бюджет.

Summary

Stetsiuk V. V. Peculiarities of public relations in the field of state loan as a financial and legal institute. – Article.

The author notes in the article that economic theory proposes to assume that from an economic point of view, public credit is a monetary relationship that arises between the state and its residents or between the state and non-residents (other states, international financial and non-financial organizations), which are in borrowing and lending by the state of funds on a voluntary, repayable, paid and urgent basis.

As a means of accumulating capital, public credit is a unique economic tool for the redistribution of gross national product for national purposes. Free funds of the population and economic entities are mobilized to perform economic and social tasks on a national scale, and at the same time provide an opportunity to enrich themselves through the payment of the loan operation.

As part of the credit system of the state, public credit is a set of agreements made by the state, under which there is an exchange of values between the parties to the agreement. In this position, public credit is based on the traditional principles of credit: repayment, payment, urgency, and on additional economic principles of security and target nature, adopted today as a basis for considering effective public debt management, budget loans and government guarantees.

Public credit is also one of the main ways to cover the budget deficit. In this sense, public credit is on a par with taxes, as well as non-tax sources of budget revenues. It differs favorably from them in its voluntariness, mobility, unlimited volume, as well as non-emission (ie non-inflationary) nature. However, there is a downside: a loan is essentially a deferred tax, as debts must be repaid and an alternative source of taxation cannot be found.

Key words: public credit, public debt, cash flow, cash, loan, revenues, expenditures, budget.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Д. В. Бараненко Стратегія оптимізації принципів нормотворчої діяльності центральної виконавчої влади	3
В. П. Бойченко Концептуальні основи кримінально-правової протидії злочинам проти моральності	8
С. О. Болдіжар Правове регулювання донорства при застосуванні репродуктивних технологій	13
А. О. Вірт Кримінальна політика протидії злочинам в сфері використання природних ресурсів	17
А. А. Калараш Дорадянський період розвитку інституту найвищої судової інстанції на теренах України: особливості еволюції функції.....	21
О. О. Мамалуй Податково-правові особливості інституту адміністративного арешту	30
О. П. Мельничук Моделі відносин держави та церкви: критерії класифікації та правове забезпечення в Україні.....	36
В. В. Чорна Патронатні служби Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду (Верховного Суду України), вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України	42
Л. Ю. Янкова Тактичні особливості допиту під час судового розгляду	47
Я. В. Янушевич Якісно-змістовна характеристика участі військово-цивільних адміністрацій у забезпеченні сфери оподаткування в Україні.....	53
С. В. Хомініч Соціальна роль охорони правосуддя в адміністративному праві.....	57
В. В. Стецюк Особливості суспільних відносин в сфері державного кредиту як фінансово-правового інституту	61

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 1(26)

Том 3

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 04.02.2019 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 6,67, ум.-друк. арк. 6,74.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0819/172.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
Україна, м. Херсон, 73021, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua